

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKMENİSTAN TARIMI

SURAY CHARYYEVA

ARALIK – 2017

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKMENİSTAN TARIMI

SURAY CHARYYEVA

TEZ DANIŞMANI:

Doç. Dr. MURAT ÖZTÜRK

ARALIK – 2017

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Suray CHARYYEVA'nın "Dünden Bugüne Türkmenistan Tarımı" başlıklı tezi 28.12.2017 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yasin ÇAKIREL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi elde etmek için gerekli olan koşulları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR

Anabilim Dalı Başkanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Murat ÇOKGEZEN Marmara Üniversitesi _____

Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK Kırklareli Üniversitesi _____

Yrd. Doç. Dr. Armağan TÜRK Kırklareli Üniversitesi _____

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Suray CHARYYEVA

ÖZ

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKMENİSTAN TARIMI

Charyyeva, Suray

Yüksek Lisans, İktisat

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Murat Öztürk

Aralık 2017

Ekonomisi tamamen doğal gaz ihracatına bağlı olan Türkmenistan'ın günümüzde köylü nüfusu toplam nüfusun yarısı kadardır. Buna bakmaksızın tarım geliri GSYH'nin küçük oranını tutmaktadır. Tarihte Sovyetlerin bir parçası olan Türkmenistan'ın Sovyetlerden önce köylü-kabile tarım yapısı varken Sovyetlerle birlikte kolektif tarım sisteminin uygulanması mecburi idi; bu dönemde kolhozlar ve sovhozlar kurularak tarım faaliyetleri planlı bir şekilde yönetildi. Sovyetlerle birlikte Türkmen halkının bir yandan sosyokültürel özellikleri asimile edilirken diğer yandan tarım ve sanayide önemli değişimler, gelişmeler yaşandı. Ayrıca eğitim, sağlık, medeniyet gelişti ve kültürde modernleşme gerçekleşti. Sovyetler dağıldıktan sonra tarımda kolektif yapı tamamen yok olmayıp hükümetin merkezi kontrolü ve piyasanın bir arada olduğu bir karma sistem uygulanmaya başlandı. Bir çeşit kamu kooperatifi olan Dayhan Birlikleri kurularak toprakların bireylerce kullanım hakkını sağlayan kiralama sistemi uygulamaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan Tarımı, Tarım Sistemleri, Geçiş Ekonomilerinde Tarım.

ABSTRACT

TURKMENISTAN AGRICULTURE FROM PAST TO PRESENT

Charyyeva, Suray

Master Degree, Economics

Supervisor: Associate Professor Murat Öztürk

December 2017

In a country where the economy is based on gas exports, the villagers' population is a half of the total population. Irrespective of this, the agricultural income in GDP is in a small ratio. Turkmenistan, which was a part of the Soviets in the past, had a villager - tribal agrarian structure before the Soviet Union, and a collective agrarian system was applied with the Soviets: collective farms and state farms were created. While the socio-cultural characteristics of the Turkmen people with the Soviets were assimilated, the economy has improved as a result of changes in agriculture and industry. In addition, there was a modernization in education, health, civilization and culture. After the collapse of the Soviets, the collective structure in agriculture was not completely destroyed, and the government began to use a mixed system that kept collective system and the market together. In this way, Daikhan Unions who lease lands to farmers were created.

Key Words: Turkmenistan's Agriculture, Agricultural Systems, Agriculture in Transition Economies.

ÖNSÖZ

İlk önce, okul hayatım boyunca beni hep destekleyen ve arkamda duran *anneme ve kardeşlerime* teşekkür etmek istiyorum.

Çalışmamı baştan sona kadar okuyup geceleri uyumadan, Türkçe metinlerin düzeltilmesinden bizzat yardım eden arkadaşım Mevlüde ŞAHİN'e ve Aman GELDIYEV'e teşekkür ederim. Tez çalışmalarım esnasında bana sürekli yardımı, tavsiyeleri ve desteği için Miesser HATAMOVA şükranlarımı sunuyorum. Tek başıma olsaydım bu kadar ilerleyemezdim.

Son olarak, bana hep yol gösteren ve yolumu aydınlatan, tez çalışmaları esnasında sınırlarımı zorlayıp daha iyi sonuçları elde edebileceğime inanan hocam Murat ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Suray CHARYYEVA

Aralık, 2017

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar	xii
ŞEKİLLER	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SSCB'DEN ÖNCE TÜRKMEN HALKI	3
1.1. Çarlık Rusya'sından Önce Türkmenlerin Su ve Tarım Sistemleri	4
1.1.1. Sanaşık Sistemi.....	5
1.1.2. Mülk Sistemi.....	6
1.1.3. Kira Sistemi.....	6
1.2. Hayvancılık ve Çarva Hayatı	7
1.3. Diğer Uğraş Alanları.....	9
1.4. Çarlık Rusya'sının Türkmen Toprakları ile Tanışmaya Başlaması	11
1.4.1. Zakaspi Bölgesi	12
1.4.2. Zakaspi Bölgesinde Tarım ve Hayvancılık.....	13
1.4.3. Tarımın Finansmanı.....	16
1.4.4. Tahıl Tarımının Artışı	17
1.4.5. Ek İstekler	18
1.4.6. Pamuk Yetiştirilmesi	19
1.4.7. Tarım Aletleri	20
1.4.8. Endüstrinin ve Ticaretin Gelişmesi	21

İKİNCİ BÖLÜM

1917 SONRASI SSCB VE CHAYANOV	25
2.1. 1917 -1921 Dönemi	26
2.1.1. Lenin ve Askeri Komünizm Dönemi.....	26

2.2. 1921 – 1928 Yılları	30
2.2.1. NEP Dönemi	30
2.2.2. Bu Dönemde Kolhozlar.....	32
2.2.3. Türkmenistan'ın Durumu.....	33
2.2.4. Yapılan Reformlar	33
2.3. 1930 -1937 Yılları.....	35
2.4. Alexander Chayanov'a Göre SSCB de Yapılması Gereken Tarım.....	38
2.4.1. Chayanov'a Göre Aile Ekonomisi ve Kooperatifleşme	39
2.4.2. Chayanov'a göre Kolektivizm	42
2.4.3. Chayanov'a Göre Sovhoz ve Kolhozlar	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF DÖNEMDE TÜRKMENİSTAN TARIMI	47
3.1. Nüfus.....	48
3.2. Türkmenistan'ın Kolektifleşme Hızı	49
3.3. Kolhozlar	50
3.3.1. Kolhozların Planlanması	52
3.3.2. Kolhozniclerin Maaşları ve Ek Emegın Ücreti.....	53
3.3.3. Kolhoz Gelirlerinin Dağıtımını.....	54
3.3.4. Kolhozniclerin Sosyal Güvencesi	56
3.3.5. Kolhoz Avluları	56
3.4. Sovhozlar	57
3.4.1. Sovhozlarda Emek	59
3.5. MTİ (Makine Traktör İstasyonları).....	60
3.6. Sulama	61
3.6.1. Amuderya Nehri.....	63
3.6.2. Murgab Nehri	64
3.6.3. Tecen ve Atrek Nehri (Etrek)	65
3.6.4. Karakum Kanalı	66
3.7. Ekilebilir Alanlar	66
3.8. Ekin Alanından Alınan Ürünler	69
3.8.1. Vilayetlere Göre Mahsuller	69

3.8.2. Mahsullerin Verimliliği	71
3.8.3. Tarım Ürünlerinin Devlet Tarafından Satın Alınması.....	71
3.9. Pamuk	73
3.10. Hayvancılık.....	75
3.10.1. Büyükbaş.....	76
3.10.2. Küçükbaş	77
3.10.3. Atlar	77
3.10.4. Deve	78
3.10.5. Vilayetlere Göre Hayvancılık	78
3.11. Sovyetler Döneminde Refah	79
3.11.1. Eğitim.....	79
3.11.2. Sağlık	81
3.11.3. Elektrik Enerjisi	83
3.11.4. Konut Sayısı	84
3.11.5. Ulaşım ve İletişim	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE TÜRKMENİSTAN	89
4.1. Sovyetler Dağılınca Toprak Reformları.....	89
4.1.1. 1990 Sonrası Tarım Konusundaki Yasal Düzenlemeler	90
4.2. Tarım Ürünleri Üreticileri	94
4.2.1. Dayhan Birlikleri	95
4.2.2. Hane Halkının Özel Mülkiyetindeki Toprakların Kullanımı	97
4.3. Toprakların Kullanımı	98
4.3.1. Dayhan Birliklerinde Çiftçilerin Mahsul Ekimi.....	99
4.3.2. Su Kaynakları ve Sulanabilir Araziler.....	100
4.4. Tarım Ürünleri	101
4.4.1. Alınan Hasat ve Verimlilik.....	101
4.4.2. Gelir.....	103
4.4.3. İthalat ve İhracat	105
4.5. Hayvancılık.....	106
4.5.1. Gıda Sanayisi.....	107

4.6. Bağımsızlığın İlk Yıllarının Sorunları	109
---	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜÇ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	113
--	------------

5.1. Toprak Kullanım Biçimleri.....	113
-------------------------------------	-----

5.2. Verimlilik.....	114
----------------------	-----

5.3. Teknoloji ve Tarım Girdileri.....	115
--	-----

5.4. Hayvancılık ve Sulama Sistemleri	118
---	-----

5.5. Finans ve Pazarlama	119
--------------------------------	-----

SONUÇ.....	121
-------------------	------------

KAYNAKÇA	125
-----------------------	------------

EK 1: Türkmençe – Türkçe Sözlük.....	131
--------------------------------------	-----

EK 2: Rusça – Türkçe Sözlük	132
-----------------------------------	-----

EK 3: 1.Bölüm Ek Tabloları	133
----------------------------------	-----

EK 4: 3.Bölüm Ek Tabloları	134
----------------------------------	-----

EK 5: 3.Bölüm Ek Şekilleri.....	135
---------------------------------	-----

EK 6: 4. Bölüm Ek Bilgiler	139
----------------------------------	-----

EK 7: 4.Bölüm Ek Bilgileri.....	141
---------------------------------	-----

KISALTMALAR

KPSS	:Sovyet Birliği Komünist Partisi (Komunisticheskaya Partiya Sovetskogo Soyuza)
MTİ	:Makine ve Traktör İstasyonu
NEP	:Yeni Ekonomik Politika (Novaya Ekonomicheskaya Politika)
RSFSC	:Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	:Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBKP	:Sovyetler Birliği Komünist Partisi
TOZ	:Toprakta ortak çalışma arkadaşlığı (Tovarishstvo Po Sovmestnoy Obrabotke Zemli)
TSSC	:Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

TABLÖLAR

Tablo 1: Zakaspi Bölgesinde Hayvan Sayısı (1910-1911 Y/Baş).....	16
Tablo 2: Ekmek Talebinin Karşılanması.....	18
Tablo 3: Türkmenistan SSC’de Tarımda Kolektifleşmesi, (%)	50
Tablo 4: TSSC Kolhoz Verileri.....	51
Tablo 5: TSSC Kolhoz Gelir ve Bölünmez Fonları, Milyon Ruble	55
Tablo 6: Kolhoz Toplam Geliri, Milyon Ruble.....	55
Tablo 7: Kolhoz Gelir, Kar ve Karlılık Düzeyi.....	55
Tablo 8: TSSC Sovhozların Genel Göstergeleri	57
Tablo 9: TSSC Sovhozların Genel Göstergeleri	59
Tablo 10: Yıllık Ortalama Sovhoz Çalışanları, Bin Kişi.....	59
Tablo 11: MTİ Genel Göstergeleri.....	61
Tablo 12: Ekilebilir Alanların Kullanıma Göre Bölünmesi, Bin Ha.....	67
Tablo 13: Ekim Alanları, Bin Hektar	68
Tablo 14: Ürünlerin Ambar Hasadı, Brüt Verimi, Bin Ton	69
Tablo 15: Tarım Ürünlerin Verimliliği, Hektar Başına Alınan Ton	71
Tablo 16: Fiyatlar, Ton Başına Ruble	72
Tablo 17: Devletin Kamu Kuruluşlarından Satın Aldığı Ürünler	73
Tablo 18: Hayvanlar, Bin Baş	75
Tablo 19: Hayvan Ürünleri.....	76
Tablo 20: Orta ve Yüksek Eğitimli Uzman Sayısı, Bin Kişi.....	81
Tablo 21: SGK İçin TSCB Bütçe Giderleri, Milyon Ruble	82

Tablo 22: Elektriklenen Sovhoz ve Kolhozlar	84
Tablo 23: Ulaşım ve İletişim	86
Tablo 24: Türkmenistan da Ana Tarım Üreticilerinin Genel Özellikleri	95
Tablo 25: Tarım İle Uğraşan Kuruluş Sayıları, Birim.....	95
Tablo 26: 1990-2013 Yılları Arasında Türkmenistan'ın Tarımında Üretilen Üretiminin Brüt Çıktısı, Bin Ton (Tüm Çiftlik Kategorileri)	102
Tablo 27: Tahıl ve Baklagillere Dâhil Olan Bazı Ürünlerin Brüt Çıktısı; 1990-2007, Bin Ton	102
Tablo 28: 2000 – 2013 Yılları Arası Türkmenistan GSYH'si	104
Tablo 29: GSYH İçinde Ekonomi Sektörlerin Payı, %.....	104
Tablo 30: İthalat ve İhracat (2000-2013 Yıllar), Milyon ABD Doları.....	105
Tablo 31: Tarım Ürünleri İhracat ve İthalat Rakamları, Milyon Dolar.....	106
Tablo 32: 2000 – 2013 Yılları Arası Sanayi Sektöründe Dağılım, % Oran	108
Tablo 33: Gıda Sanayisi Üretimi, Bin Ton	108
Tablo 34: Konserve Ürünleri, Milyon Kutu	109
Tablo 35: SSCB Öncesi, SSCB Dönemi ve Günümüzdeki Türkmenistan da Tarım Sisteminin Belli Başlı Özellikleri.....	113
Tablo 36: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Bazı Ürünlerin Verimlilikleri (ha başına ton).....	115
Tablo 37: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Teknoloji ve Tarımsal Eğitim	115
Tablo 38: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Ürün ve Ekilebilir Alan	116
Tablo 39: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Girdi ...	117

Tablo 40: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Çıktı ve Tarım Ürünü Sanayisi	118
Tablo 41: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Hayvancılık ve Sulama Sistemi.....	119
Tablo 42: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Finans ve Ticaret.....	120

ŞEKİLLER

Şekil 1: XIX.Yüzyıl Sonu, Mirap	4
Şekil 2: Çarva.....	8
Şekil 3: At Pazarı, XIX. Yüzyıl Sonları.....	9
Şekil 4: Kervan	10
Şekil 5: Aşkabat'taki "Teke Pazarı"	10
Şekil 6: Rus Komutanı Yerli Halk İle.....	11
Şekil 7: Türkistan Haritası	12
Şekil 8: Zakaspi Bölgesi (XIX. yüzyıl)	13
Şekil 9: 1907 Yılında Zakaspi Bölgesinde Tarımla Uğraşanlar (%)	14
Şekil 10: Zakaspi Bölgesinde Ekim Alanlarının Artışı (bin Desyatina).....	15
Şekil 11: Zakaspi Bölgesinde Ekmek Üretimi.....	18
Şekil 12: Zakaspi Bölgesinde İllere Göre Pamuk Üretimi, (Pud).....	19
Şekil 13: A – Pil, B – Katmen, C – Orak.....	20
Şekil 14: A – Küçük Plug; B –Tırmık; C – Seyalka.....	21
Şekil 15: Pamuk Tarlası.....	28
Şekil 16: Kulaklara Karşı Afiş.....	34
Şekil 17: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) Haritası	48
Şekil 18: Nüfus, Bin Kişi.....	48
Şekil 19: Kadın işçi.....	52
Şekil 20: Karakul Koyunu ve İpek Kozaları.....	52
Şekil 21: 1956 ve 1961 Yılı Sovhoz Dağılımı	58

Şekil 22: Traktör Şoförü	60
Şekil 23: Sulanabilir Alan, Bin Hektar	62
Şekil 24: Türkmenistan'da ki Nehirler	63
Şekil 25: Amuderya	64
Şekil 26: Karakum Kanalı	66
Şekil 27: Harman	70
Şekil 28: Mesleki Okul	80
Şekil 29: Hastane Yatak Sayısı, Adet	82
Şekil 30: Elektro Enerji Üretimi (Milyon Kilovat Saat).....	83
Şekil 31: Ev İnşaatı Artışı, Bin Metre Kare.....	85
Şekil 32: Hane Halkın Özel Kullanımındaki Topraklarda Ekilen Ürünler (1990-2008 Yılları)	97
Şekil 33: Ekin Alanları, Bin Hektar (1990-2013).....	98
Şekil 34: Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Ülkeleri Kişi Başı Geliri (Kişi Başı/Bin Dolar)	103
Şekil 35: İthalat ve İhracat; (2007-2016 Yılları) / Milyon ABD Doları.....	105
Şekil 36: Hayvanlar Sayısı, Bin Baş.....	106
Şekil 37: Hayvansal Ürün, Bin Ton.....	107

GİRİŞ

Tarım geçmişte olduğu gibi günümüzde de çoğu ülkelerin ana ekonomik sektörüdür. Pek çok ülkede istihdamının önemli bir kısmını tarım sektöründe çalışanlar oluşturmaktadır, bu durum Türkmenistan için de geçerlidir. Zengin doğal kaynakları olan Türkmenistan'da tarım köylülerin ana gelir kaynağıdır.

Bu çalışma Türkmenistan'ın SSCB öncesi, SSCB dönemi ve oradan günümüze kadar olan değişimini araştırmaktadır. İlk bölüm Rusların Türkmen topraklarına gelmeden önce var olan köylü toprak sistemleri hakkındadır. Rusların gelmesi ile başlayan değişimler ve Türkmen halkının kültürel yapısından bahsedilmektedir.

İkinci bölüm, SSCB'nin kurulması ile tüm SSCB dâhil olmak üzere Türkmenistan'da alınan reformların ve bunların Türkmen tarım kültüründe yaptığı değişimler hakkındadır. Bu dönemde köylü tarımdan ve göçebe hayatından vazgeçirilen Türkmen çiftçileri kolektivizm dünyası ile tanışmıştır. Burada ayrıca Rus tarımcısı olan Alexander Chayanov'un SSCB tarım kültürüne olan katkılarından bahsedilerek, Stalin'in kolektif tarımı ile Chayanov'un ortaya atmış olduğu aile tarımı ve kooperatifleşme sistemi karşılaştırılacaktır.

Üçüncü bölüm, tamamen SSCB dönemindeki Türkmenistan tarımı hakkındadır. Bu bölümde kolektif dönemde insanların yaşam tarzı, gelenek, kültür ve refahının değişimi irdelenmektedir. Sovyetlerin bu topraklara gelmesinden önce ve gelmeleri ile gerçekleşen değişimler birlikte ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde, SSCB dağılınca Türkmenistan'ın bağımsızlık yıllarında yaptığı reformlar, eski gelenek, kültürlerin geri getirilmesi ve karşılaşılan sorunlardan bahsedilmektedir. Bu dönemde hükümet, tarımda kolektif sistemden tamamen vazgeçmeden, Dayhanların refah seviyesini arttırmak ve hükümeti ayakta tutabilmek amacıyla karma bir sistem uygulamaya başlamıştır. Çiftçilerin küçük çaplı özel toprakları kullanımına izin

verilirken, büyük parçalı topraklar da Dayhan Birlikleri tarafından çiftçilere kiralanmaktadır. Bu yeni sistemin teorik analizi kolektif tarım sisteminin kuruluş dönemindeki tartışmalarla ilişkilendirilerek yapılmaktadır.

1. BÖLÜM

SSCB'DEN ÖNCE TÜRKMEN HALKI

Günümüzdeki Türkmenistan topraklarında Türkmenlerin ataları Rusların işgali öncesinde dağınık ve kabileler halinde yaşamışlardır. Rusların işgali sonrasında Türkmen kültürü ve toprakları yapısal değişime uğradı. Sovyetler Hükümeti'nin kurulmasıyla da eski Türkmen kültürünün tamamen yok olmasına sebep oldu.

Bu bölümde ilk önce Rusların Türkmen topraklara gelmeden önceki su ve tarım sistemleri ve hayvancılık faaliyetleri ve sosyoekonomik durumu anlatılmaktadır. Ardından Rus Çarlığı'nın bu toprakları keşfetmesi ile halkın hayatında ve tarım sistemlerindeki değişimler gösterilmektedir. Ayrıca, tüm hayatlarını toprağa ve hayvanlara adayan Türkmenlerin kültürü ve yaşam tarzı kısaca açıklanarak, Çarlık Rusya'sından önce ve sonra tarım kültürü ve insanların yaşam şeklindeki değişimler belirtilmektedir.

Göçebe hayatını yaşayan Türkmenlerin su kıtlığına rağmen ana yaşam kaynağı tarımdı. Belli bir coğrafik sınırı olmayan Türkmen kabilelerinin mülkiyet hakları için birbirleri ile savaşları ve anlaşmazlıkları çoktu. Ayrıca, dağınık yaşam biçimine alışmış olan kabileler devamlı çevre hanlıkları tarafından darbelere de uğramaktaydı. Sürekli toprak kavgası, dış baskılar ve hava kuraklığından dolayı sulanabilir arazilere sahip olabilmek zordu.^{1*}

^{1*}Bu çalışmada eski Rus ölçü birimleri kullanılmaktadır:

1 Pud - 16,4 kilograma eşittir; 1 Desyatina – 1.09 hektardır;

Para birimi olarak Çarlık Rusya'sı zamanında Rus Rublesi¹ kullanılıyordu.

19.yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başı Rus Rublesinin değeri günümüzdeki değeri ile eşleştirildiğinde eski

1 Ruble günümüzde yaklaşık olarak 548 Rubleye eşittir. Çarlık Rusya'sından önce Türkmen kabilelerin bazıları Buhara parası olan Buhara madeni paralarını kullanmaktaydı. Aynı şekilde de Hiva Hanlığı da bu para birimini kullanmaktaydı. Rusların gelmesi ile para birimi artık Ruble oldu. XIX. yüzyılda 1 Osmanlı Lirası = 8,54 Rubleye eşit idi.

1.1. Çarlık Rusya'sından önce Trkmelerin Su ve Tarım Sistemleri

Orta Asya'nın kurak ve sıcak ikliminde tarım ile uğraşan halk genellikle nehir, gl ve kanallara yakın topraklarda yaşıyordu. Hayvancılık ve balıkçılık ile özellikle Hazar denizi kenarında ve tarıma elverişsiz topraklarda yapılmaktaydı. Sulu tarım sistemini yönetmek için büyük merkezi denetim sistemi olmasa bile köy ahalisi topluluk olarak kendine özgün sistemleri kullanıyordu. Böylece, barajlarını temizlemek, su geçidini yapmak, su alımı yapan aletleri üretmek, kanalları kazmak bu sistemde topluluklar arasında dağıtılarak yapılıyordu. Her kabile kendi arkına (aryk) sahipti. Köy ahalisinin sıra ile bu arkı korumak ve temizlemek gibi işleri yapma mecburiyeti vardı. Her kabilenin yerel ve genel *Mirapları* vardı. Genel Mirap ana suyolunu kontrol etmek ve su dağıtımından sorumluydu, yerel Mirap ise sulama kanallarından sorumluydu.² Köylüler hesaplı biçimde su dağıtılarak tarım ürünlerinden verimli hasat almaya çalışılıyordu.

Şekil 1: XIX.Yüzyıl Sonu, Mirap

Kaynak: maxpenson.com

Tarım ve hayvancılık yerli kabileler arasında yeterli derecede gelişmişti. Amuderya, Etrek ve Grgen vadileri, Horezm'in bir kısmı, Murgap vahası ve

²Agamyrad Shamyradov, *Agrarnyye Otmoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.*, Aşkat: Trkmistan'ın İlimler Akademisi, İlim, 1990, s.14.

Köpetdağ'ın eteği bölgeleri tarım işleri için müsait idi.³ Balkan vilayetinde Yazır, Göklen, Eymur kabileleri, Lebap vilayetinde ise Yemreli, Alili, Ersarı kabileleri tarımla uğraşmaktaydı.⁴ Türkmenler üzüm, salatalık, kavun, havuç, soğan, diğer sebzeleri; buğday ve her türlü bitkileri ekiyordu.⁵ Ayrıca, fazla olan üretimi satarak *Dayhan** ailesi refahını geliştirmeye çalışıyordu.

Türkmenlerin Rus Çarlığı tarafından işgalinden önce birkaç su ve toprak sistemi vardı. Bunların en yaygın ve bilineni ise *Sanaşık, Mülk, Vakıf, Karende* sistemleri idi. Onun dışında *Hasse***, *Ynam****, *Emlak*****, *İjara yerler* sistemleri vardı.⁶

1.1.1. Sanaşık Sistemi

Sanaşık kelimesi Türkmence de saymak kelimesi kökeninden gelmektedir. Bu sistemde kabileye ait olan toprak ve kullanabilecek su miktarları sayılarak her ailede erkek sayısına göre kullanım hakkı verilirdi. Sanaşık Sisteminde yılda bir veya iki kere düzenleme yapılırdı. Bu sistem en yaygın sistemdi.⁷ Sanaşık özellikle günümüzdeki Marı vilayeti bölgesi ve etrafındaki bölgelerde yapılmaktaydı. Güçleri birleştirip Murgap nehrinin denetimi, sulama ağını yönetmek ve yenisini tesis etmek kolaydı. Bu sistem ayrıca düşmanlara karşı savaş gücünü kontrol etmeyi de kolaylaştırıyordu.⁸

³Ahmet Dinç, Ramazan Çakır, *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*, İstanbul: Ayrikotu Yayınları, 2008, s.104.

⁴Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.128.

⁵Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.104.

*Dayhan – Türkmence bir kelime olarak, tarımla uğraşan köylü, çiftçi demektir ve hala günümüzde de kullanılan bir kelimedir.

** Hasse sistemi – Çiftçi padişahın topraklarını kiralar ve kiranın bedelini çalışarak öder.

*** Ynam – Hanın saygısını hak eden insanlara belli bir toprakları belli bir dönemliğine kullanma hakkı.

**** Emlak – Hanın toprakları

⁶Tema: XIX Asyryň I Ýarymynda Türkmenlerde Ýere-Suwa Eýeçiligiň Görnüşleri, http://tk.m.wikipedia.org/wiki/XIX_asyryň_I_ýarymynda_türkmenlerde_Ýere-suwa_eýeçiligiň_görnüşleri (Erişim: 15.01.2017)

⁷“Haftenameye” “Golestan –e İran”, somare – ye sef 10, doşanbe 31 hardad, Gorgan – sal-e 1378 ş./motabek ba 21, zo, en, 1999 m., s.6.

⁸Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.108.

Bu sistemin ilk dönemleri kimseye öncelik yoktu. Toprak ve su kullanımı adil şekilde dağıtılıyordu. Her kullanıcının kullanım süresi bitince süreç yeniden başlatılıyordu.

Sanaşık sistemine göre, kadınların kullanım hakkı yoktur. Ayrıca yeni evlenen ailelere ek hak tanınmaktaydı. Bu yüzden, topraktan ve sudan daha fazla hak alabilmek için aile büyükleri çocuklarını erken yaşta evlendiriyordu. Ancak bu durum fakir aileler için uygun değildi, çünkü yüzyıllarca yapılan ve hala da devam eden evlilik kültüründe gelinin başlık parası ve annenin süt hakkı bazen beklenildiğinden yüksek olabiliyordu. Durumu iyi olmayan ailelerin erkek çocukları geç yaşta evleniyordu veya evlenmez bekâr kalırdı. Zamanla sosyal eşitsizliğin ortaya çıkması ile ağalar ve din adamları daha fazla önceliğe sahip olmaya başladılar.

1.1.2. Mülk Sistemi

Sanaşık sisteminde tam hakkı* alan aileye yerleşik yeri için mülk hakkı veriliyordu. XIX. yüzyılda mülk yerleri özelleştirilerek, kullanan aileye mahsus olmuştur. Bu topraklar nesilden – nesle miras yolu ile geçmiştir.

Arazi ve su kaynaklarının özel mülkiyete tabi olması daha çok üretim gücünün kullanımına yararlı olmuştur ve Sanaşık sistemi zamanla kaldırılmıştır.⁹ Bu topraklarda aileler kendi işine yarayan verimli ve kârlı ürünlerin ekimi ile ilgilenmiştir.

1.1.3. Kira Sistemi

Karende veya *kiraya verme* sistemi ise durumu iyi olmayan, sadece emek gücüne sahip olan insanların durumu iyi olan, toprak sahiplerinin topraklarında çalışmasıdır. Bu sistem Avrupa'daki Feodalizm sistemini anımsatmaktadır. Topraklar fakir köylülere kiraya verilirdi ve tüm üretim faktörleri toprak sahibi tarafından sağlanırdı. Kiracı çiftçi elde edilen ürünlerin ¼'lük kısmını alarak,

*Yılların devamında hep verimli hasat alıp ve üretim faktörlerini etkin kullanan aileler toprak kullanımından tam hakkı alırlar.

⁹Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.112.

diğer ¼'lük kısmı toprak sahibine kira bedeli olarak verirdi. Bu sistem günümüzdeki Lebap vilayeti çevresinde yaygın idi.¹⁰ Bazen kiracılar kullanım ücretini ödemekte zorluk çekerek toprak sahibinin kölesi olmaktadır.

Vakıf sistemi ise din adamlarına, din işlerini iyi yaptıkları için toprak ve sudan kullanma hakkı verilmesidir. Bu sistem genellikle Hiva ve Buhara illerinde uygulanıyordu.¹¹ Zamanla bazı topraklar hocalara ve medreselere hediye olarak da verildi.

1.2. Hayvancılık ve Çarva Hayatı

Halk arasında hayvancılıkla uğraşanlara “Çarva” deniliyordu, toprakla uğraşan halk ise “Çomur” olarak biliniyordu. Çarvalar çomurlara göre daha zengin sayılmaktaydı. Türkmenlerin atalarından miras olarak devir aldıkları zenginliğin büyük işareti hayvan sayısı olduğundan her aile en azından küçükbaş hayvanları edinerek evlerine yakın meralarda otlatırdı.

Genellikle çarvalar Abdallar ve İgdirlir kabilesinden oluşmuştur. Sovyetlerden önce 24 bine yakın çarva ailesi vardı, toplam çarva sayısı ise 128 bin kişiydi. Bu rakam genel halkın %15'i kadardı.¹²

Hayvancılıkta sadece hayvanların eti yanında yünü ve sütü de çarva ailesi ve kabilesi için beslenme ve para kazanma kaynağıydı. Türkmenler, koyunların yünlerinden kıyafet dışında, kilim, halı yaparak, asırlarca halı kültürünü zenginleştirmiştir. Erkekler hayvanlar ve tarım ile uğraşırken, kadınlar ev işleri ile ev kültürünü geliştirmekteydi. Tüm kadınlar halı dokumayı biliyordu ve evleneceği zaman da el işlerinde ne kadar becerikli ise, başlık parası da o kadar yüksek olurdu. Günümüzde hala köylerde kadınlar halı dokumacılığı ve el işleri ile uğraşmaktadır.

¹⁰Tema: XIX Asyryň I Ýarymynda Türkmenlerde Ýere-Suwa Eýeçiligiň Görnüşleri, http://tk.wikipedia.org/wiki/XIX_asyryň_I_ýarymynda_türkmenlerde_Ýere-suwa_eýeçiligiň_görnüşleri (Erişim: 15.01.2017).

¹¹Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.134.

¹²“Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html> (Erişim: 15.1.2017).

Şekil 2: Çarva

Kaynak: maxpenson.com

Onun dışında çarva ve çomurlar hayvancılık ve tarımdan artan ürünleri satarak ek gelir elde etmekteydi. Elbette, çarva hayatı kolay değildi. Hayvanların beslenmesi ve su sorunları, yeni kuyuları, karizleri* kazmak, onlarla uğraşmak, sürekli göç halinde olmayı gerektiriyordu. Çarvalar koyun, keçi yanında büyük baş hayvanlardan da inek, deve ve at (gıyal) yetiştiriyordu. Başlıca yerli hayvanlar: Sarıca, Garaközü, Arabı koyunları¹³; Türkmen, Meymene, Seista inekleri; Yomud kambur öküzleriydi.¹⁴ Deve ve at yetiştirmek de önemli hayvancılık alanlarından biriydi. Deveden alınan yün ve süt ev işlerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Deve yününden çeşitli mutfak eşyaları, giyim kumaşları ve ev eşyaları yapılmaktaydı; deve sütü de çok faydalı olarak bilinmektedir.

Türkmenlerin saygı duyduğu hayvanlar olan atlar güzelliği ve tarihteki savaş dönemlerinde dayanıklılığı ile sadece yerli kabilelerde değil, çevre hanlıklar arasında da meşhur olmuştur. At bakımı zahmetli ve masraflı bir iş idi, at seyisleri de çok saygı duyulan insanlardı. Ekonomik durumu iyi olan insanların birkaç ata sahip olma imkânları olurdu. Ayrıca Türkmen

*Kariz sistemi – özellikle havuz – kuyuları kontrol eden sistemdi; ayrıca Kariz kelimesi Türkçede kuyu demektir.

¹³“Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html> (Erişim: 15.1.2017).

¹⁴Güngör Turan,Ahmet Dinç, *Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2015, s.53.

edebiyatında at ile ilgili birçok atasözü de Türkmenlerin atlara ne kadar saygı ve sevgi duyduğunu göstermektedir.

Atlar sadece savaş dönemlerinde değil, köylülerin tarla ve hayvancılık işlerinde de büyük yardımcı ve ulaşım aracı olarak kullanılıyordu. Örneğin, 1836 yılında İran Padişahı Muhammet Etrek'in Gürgen Türkmenlerini işgal etmesi, oradaki kabilelerin ekonomik durgunluğa düşmesine sebep olmuştur. Sebebi ise İran Padişahı 60 bin inek, 10 bin at, 500 bin koyun ve 20 bin deveyi Türkmenlerden alması idi. Doğal olarak hayvancılık ve toprağın işletilmesi büyük zarara uğradı.¹⁵

Şekil 3: At Pazarı, XIX. Yüzyıl Sonları

Kaynak: maxpenson.com

1.3. Diğer Uğraş Alanları

Tarım ve hayvancılık haricinde diğer alanlarda da uğraşlar olmuştur. Balıkçılık ve avcılık belli bir çapta gelişmiştir. Türkmenistan'ın dağlık ve çöllerle kaplı coğrafik yapısı her türlü yabani hayvanların yaşamasına imkân vermektedir ve avcılar tavşan, geyik, tilki, dağ keçisi gibi hayvanları avlıyorlardı.¹⁶ Balıkçılık Hazar ve Amuderya Nehri kenarında gelişmişti. Balıkçılığın belli bir çapta gelişmesi aynı zamanda ticaretin de gelişmesine

¹⁵“Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html> (Erişim: 15.1.2017).

¹⁶Tema: XIX Asyryň I Ýarymynda Türkmenlerde Ýere – Suwa Eýeçiligiň Görnüşleri, http://tk.m.wikipedia.org/wiki/XIX_asyryň_I_ýarymynda_türkmenlerde_Ýere-suwa_eýeçiligiň_görnüşleri(Erişim: 15.01.2017).

neden oldu. Ayrıca ticaretin gelişmesiyle Ahal, Çarov, Kerki gibi ana merkezi şehirlerde pazarlar oluşmuştur.

Şekil 4: Kervan

Kaynak: maxpenson.com

Ticaret konusu Ramazan Çakır ve Ahmet Dinç'in "Türkmen Kültürü ve Sosyo İktisadi düşüncesi" kitabında şöyle özetlenmektedir:

Türkmenler bütün komşu halklar ile mal, hayvan derileri ve diğer mamul ticaretini yapıyor olsalar da, İran'daki Göklenler, Afgan Hanlığındaki Türkmenler, Hivadaki Yomutlar, Buhara Türkmenleri, diğer Türkmenlere bakıldığında, ticaretle daha çok uğraşıyorlar, tüm Asya'da ve Rusya'nın birçok yerlerinde bilinen Türkmen atlarını, mal ile değiştirmek için oraya götürüyorlar, Abdallar da karayoluyla Hiva ile Mangışlak'a limandan faydalanarak Rusya ile ticaret yapıyorlardı. Kumaş Hivalılar vahşi hayvanların ve koyunların derileri ile değişiyordu.¹⁷

Şekil 5: Aşkabat'taki "Teke Pazarı"

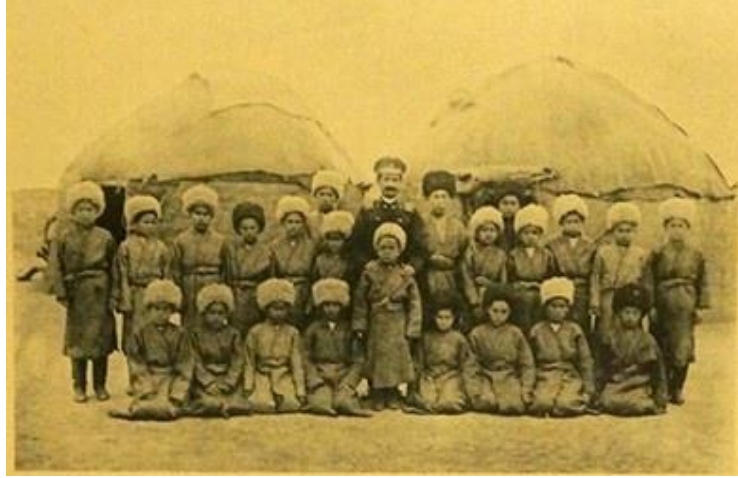
Kaynak: rus-turk.livejournal.com

¹⁷Dinç ve Çakır, *Türkmen Kültürü*, s.105.

1.4. Çarlık Rusya'sının Türkmen Toprakları ile Tanışmaya Başlaması

XVIII. yüzyılda Rus Çarlığı Türkistan'ı keşfederken, Türkmen kabilelerinin yaşadığı toprakları da unutmamıştır. Özellikle, 1819 – 1836 yıllarında ticaret, Pazar oluşturma ve askeri strateji belirleme amacıyla günümüzdeki Türkmenistan coğrafyasına yoğun biçimde gelip gitmiştir. Böylece, Hazar denizinin doğu yakasında Krasnovodsk şehrinin* temellerini atarak askerlerini yerleştirmeye başlamışlardır. 1881 yılında Ahal vilayetindeki Göktepe kalesini ele geçirdikten sonra Çarlık Rusya'sı barış niyetleri ile bu topraklar üzerinde kendi siyasi politikalarını uygulamaya geçmişlerdir.

Yerli hanları kendi tarafına geçiren Rus Çarlığı köylülerden zorla topraklarını almıştır. 1887 yılında 25 bin ha araziye dayhanlardan alan Ruslar Türkmen köyleri yerine Rus köylerini kurmaya başladılar. 1910 yılında 180 bin ha toprağı dayhanlardan alarak onları evsiz bırakmışlardır. Bu toprakların yarısı sulanan arazilerdi. Bu işgal doğal olarak topraklarda var olan tüm su ve tarım sistemlerinin zamanla yok olmasına sebep oldu. Kabileler arasında nehir kenarları ve sulanabilir arazilere artık Ruslar da dâhil olmuştu.

Şekil 6: Rus Komutanı Yerli Halk İle

Kaynak: Fedorov, Zakaspiyskaya Oblast

* Şu an ki Türkmenbaşı şehri.

Çarlık Rusya'sının yeni sömürü bölgesi olan Zakaspi Ruslar için yeni gelir kaynağı ve yeni ticari bölge oluşturuyordu. Bu bölgeden alınan hammaddeler merkez Rusya'da işlendi ve doğal olarak Türkistan* bölgesinin ekonomik olarak geride kalmasına sebep oldu.

1.4.1. Zakaspi Bölgesi

Çarlık Rusya'sının en güneyindeki Zakaspi bölgesi çok büyük araziye sahip idi. Toplam alanı her kaynakta farklı belirtilmektedir, ancak yazar ve zamanında Türkistan'ın kalkınması için Aşkabat'a taşınarak yerli gazete ve dergilerde çalışan, Konstantin Fedorov "Zakaspiyskaya Oblast" kitabında bu bölgenin ortalama 605.150 km² alana sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Şekil 7: Türkistan Haritası

*Türkistan – Farsçadan “Türklerin Toprakları” anlamına gelen ve batıda Hazar denizi ve Aşağı Volga’dan başlayarak, doğuda Moğolistan’daki Altay Dağlarına, güneyde Kopet - Hinduş – Kuenlun dağlarına, kuzeyde Aral ve Balkaş göllerinin ötesinde Kırgız bozkırına kadar uzanan toprakları içine almaktadır. Tezde Rusların ele geçirdiği Batı Türkistan’dan (Orta Asya’dan) bahsedilmektedir. Ruslar Orta Asya’yı ele geçirdikten sonra 4 eyalete bölmüştür. 1.bölge Fergane eyaleti; 2.Samarkand eyaleti; 3.Sırderya eyaleti; 4.Zakaspi eyaleti.

¹⁸Konstantin Fedorov, *Zakaspiyskaya Oblast*, Aşkabat: Parovaya Tipografiya, 1901, s.8. (Aslında kitapta 531 738 verst² olarak verilmektedir.)

Şekil 8: Zakaspi Bölgesi (XIX. yüzyıl)

Kaynak: “Türkmenistan taryhy, 9”

Zakaspi ili 5 bölgeye ayrılmaktaydı: Merv, Tecen, Aşgabat, Krasnovodsk ve Mangışlak bölgeleri (Şekil 8’de gösterilmektedir). Nüfus açısından 1917 Ekim Devrimi’nden önce Batı Türkistan topraklarında Türkmenler 3 ayrı bölgede yaşamaktaydı. 400.000 Zakaspi bölgesinde, 140.000 Hiva Hanlığı’nın sınırlarında, 120.000 ise Buhara Hanlığı sınırlarında yaşamaktaydı. Ahal, Etrek, Tecen, Murgap ve Marı ilinden hariç Kerki, Çarcou illerinde de Ersarı Türkmenler yaşamaktaydı. Bu iller Buhara Hanlığının elindeydi. 1913 yılında ise Türkmen topraklarında 700.000 Türkmen yaşamaktaydı.¹⁹ Köylü nüfusu toplam nüfusun %80 – 85’i oranını oluşturmaktaydı.²⁰ Tarıma elverişli topraklarda çiftçilerin sayısı hayvancılık ile uğraşanların sayısından fazlaydı. Fakat aynı şeyi Mangışlak bölgesi için söyleyemeyiz, toprakların tuzlanmasından dolayı bu bölgede hayvancılık diğer bölgelere göre daha ileri seviyede gelişmiştir.

1.4.2. Zakaspi Bölgesinde Tarım ve Hayvancılık

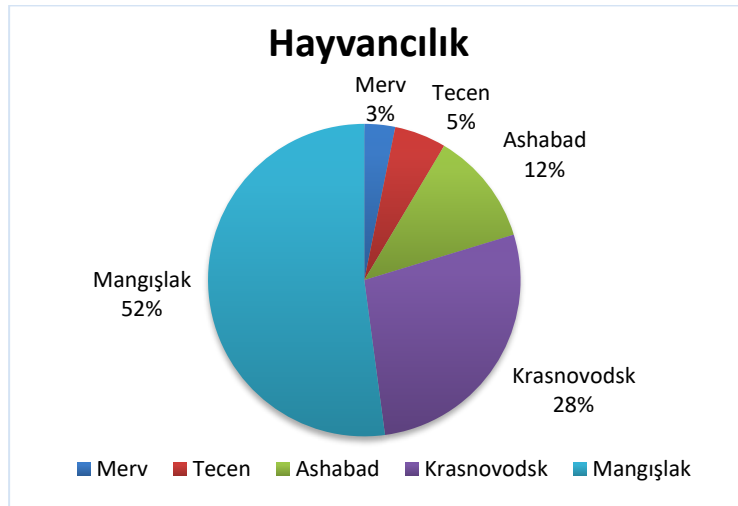
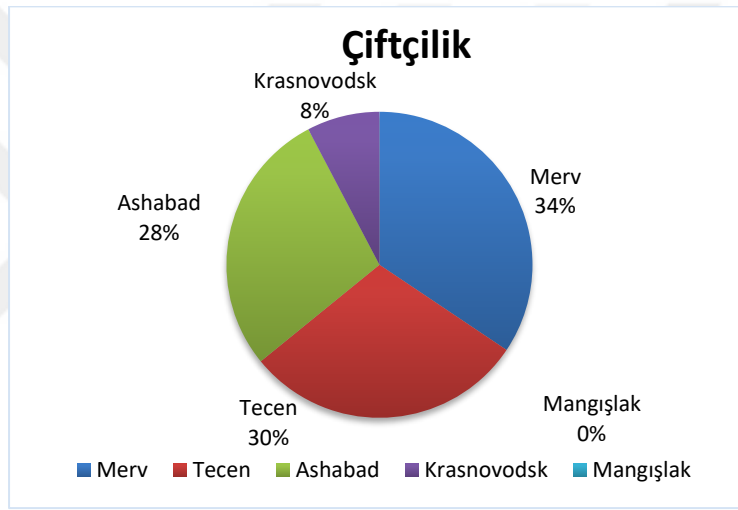
Çarlık Rusya’sının son dönemlerinde Türkistan ana tarım merkezlerinden biri idi. Bu topraklar iklim şartlarından dolayı pamuk ve diğer ürünlerde bol hasat verebilecek potansiyele sahipti. Bu yüzden Çarlık Rusya’sı bu topraklarda

¹⁹Turan ve Dinç, *Bolşevik*, s.45.

²⁰Shamyradov, *Agrarnyye*, s.18.

tarımı geliştirmek konusunda çalışmalar başlattı. Yeni tarımsal reformlar olarak eski Türkmen yaşam biçiminin değişime uğramasına sebep oldu.

1907 yılına ait verilere bakarak, Şekil 9’de Zakaspi bölgesinin illerine göre çiftçilik ve hayvancılık alanındaki dağılımı göstermektedir. Yukarıda da söylenildiği gibi toprağı en verimsiz ilin Mangışlak (%0,02) olduğu grafikten anlaşılıyor. Bunun sebebi bu ilin deniz kenarında olması ve toprakların çabuk tuzlanarak kullanışsız hale gelmesidir. Buna rağmen halk hayvancılık ile uğraşarak tarım kültürünün geride kalmamasını sağlamaya çalışmıştır.

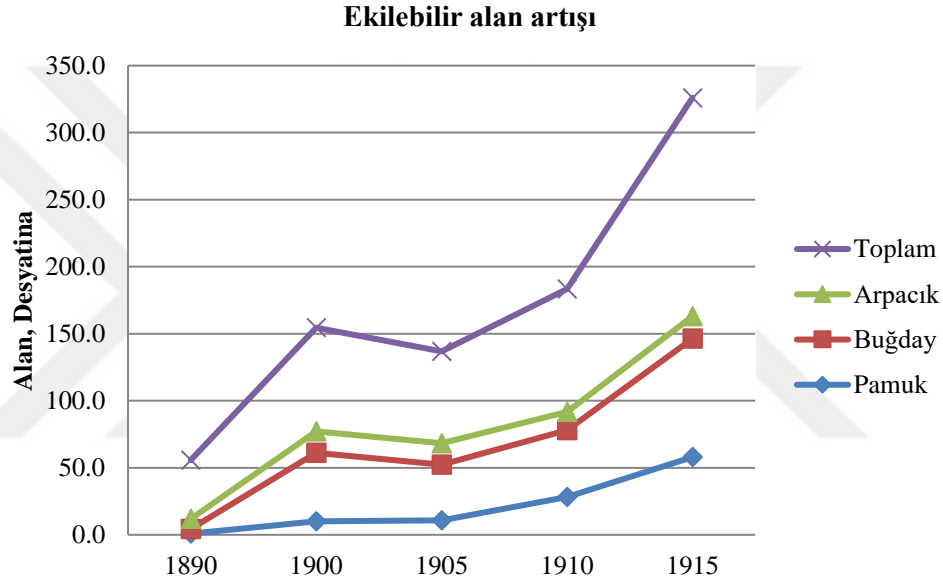

Şekil 9: 1907 Yılında Zakaspi Bölgesinde Tarımla Uğraşanlar (%)

Kaynak: Fedorov, Zakaspiyskaya Oblast

Halkın en çok Merv ilinde* toprakla uğraştığını grafikten görebiliriz. Bu nedenle Sanaşık sisteminin bu ilde gelişmesi gayet doğaldır.

Çarlık Rusya'sı Orta Asya'yı sömürmeye başladığında kendi yararı için bazı kültürel bağımlılıklardan sadece Türkmen halkının değil, tüm sömürge topraklarının da vazgeçmesini sağladı. Göçebe halkları oturma hayata alıştıran tarımla daha fazla uğraşmalarını sağladı.

Şekil 10: Zakaspi Bölgesinde Ekim Alanlarının Artışı (bin Desyatına)

Kaynak: Fedorov, Zakaspiyskaya Oblast

Şekil 10'dan anlaşıldığı gibi, Çarlık Rusya'sının Türkmen topraklarında uyguladığı tarım politikasının sonucu ile ekilebilir arazide artış gözlenmiştir. Ekim alanlarının artışı eski Rus birimi Desyatina üzerinden hesaplandı (1 Desyatina = 1,09 ha). Tüm Zakaspi bölgesi ekilebilir alanı 1880 yılında 43.883 Desyatina iken (ortalama 47,8 bin ha), bu rakam 1915 yılında neredeyse 4 katına çıkmıştır (267 bin ha). 1890 yılında ekim alanlarının çok az kısmını pamuk, buğday ve arpacık tutarken, 1915 yılında bu ürünler tüm ekim alanlarını kaplamış oldu. Böylece sebze, meyve ve bahçe ekinleri 2. plana atılmaya başlandı. Bir bakıma köylü tarımının geleneksel unsurları sonlandırılarak,

*Merv ilinin nüfusunun %73,6'i toprakla uğraşmaktaydı.

köylünün sebze ve meyve gibi hem kendi tüketim hem de pazarda satmak için üretim yapma imkânları azaltıldı.

Bu grafikten başka bir sonuç daha görülmekte: Rusların Türkmen topraklarına kurduğu egemenliği ile göçebe hayatının azalmakta olduğu anlaşılır. Aynı anda Çarlık Rusya'sının tarım ile ilgili reformları sonuç vererek ekilebilir ve sulanabilir arazi miktarlarının arttığı dönemde hayvancılık da belli bir miktar azalmaya başladı.

Hayvancılığın azalmasının ispatını Şamuradov'un "Agrarnıye otnoşeni v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Naçale XX v." kitabından alabiliriz. Tablo 1’de iki sene üst-üste yapılan hayvan sayımı sonucu verilmiştir.

Tablo 1: Zakaspi Bölgesinde Hayvan Sayısı (1910-1911 Y/Baş)

Bölge	1910	1911
Mangışlak	894.750	668.037
Krasnovodsk	542.501	420.275
Ashabat	265.564	196.939
Merv	947.569	695.507
Tecen	186.833	161.398
Murgab yurtluğu*	23.865	30.051
Toplam	2.816.082	2.172.207

Kaynak: Shamyradov, *Agrarnıye Otnoşeni v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.*

Tablo 1’de görüldüğü üzere çarvaların yerleşik hayata geçirilmesi reformu hayvanların sayısında belli bir miktarda azalma yapmıştır. 1910 yılında hayvanların toplam sayısı 2,816 milyon iken bir yıl sonrası bu rakam 778,7 (%27,2) bin azaldı. Bu rakam Zakaspi bölgesi için büyük rakamdır. Ayrıca, 1880’lerden başlayarak Çarlık Rusya'sının uyguladığı toprak reformlarından sonra 200.000 karendenin toprağı hükümetin eline geçti.²¹

1.4.3. Tarımın Finansmanı

Yapısı feodalizm ile kapitalizm arasında olan Rus Çarlığının kredi ve bankacılık sistemi dönemine göre yeterince iyi çalışıyordu. Artık bu toprakların

* Murgab imenyası – veya Murgab mülkü olarak bilinen bölge.

²¹Fedorov, *Zakaspiyskaya Oblast*, s.72.

bir parçası olan Zakaspi bölgesi de mal-para ilişkilerine dâhil edilmeye başlıyor ve gelir sektörü olan tarıma da uygulanıyordu. 1892 yılında ilk kredi bürosu açılırken 1895 yılında ise Kamu Bankasının ilk şubesi açıldı.²²

XIX. Yüzyılın sonlarında tarım kültüründe ana gelir kaynağı buğday ve arpacıktı. Örneğin, 1892 – 1895 yıllarında toplanan 13 milyon Pud (212,9 bin ton) tahıl ürünün karşılığı 6,5 milyon Ruble olmuştur. Yıllık tahıl ürünleri geliri 1,6 milyon Ruble iken, pamuk geliri ise 300 bin Rubleydi, diğer ürünlerde de toplam 800 bin Ruble yetmekteydi. XIX. yüzyılın sonunda tarım ürünlerinden gelen gelir yıllık ortalama 2 milyon 700 bin Rubleydi.²³

Ayrıca bu toprakla uğraşan her köylünün yıllık 9,5 Ruble; her ailenin de ortalama 40 Ruble geliri olurdu. Bu gelir yıllık 105 bin Desyatina topraktan alınmaktaydı yani her Desyatina çiftçilere 26 Ruble gelir getirmekteydi.²⁴

1.4.4. Tahıl Tarımının Artışı

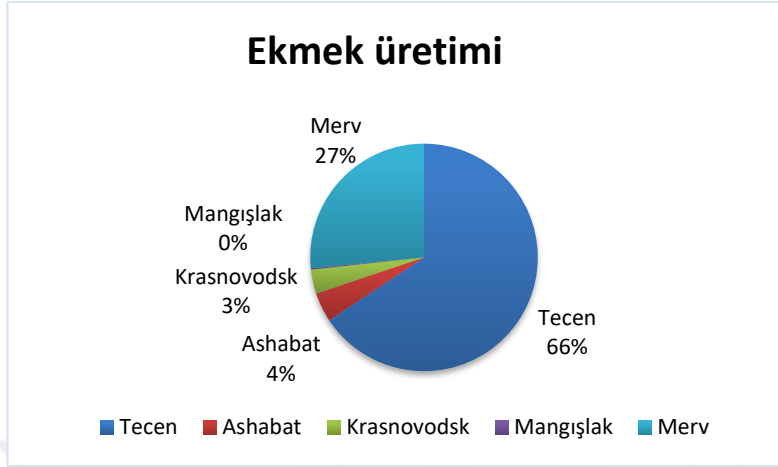
Bazı iller tahıl üretimi artışından dolayı diğer illerin eksikliğini kapatabiliyordu. Böyle bir artışı Tecen ili sağlayarak fazla olan tahıllarını ihtiyacı olan illere satıyordu. Eğer yıllık kişi başına Zakaspi’de tüketilen ekmeği sayarsak (16 Pud), Tecen hariç diğer illerde ekmek eksikliğinin olduğunu görebiliriz (Tablo 2). Tecen ili kendisindeki fazlalığı Aşkabat, Krasnovodsk ve Fergane* illerine satmaktaydı. (Ek 3: Tablo 1).

²²Fedorov, *Zakaspiyskaya Oblast*, s.72.

²³Shamyradov, *Agrarnyye*, s.26.

²⁴Shamyradov, *Agrarnyye*, s.28.

*Fergane ili – Özbekistan’ın güneyinde yerleşen bir ildir.

Şekil 11: Zakaspi Bölgesinde Ekmek Üretimi

Kaynak: Shamyradov, *Agrarnyye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.*

Tablo 2: Ekmek Talebinin Karşılanması

İller	Eksiklik	Artan
Ashabat	13,87	-
Krasnovodsk	14,25	-
Mangışlak	15,90	-
Merv	2,48	-
Tecen	-	17,48

Kaynak: Shamyradov, *Agrarnyye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.*

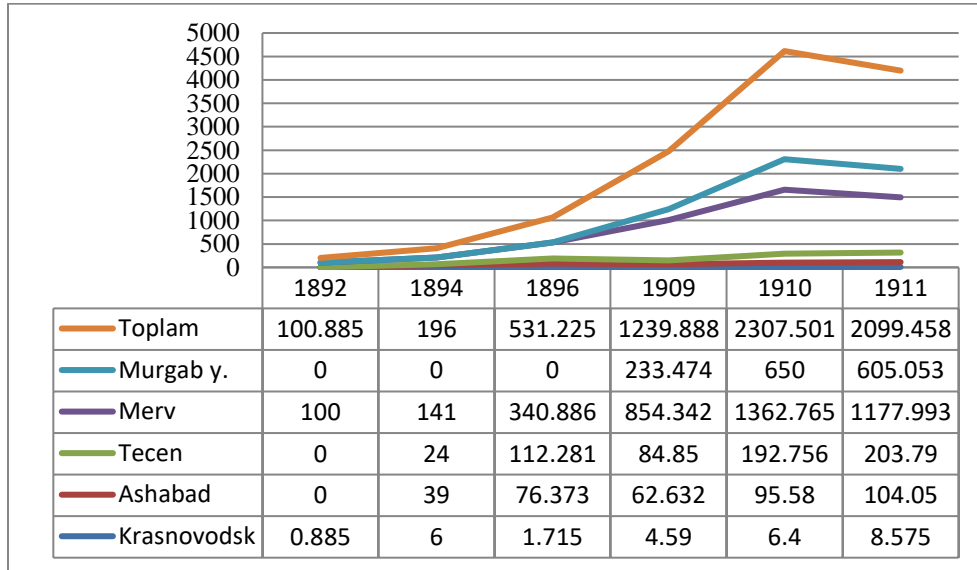
1.4.5. Ek İstekler

Rus Çarlığı hükümetine Zakaspi bölgesinden daha fazla gelir elde etmek amaçlı yeni kanalların kurulması için tarım ekonomistleri tarafından pek çok proje sunuldu, ancak hükümet Zakaspi'den zaten elde edilen gelirden hoşnut olduğu için, ekstra bir harcama yapmayı mantıksız buluyordu. Böylece tüm bu projeler kâğıt üzerinde kalmıştır. Projelerden biri Amuderya'dan Karakum kanalının çekilmesi teklifiydi, fakat bu teklif kısa vadede Çarlık bütçesi için maliyetli olduğundan kabul edilmedi. (Bu proje SSCB kurulduktan sonra gerçekleştirildi ve kanala Lenin'in adı verildi, daha sonra Karakum kanalı adını

aldı). Geride kalan *karende topraklara** çiftçiler kendi imkânları ile sulama kanallarını yapmaya çalışsalar bile yetersiz destekten dolayı başarısız oldular.

1.4.6. Pamuk Yetiştirilmesi

XIX. Yüzyılın son yıllarında genel tarım kültürü buğday ve diğer tahıllar iken XX. yüzyılın başında pamuk ağırlıklı olmaya başladı. Pamuğun yetiştirilmesinde Orta Asya ikliminin büyük rolü vardır. Diğer tarım ürünlerin düşük hasat verdiği yıllarda bile pamuk ortalama Desyatına başına 25 Pud ürün vermekteydi. Orta Asya pamuğundan iyi hasat elde edeceğini anlayan Çarlık Rusya'sı bu bölgede pamukla çok ilgilenmeye başlamıştı. En iyi pamuk tohumlarını seçerek onları indirimle halka satmışlar, üretimi verimli olacak arazileri çoğaltmışlar, tarımla ilgili her türlü faaliyetlere girişmişlerdir. Böylece Zakaspi bölgesinde daha önce pamuk ile ilgisi olmayan halk bile bu faaliyetle uğraşarak ekim alanlarının çoğalmasına sebep oldu. Özellikle Amerikan pamuk tohumu ithal edilerek ekiliyordu.

Şekil 12: Zakaspi Bölgesinde İllere Göre Pamuk Üretimi, (Pud)

Kaynak: Fedorov, Zakaspiyskaya Oblast

*Çiftçilere tarım üretimi için kiraya verilen topraklar.

Şekil 12’den hareketle 20 yılın sonunda pamuk üretiminde neredeyse 21 kat artış gerçekleştiğini görebiliyoruz. 1909 yılında her Desyatına başına ortalama 52 Pud (0,85 ton), 1910 yılında ise 82 Pud (1,34 ton) pamuk elde edildi. Tarıma elverişsiz olan Krasnovodsk ili bile 10 yılın içinde 14,45 ton pamuktan 140,46 ton pamuğa kadar ürün elde etmeyi başardı.

1.4.7. Tarım Aletleri

Sosyalizmden önceki dönemde Türkmenler, yüzyıllarca atalarından almış oldukları geleneksel tarım aletlerini kullanmaktaydı. Teknolojik gelişme neredeyse yoktu. En çok kullanılan tarım aleti ve hala da günümüzde tarım çalışmalarında kullanılmakta olan *Pil* idi*. Bundan başka orağın çeşitli biçimleri olan *Omaç*, *Katmen* gibi araçlar kullanılmıştır.

Şekil 13: A – Pil, B – Katmen, C – Orak.

Buğday dövmekte çeşitli yöntemler kullanılmıştır. En yaygını ise atı veya öküzü harmanın etrafından döndürmektir. *Çarh* ile buğday dövme yöntemi de çok kullanılmıştır. Harmanın savrulması veya denemesi *Yabak* ve ya *Elek* ile gerçekleştirilmiştir.

Rusların gelmesi ile Türkmenlerde de tarım aletlerinde değişiklikler olmaya başladı. Ruslar sömürge altına aldığı bölgelere Avrupa teknolojilerini de birlikte getirdi. Türkmenler kendi geleneksel tarım aletlerinden vazgeçmek

*Pil– tarım küreği. Türkmenistan’da kullanılmakta olan tarım aleti.

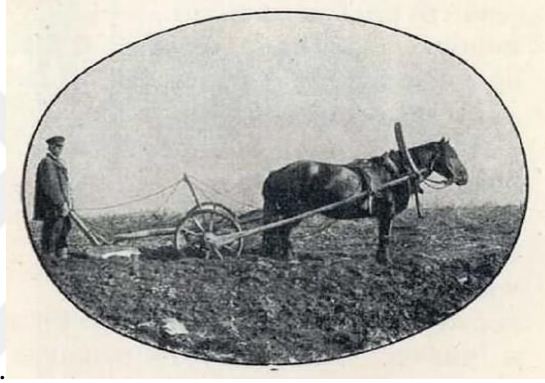
istemese de Avrupa tarım aletlerinin daha kullanışlı ve verimli olduğunu görünce onları kullanmaya başladılar.

A.

B.

C.

Şekil 14: A – Küçük Plug; B –Tırmık; C – Seyalka

1908 yılında tarım aletleri deposu 1.794 Rublelik satış yaparken, 1911 yılında 11.080 Rublelik satış yapmıştır. Bu aletler *pulluk*, *saban (plug)*, *mibzer (ekme makinesi, seyalka)*, *tırmık (borona)* ve buna benzer aletlerdi.²⁵

1.4.8. Endüstrinin ve Ticaretin Gelişmesi

Bu bölgede mevcut el sanayi küçük ölçekte üretim özelliğine sahipti. Tarım dışında Türkmenler arasında en yaygın meslekler: ayakkabıcılık, dericilik ve gümüş işletmeciliği idi.²⁶

Ticarette* ise Krasnovodsk'tan tuz, petrol, balık ve buna benzer ürünleri alarak Astrahan ve yakın şehirlerde satmışlardır. Karşılığında ise un, elbise, kuru çay, şeker, tabak ve çelik kazan gibi eşyalar alıyorlardı.²⁷

²⁵Shamyradov, *Agrarnyye*, s.34

²⁶Turan ve Dinç, *Bolşevik*, s.54.

Her olayın hem pozitif hem de negatif yanı olduğu gibi, Rusların Orta Asya topraklarına gelmesinin de pozitif tarafı tarımda ve diğer ekonomik sektörlerde çok büyük ilerlemeler yapmasıdır. Verilere bakarak tarım için şu sonuçları çıkarabiliriz: Sulanabilir arazilerin artışı, kanal ve barajların kurularak daha verimli üretimin alınması ve yeni teknolojileri getirerek daha da üretken çalışmanın sağlanması gerçekleşti. Fakat bu gelişmelerin diğer tarafı da halka baskı yapılarak, köylülerin topraksız bırakılması oldu.

Zakaspi bölgesinde proletarya sınıfı Çarlık Rusya'sının diğer eyaletlerine göre küçük bir orandaydı. Ancak komünizmin etkileri bu bölgeye de yayılmayı başardı. XX. yüzyılın başlarından başlayarak gelişen işçi ayaklanmaları; köylüleri sömüren, feodal hayatı sürdüren toprak sahiplerine karşı idi. Çünkü yerli zenginlerin, Rus ve Ermeni Beylerin köylüleri istedikleri gibi sömürmesi halkı yormuştu. Zaten ellerinden giden topraklar ve alışmış olduğu yaşam düzeninin yıkılması ile alınmaya başlanılan vergilerden yorulan halkın sabrı 1916 yılında Rus Çarlığı'nın 1.Dünya Savaşı'nda askeri eksikliği nedeni ile Orta Asya Halkını da askere çağırmasıyla son noktayı buldu. 25 Haziran 1916 yılında çıkan "Yüksek Karar da" cepheleri kuvvetlendirmek amaçlı ordu ve cepheleri Türkistan bölgesindeki köylüler ile doldurmak gerektiği yazıyordu.²⁸ Bu karardan sonra köylüler ellerinde silah olarak kullanabilecek her şeyi alarak Rus Çarlığı Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya başladı. Bu ayaklanma sadece Türkistan bölgesinde değil, aynı zamanda Çarlık Rusya'sında da işçi ve köylülerin "Çarizmden" ulusal, kurtuluş hareketinin başlangıcı olmuştur. Birinci Dünya savaşı bahanesiyle Çarlık sisteminden yorulmuş olan halkın sömürgecilikten kurtulma umutları doğmuştu. Hayvancılık ile uğraşan Orta Asya köylülerinin ayaklanması zamanla büyüyerek "Orta Asya Milli ve

*Ticaret ise daha eski bir tarihe sahiptir; yüzyıllar öncesinde bu topraklardan "İpek Yolu'nun" belli bir kısmı geçmekteydi. Ancak Türkmenler ticaret konusunda o kadar gelişmiş bir halk değildi. XVIII. yüzyılda Rusların Türkmen topraklarına akın etmeye başlaması ile Türkmen tacirleri Hazar Denizi'nin öbür yakasına geçerek Rus tacirleri ile ticari ilişkiler kurmaya başlamıştır.

²⁷Turan ve Dinç, *Bolşevik*, s.50.

²⁸"Vosstaniye 1916 Goda v Turkmenii", *Toplanmış Belgeler*, Aşkabat: Türkmengiz, 1937, s.13.

Kurtuluş Hareketine" döndü. Zamanla, bu ayaklanma çoğu, diğer ayaklanmalar gibi Çarlık Rusya'sının ordusu tarafından bastırıldı fakat çok büyük siyasi iz bıraktı. Rus Emperyalizmi bu ayaklanmadan çok büyük darbe yedi ve 1917 yılı devrimin ön ayağı oldu.

Devrimden önce sömürgeci kurtulmaya çalışan halklar merkezi topraklardaki devrimi kendi çapında destekleyerek, Çarlık baskısından kurtulacaklarını sanıyorlardı. Eski yaşam biçimi, kültürü ve topraklarının geri geleceğini umarak yeni değişimlere adım atarken asıl hayatlarının bundan sonra tamamen değişeceğini farkında değillerdi. Feodal yapının yok olması ile artık dillerinin, dinlerinin ve kültürlerinin yok olması da gerçekleşecekti.

Lenin dönemi sonrasında da, Stalin döneminde ülkede yeni politikalar uygulanarak, Komünizme gidilecek yolda tarımın rolü çizilmeye çalışıldı. Bir sürü insanların kanı boşuna akarken, her tarımcı SSCB için hangi politikaların çözüm yolu olacağını düşünmekteydi. Artık Türkmenistan SSCB'nin bir bölgesi olduğu için Moskova'da alınan her karar bu ülkeyi de doğrudan etkiliyordu. Kolektivizmin üstün çıkması ile "*aile*" düşüncesi "*kolektif*" düşünce ile değişmeye başladı. Ülke için artık toplumun değerleri daha önemli idi.

2. BÖLÜM

1917 SONRASI SSCB VE CHAYANOV

Tarihe geçen “Kırmızı Devrim” olarak adlandırılan 1917 Ekim Devrimi, Çarlık Rusya'sının ve feodal beylerin baskısından yorulmuş halk için kurtuluş olarak görüldü. Karl Marx'ın “Komünizm Rüzgârı” tüm dünyada esmeye başlamıştı. Genç Rus Devrimcileri bu rüzgârdan hoşlanarak onu Orta Asya topraklarına kadar götürmeyi başardılar. Gizlice broşürleri, Marksist eserleri dağıtarak halk içinde yaymaya çalıştılar. Ancak Orta Asya'da bu rüzgâr Rusya'daki kadar güçlü esmiyordu.

Rusya'da yeni hayat ve ütöpik dünyası insanların gözlerini kör ederek onları Sosyalizm düşüncesine sürüklüyordu. Lenin, başarılı olamayan 1905-1907 devriminden sonra Rusya'yı terk edince, yine umudundan vazgeçmeyerek Avrupa'da da devrimci faaliyetlerine devam etti. Rusya'da birçok bilim adamı nasıl devrim yaparak eski sistemi ortadan kaldıracağını düşünürken 1.Dünya Savaşı herkes için çıkış kapısı oldu.

1.Dünya Savaşı'na katılan Çarlık Rusya'sı zamanla askeri ve maddi ihtiyaçlar için halktan fazlasıyla vergi almaya başlayarak bir tek ana ülke Rusya değil, aynı zamanda koloni ülkelerini de işin içine sokarak onları da fazlasıyla sömürmeye başladı. Halktan “Tüynük vergisi”, “Padişah vergisi”, “Ev vergisi” (jay salgydy) gibi vergiler alınıyordu. Çarlık Rusya'sının son dönemlerinde halkın durumu çok değişti, halkın %60,8'i topraksız kaldı veya toprağı 1 hektardan azdı.²⁹ Dayhanların çoğunda tarım aletleri eksikliği vardı, üçte birinin ise tarım hayvanları bile yoktu. Sosyal eşitsizlik çoğu dayhanların arasında dünyalarca fark açtı. Zaten “Yüksek Karar” Orta Asya için son nokta olacaktı.

²⁹“Zakaspi Türkmenleri”, *Gollanma Kitahanasy*, gollanma.com/zakaspi-turkmenleri.html (Erişim: 15.1.2017)

Bu bölümde Kırmızı Devrimden sonra SSCB ve Türkmenistan'da olan siyasi ve ekonomik değişimlerden bahsedilecek. Ayrıca SSCB'nin seçtiği Kolektvizm yolu ile Rus tarım ekonomisti olan Chayanov'un tarım ile ilgili düşünceleri incelenecektir.

2.1. 1917 -1921 Dönemi

Ülkenin farklı bölgelerinde başlayan ayaklanmalar, yeni bir devrim için umut ve önyak olarak 1917 yılındaki "Devrimin 2. etabı" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Çar Nikolay II. ve ailesi öldürülerek, tamamen emperyalizmden kurtarılan ülke yeni bir hayat için umutla beklemekteydi. Türkistan'da beklendiği kadar etki vermese de sonuç olarak Çarlığı yıkan devrim başarılı oldu. Lenin bu topraklarda bulunan tüm milletleri göz önünde bulundurarak hitap ettiğinde tüm halkların gönlünü almayı başardı.

Eski köy beyleri ve feodaller* olayların bu şekilde gitmesinden mutlu değillerdi. Artık herkes komünizme göre eşit şekilde davranılarak yargılanacaktı. Çiftçiler de toprakta rahatça çalışabilecekti. Açlıktan, savaştan ve yoksulluktan yorulan halk yeni beklentiler içindeydi. Aynı zamanda yeni bir sorun vardı, o da ekonomik sorundu. Zaten savaşlardan dolayı ülke kendini ayakta tutacak halde değil iken, yeni Rusya için finansal kaynak nasıl bulunacaktı ve hükümet nasıl tam olarak komünizme geçecekti?

2.1.1. Lenin ve Askeri Komünizm Dönemi

Lenin ve arkadaşları birçok yeni politika ve reformlara imza atmaya başlamıştı. Bilim adamları ve farklı grup üyeleri SBKP** toplantılarında yeni

*Eski köy ağalarına veya köylü olup kendi topraklarını işleten kimseye "Kulak" denilmekteydi. Komünistler onlara çok karşıydı ve sosyalizmin ilk düşmanları olarak ilan ettiler. Lenin ve özellikle Stalin dönemleri hükümetleri "kolektivizme" geçiş amacı ile milyonlarca Kulağı yok etmiştir

**SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi), iktidarda olmasına rağmen SSCB'nin kurulduğu ilk yıllarda etkili birkaç grup vardı. Hepsinin de amacı Komünizm olmasına rağmen, onlar farklı şekillerde adlandırılıyordu. Eserler, Halk Sosyalistleri, İşçiler, Askerler, Ekimciler, Milliyetçiler, Çok Sağcılar, Partisizler, Tarafsızlar ve diğerleri gibi.

Ülkenin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda farklı projeler, planlar ortaya atarken aralarında da anlaşmazlıklar oluyordu.

Toplumun büyük kısmı tarımla uğraştığına göre, tarım politikaları her şeyden önce gelmeliydi. Lenin'i de Marx düşüncelerinin takipçisi olarak kabul edersek, tüm toprakları "millileştirmek" isteğini çok doğal bulabiliriz fakat Komünizmin ilk yılları onun bu fikri Genel Kurulda kabul edilmedi.* Onun yerine eski burjuva, aristokrasi sınıfından alınan toprakların, tarımla uğraşanların özel kullanımına verilmesi teklif edildi.³⁰

Askeri komünizm olarak tarihe geçen dönem en zor dönemlerden biridir. 1918–1921 yıllarını içine alan bu dönemde hükümet ayakta kalabilmek için herkesten sonuna kadar vergi alıyordu. Özellikle hükümet çiftçiden birçok vergi almaktaydı, ortalama her çiftçinin tarımdan elde ettiği üretimin %70'ni hükümete verme zorunluluğu vardı. Bu verginin adı "Prodravzyostka**" idi.

Artık eski düzen yoktu. Sadece Orta Asya'da değil, diğer Cumhuriyetlerde de bilinen toprak ve su sistemleri değişti. Merkez Moskova'da devrimden sonraki yıllar hangi sistemi uygulanıp hızlı komünizme geçiş sağlanacağı düşünülürken, Sovyetler Birliği'nde yapılan her yenilik Birlikteki her Cumhuriyeti doğrudan etkilemekteydi.

*"Proleter Diktatörlüğünün" zamanı gelmişti, köylerde de sosyalist devrim mantığı yerleşmeye başladı. Artık "köylü" sözcüğü bir terim olarak kullanılmayacaktı ve sınıf ayrımının maskeleyicisi olarak bilinecekti. SSCB'de proleter sınıfına göre daha çok "köylü" sınıfı vardı. Onlar tarımla uğraşan ve tüm hayatını toprak üzerine kurulan sınıf idi. Direk Komünist kanunlarının bu topraklarda uygulanılmayacağı ve kapitalizmin az olsa bile gelişmesi gerektiği öne sürülmekteydi. Fakat zamanın geçmesi ile komünizmin pratikte uygulanması Lenin'in düşüncelerinin her toplantıda değişmesine sebep oluyordu. "Proleter Diktatörlüğün" gerçekleşmeye başlanması ile Lenin, kocaman SSCB topraklarını bir komün haline getirmiştir. Uzun zamandan beri planlanarak yapılan 1917 Devrimi ise SSCB'de artık "kanuni" hale gelmişti.

³⁰Shanin Teodor, "Chetyre S Polovinoy Agrarnyh Programmy Lenina", *Otechestvennyye Zapiski*, <http://www.strana-oz.ru/2004/1/chetyre-s-polovinoy-agrarnyh-programmy-lenina> (Erişim: 25.11.2016)

**Prodravzyostka – Prodravzyostka vergisi çiftçilerin hayatını çok zor durumda bırakmıştı. Emeğinin sonucu olan ürünlerin %70'i ellerinden bedavaya alınması büyük açlıklara yol açtı.

2.1.1.1. Türkmenistan için alınan reformlar

SSCB’de yapılan her yeni ulusal ve bölgesel reform, Sovyetlerin daha da hızlı bir şekilde Komünizme ulaşmasını sağlamak amacındaydı. Bu sebepten Orta Asya halklarında görünen ilk sorunlardan biri Orta Asya halklarının göçebe hayatıydı. Çarlık Rusya’sı zamanında bu problemi çözebilmek için belli reformlar yapıp, değişikliklere neden olmuşsa da, Sovyet hükümeti bu değişim oranını yeterli bulmadı. Bu sebepten ilk Beş Yıllık Kalkınma Plana dâhil olan ve baskı ile uygulanan reformlardan biri göçebe halkın yerleşik hayata geçirilmesiydi. Böylece Türkmenistan’da devrimden sonra yapılan ilk yer ve su reformu 1921 – 1922 yıllarında hayata geçirilmeye başladı.³¹ Çarva hayatından yerleşik hayata geçmeye başlayan çobanlara bazı kolaylıklar, vergi indirimleri yapılmaya başlandı. Ayrıca tarımla ilgili aletler ve malzemeler de veriliyordu. Çarvaları yerleşik hayata geçirmenin asıl amacı, Orta Asya topraklarını özellikle Türkmenistan ve Özbekistan topraklarını “pamuk tarlasına” çevirmektir.³²

Doğrudan tarımı etkileyen bu sorun hem pozitif hem de negatif sonuçlar vermiştir. Pozitif tarafı toprakla uğraşan halkın oranı artarken, negatif tarafı da hayvancılık ile uğraşan halkın oranı azalmıştı.

Şekil 15: Pamuk Tarlası

Kaynak: maxpenson.com

³¹“Zakaspi Oblastynyň Türkmen Oblastyna Öwrülmeği”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkm%D0%B5n-oblastyna-owrulm%D0%B5gi.html> (Erişim: 15.1.2017)

³²“Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html> (Erişim: 15.1.2017)

Çarlık Rusya'sının ilk zamanlarından beri bu topraklarda iklim şartlarından dolayı pamuğun iyi hasat vereceği biliniyordu. Doğal olarak pamuk tarlalarında çalışacak emeğe ihtiyaç vardı. “Büyük Sosyalizm” için Çarva kültürünün ortadan kaldırılması gerekiyordu, çünkü bu kültürün gelişmesi kurulacak olan Kolhozların gelişmesini engelleyebilirdi. Bu sebepten hükümet onları kendi lehine göre kolektifler haline getirmeye başladı.

2.1.1.2. Askeri komünizmin son yılları

Askeri komünizm zamanı bir başka deyişle hükümetin halkı talan etme dönemi idi. Halkın ne varsa ellerinden alınarak hükümetin «Komünizm» hülyası için yatırılmaktaydı. Lenin halktan her şeyin zorla alınabileceğini fakat köylülerin emeğini zorla alınamayacağını anlamıştı. Böylece köylülere tarım konusunda özgürlük verilmesini aynı zamanda her şeyin kontrol edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Askeri Komünizm” döneminden sonra, NEP döneminin zamanıydı. NEP'in (Novaya Ekonomiçeskaya Politika – Yeni Ekonomik Politika) uygulanmaya başlanması ile SSCB gelişmeye başladı. Sovyet hükümeti finansal sorunlar ile yüz yüze iken, nüfusta da azalmalar çok büyük oranda olmuştu.*

Lenin'in tahmin ettiği gibi köylüler hükümetin zulmünden bıkmış, emeklerinin sonuçlarını vermek istememişler ve ellerine silahlarını alarak onlara karşı ayaklanmışlardır. “Kara Tarım” politikalarından şikâyetçi olarak onların değişmesini talep etmişlerdir. Bunun yanı sıra köylüler düşünce özgürlüğünü, serbest ticareti talep ederek, kendi topraklarının serbest kullanımını, kısaca Prodravestka'nın ortadan kaldırmasını istemiştir.

*Savaşlar, hastalıklar, açlıklar yüzünden nüfus 25 milyon kişi azalmıştı. Maden ocaklarının çoğu savaş zamanlarında çok hasar görmüş, yakıt eksikliğinden fabrikalar ve işletmeler faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştı.

2.2. 1921 – 1928 Yılları

21 Mart 1921 yılında Komünist Partinin toplantısında çıkarılan kararname ile “*Prodrazvestka*” yerine “*Prodnalog*”^{*} vergisi getirilmiştir. Savaşın sonra köylüler için bu kararname o kadar da motive edici olmamıştır. Prodnalog vergisi ile aynı zamanda da “NEP” ilan edilmiştir.

2.2.1. NEP Dönemi

NEP – Sosyalizme geçiş sürecinde bir geçiş aracı olan politikadır. NEP aslında, piyasa ilişkilerine dayanmaktadır. Ekonomik amacı; yıkımı daha fazla derinleşmeden önlemek, krizden çıkmak ve ekonomiyi canlandırmaktır.^{**}

NEP - kooperatifleşme^{***} yoludur. NEP, ülkede kapitalizmin belli bir seviyesine kadar çalışmasını sağlayarak, vergi sisteminde değişiklikler ortaya çıkaracaktı. Razverstkanın yok edilmesi köylülere daha çok özgürlük sağlayacaktı, aynı zamanda serbest ticaretin de kısıtlı halde yapılmasına izin verilecekti.^{****}

Doğal olarak NEP siyaseti dayhanların hayatını da etkiledi. Askeri komünizm döneminin vergi sisteminin NEP ile değişmesi dayhanlar için iyi oldu. NEP’ten önce dayhanların, ürettikleri ürünlerden sadece hayatta kalabilecek kadar gıda olarak diğer tüm üretimi devlete vergi olarak vermesi gerekiyordu. Bu vergi kaldırılarak daha hafif vergi uygulanmaya başlamıştı. Böylece, köylünün artı kalan üretimini pazara çıkararak satabilme şansı vardı ve devlet buna izin veriyordu.

^{*}Prodnalog – “Prodrazvestka” yerine gelecek olan vergidir; başta köylü üretiminin %20’si kadarını vermek zorundaydı fakat zamanla %10’unu vermeyi ve hasadı parasal forma çevirmeyi planlıyordu.

^{**}Sosyal amacı, dünyevi devrimi beklemeden toplumun refah seviyesini yükselterek sosyalizm için elverişli ortam yaratmak. Bundan başka da NEP SSCB’nin izolasyona girmeden, dış dünya ile sosyoekonomik ilişkilerini düzenlemeyi amaçlar.

^{***}SSCB’nin genelinde kooperatifleşme tüm alanlarda şiddetli bir şekilde hızlanarak gerçekleşmekteydi. Fakat tarımda kooperatifleşme diğer sektörlerle göre daha yavaştı.

^{****}1921 yılı Temmuz ayında bazı kısıtlamalar ile serbest ticaret kurumları açıldı. Yavaş yavaş bazı mallarda hükümet monopolü azalmaktaydı. Küçük kurumlar için basitleştirilmiş kayıt işlemleri yapılmaktaydı.

Sosyalizmin ilk yıllarında Türkmenistan'ın %86'sı köylü nüfusu idi. Bu dönemde tüm topraklar devletin eline geçiyordu ve köylülerin durumuna göre kiraya veriliyordu. Köylünün durumu ne kadar iyi ise, o kadar da vergi ödemek zorundaydı.* Bu sistem ekonomik durumu orta seviyeli köylülerin çoğalmasına sebep oldu. 1923 yılında eski fabrikalar tekrardan işletilmeye başlandı. 1924 yılında ise ilk traktörler Türkmen topraklarına geldi.³³ 1928 yılına kadar ise traktörlerin sayısı 361'e ulaştı.³⁴

1925 yılında tarım ekonomisinin gelişmesi hükümet ideolojisine ters gelmeye başladı. Endüstrinin gelişmesi ile 'Trest'ler** oluşmaya başladı. Trestler hükümetten finansal ve iktisadi olarak bağımsız çalışmaktaydı. Trestler ne üreteceğine ve nerede satacağına kendileri karar vermekteydi. Trest üyeleri olan işletmeler, devlet arzından ayrılarak, kaynakların alımı için piyasaya başvurmaktaydı. Kredi sistemi canlandı. 1921 yılında ticari amaçlı endüstri ve satış üzerinde amaçlanan kredi veren RSFSC*** devlet bankası oluşturuldu. 1921-1925 yılları arası birçok değerli kâğıtlar üzerine çalışan, kredi işlemleri gerçekleştiren bankalar oluşturuldu. 1920'lerden önce ortadan kaldırılmaya çalışan mal-para ilişkisi tekrardan tüm ekonomik birimler arasında önemli ilişkiler halini aldı.

Lenin'in hastalığı ve SSCB'nin tam kurulmakta iken ölümü yönetim arasında anlaşmazlıklara ve kavgalara sebep oldu. "Lenin'in yolunu kim devam ettirecek ve yerine kim geçecek?" tartışması olurken, Troçki, Zinovyev ve Stalin arasındaki rekabette Stalin kendi rakiplerini yenerek Parti

*Bunun sonucunda durumu iyi olmayan köylüler de kendi ekonomik durumunu düzeltmeye başladılar. Ancak gereğinden fazla üretim yapmanın bir anlamı yoktu. Bu şekilde ne çok zengin ne de çok fakir köylüler oluştu.

³³"Zakaspi Oblastynyň Türkmen Oblastyna Öwrülmegi", *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmen-oblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:15.01.2017)

³⁴"1928-1927-nji Ýyllaryň Ýer-Suw Reformasy", *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/1928-1927-nji-yyllaryn-y%D0%B5r-suw-r%D0%B5formasy.html> (Erişim: 15.01.2017)

**Trest – üyeleri ticari üretimden, bazen hukuki özgürlükten mahrum kalarak tüm egemenliği treste bırakıyorlar. Monopol birliğin görünüşü.

***RSFSC – Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti.

ve SSCB'nin yönetimini eline geçirmeyi başardı. 1924 yılında hayatını kaybeden Lenin'den sonra NEP 1928 yılına kadar uygulandı.*

2.2.2. Bu Dönemde Kolhozlar

Aynı zamanda, kolektifleşme yolundan da geri kalmayarak ilk “Kolhozlar**” ve “Sovhozlar***” kurulmaya başlanmıştı. Türkmenistan'da ise 1926 yılında ilk kolhozlar kuruldu. 1929 yılı Türkmenistan Cumhuriyet'inde 250'ye yakın kolhoz ve her birinde ortalama 25 ha toprak ve 15 aile vardı.

Tüm Sovyet Cumhuriyetleri köylüleri kolhozlara gönüllü katılmaya davet ediyordu. Kolhozlar için topraklar, hayvanlar, özel olan su barajları, kuyular gönüllü olarak talep edildi. Kabul etmek istemeyenlerde “*Kulak*” olarak adlandırıldı. TSSC'e ait olan tüm su kuyuları, barajlar halkın kullanımına verilmişti. Artık dayhanlar kontrol altındaki toprak ve sudan kullanabiliyordu. Kimse kimseden kullanım ücreti almıyordu. Fakat kolhozlara katılmamış olan dayhanların, tüccarların veya kısacası “Kulakların” bunları kullanması için devlete vergi ödemesi gerekmektedir.

*Lenin hayatının son döneminde 5 tane siyasi makale yazdı. Chayanov'un “Kooperatif gelişmenin teorisi” kitabından ilham alarak makalelerinin birinde Sovyet hükümetinde yönetim organlarında sadece “Proleter” sınıftan değil, aynı zamanda “Köylü” sınıftan da üye olması gerektiğini belirtmiş. Lenin'in düşüncelerinde Chayanov'un kitabından sonra değişim olmuştur.

**Kolhozlar – “Коллективное Хоуауство – Коллективное Хоуауство” teriminin kısaltmış hali olarak, SSCB köylerindeki ekonomik yönetimin bir görünüşü idi. Üretim faktörleri (su, toprak, makine, hayvanlar ve diğerleri) toplum kullanımında idi. Toplumun kararı ile üretim faktörlerinin kullanımı ve köylülerin çalışma pozisyonu belirlenmekteydi. Kolhoz çiftliklerine üye olan kişilere (eril: *kolhoznik* ve dişi: *kolhoznitsa*) denilir. Kolhozun ana üretimi bitkisel üretim ve hayvancılıktır. Aynı zamanda balıkçılık ile uğraşan Kolhozlar da olmuştur. Kolhozun alt bölümleri şu şekildedir: *Katımcılar, çiftlikler, brigadeler, bağlantılar (звенья)* ve diğer alt bölümler.

***Sovhozlar – “Советское Хоуауство – Советское Хоуауство” teriminin kısaltılmış hali olarak SSCB'nin devlet kuruluşu idi. Kolhozlardan farkı “gönüllü zorunlu” katılımı olan çiftçilerin kendileri tarafından finansal etmiş oldukları kamu birlikleri yerine, Sovyet hükümeti tarafından finanse edilen kamu kuruluşları idi. Kolhozlarda çalışanlar kolhoz üyeleri olan çiftçilerdi, ancak sovhozlarda sabit ücrete sahip olan kiralanmış işçilerdi. Sovhozlarda işçiler ücretini para şeklinde alırken, kolhoz üyeleri “Трудодни – Трудодни” olan veya çalışma defterlerinde çubuk şeklinde yazılan not idi. Bu notlara göre yılsonunda kolhoz yöneticileri çiftçilere ihtiyaçlarını (un, ekmek, yağ, vb.) mal olarak vermekteydi. Bu sistem 1965 yılına kadar devam etti. 1928 yılından başlayarak sovhozlar kamu tarafından aynı anda siyasi, örgütsel, maddi yönden kalkınması desteklenen tarımsal ekonominin kuvvetlenmiş birliği olmuştur.

NEP'in sonuçları ekonomiyi canlandırmayı başarsa da, hükümeti korkutuyordu. Çünkü Sosyalizm hayali bir kenarda tek başına kalmış ve unutuluyor gibiydi.

2.2.3. Türkmenistan'ın Durumu

7 Eylül 1924 yılı Orta Asya genel kurulunda gelecekteki Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kesin sınırları konuşuldu ve belirlendi. Günümüzdeki Türkmenistan sınırları o dönemde çizilen sınırlardır. Aynı yıl Türkmenistan Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Sınırların belirlenmesi ile Zakaspi eyaletinin kuzey kısmındaki Mangışlak ili Kazakistan'a verilirken Hive ve Buhara Cumhuriyetlerinin Türkmen köyleri de ülke sınırlarına eklendi. Böylece 500 bin nüfusu olan Türkmen ili Buhara ve Hive illerinin eklenmeleri ile 1,1 milyon nüfuslu Cumhuriyet oldu.³⁵ İdari açıdan TSCB, 5 büyük merkez (Aşkabat, Marı, Kerki, Çarcou, Daşhovuz), 26 büyük semt ve 379 köy (muhtarlığına) Sovyet'ine bölündü. Başkenti ise Aşkabat olarak belirlendi. 14 Şubat 1925 yılında Aşkabat'ta Türkmenistan Komünist (Bolşevikler) Partisi'nin ilk kurultayı oldu.³⁶

2.2.4. Yapılan Reformlar

Çarva reformlarından başka toprak, su reformları da uygulanmaya başlandı. NEP zamanı ile dayhanların topluca yeni değişimlere ayak uydurması isteniliyordu. 1923 – 1927 yılları arasında Marı ve Aşkabat illerinde toprak ve su, Daşohuz, Kerki, Çarcou illerinde ise sadece toprak reformları uygulandı.³⁷ Örneğin: Marı ilinde ortalama 5 kişilik bir aileye 5

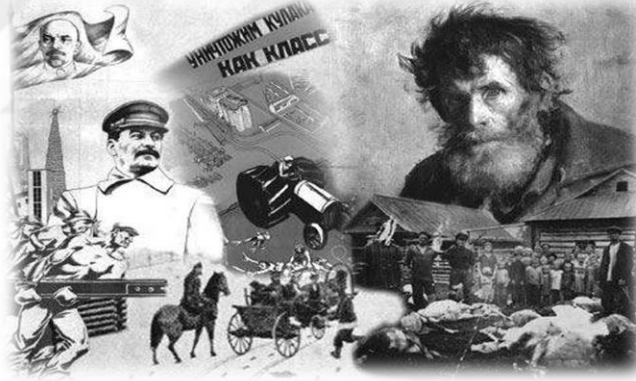
³⁵“Orta Aziyada Milli-Döwlet Bölünüşigi we Türkmenista SSR-niň Döredilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/orta-aziyada-milli-dowlet-bolunisigi-we-turkmenista-ssr-nin-doredilmegi.html> (Erişim: 15.01.2017)

³⁶“Orta Aziyada Milli-Döwlet Bölünüşigi we Türkmenista SSR-niň Döredilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/orta-aziyada-milli-dowlet-bolunisigi-we-turkmenista-ssr-nin-doredilmegi.html> (Erişim: 15.01.2017)

³⁷ “1928-1927-nji Ýyllaryň Ýer-Suw Reformasy”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/1928-1927-nji-yyllaryn-yer-suw-reformasy.html> (Erişim: 15.01.2017)

Desyatina (veya 8,19 ha) toprak, Aşkabat'ta ise 2,5 Desyatina toprak kullanma hakkı veriliyordu. Dayhanlar kendi topraklarında başkalarını ücretli işçi çalıştıramazdı. Tüm işleri aile üyelerinin yapmaları gerekiyordu.³⁸ Toprak sahibi, Kulak sayılan dayhanların ellerinden topraklar alınarak, millileştirildi.

Toprak ve su reformları ile ülkedeki durumu iyi olan ve orta seviyeli ailelerden topraklarını ve mallarını gönüllü olarak kolhozlara bağışlaması talep edilmekteydi. Kabul etmeyenlerden ya mahkeme yolu ile mal ve mülkü alınıyordu veya hükümetin gazabına uğramamak için sınır dışına kaçıyorlardı. Ancak kulakların arasında sadece çok iyi durumda toprak sahipleri değil aynı zamanda orta halli aileler de vardı. Tüccarlar, çiftçiler, dindarlar da bu dönemlerde yok edildi.*

Şekil 16: Kulaklara Karşı Afiş

Kaynak: <http://ehorussia.com/new/node/23>

Bazı kaynaklara göre, 2300 durumu iyi olan tüccar su ve topraktan mahrum kaldı. Ortalama 15,2 bin dayhan ailesi toprak kullanımının fazlasından hak alırken 10,4 bin topraksız ve 23,1 bin az topraklı ailelere de

³⁸“1928-1927-nji Ýyllaryň Ýer-Suw Reformasy”, Gollanma Kitaphanasy, <http://gollanma.com/1928-1927-nji-yyllaryn-yer-suw-reformasy.html> (Erişim: 15.01.2017)

*Tüm Türkmenistan coğrafyasından 15.000'den fazla insan “Kulak” olarak ölümle cezalandırıldı. Binlercesi de çalışma kamplarına sürgüne gönderildi.

toprak kullanımı bedava dağıtıldı.³⁹ Türkmenistan da uygulanan reformlarda sadece Türkmen milleti değil, aynı zamanda Türkmenistan'da azınlık olan Buluç, Kürt, Jemşit milletleri de hak aldı.

Sovyet Hükümeti'nin yaptığı reformlarla illerdeki büyük toprak mülkiyetleri yok oldu. Toprak, su reformlarıyla birlikte sulanabilecek toprakları çoğaltmak, su kaynaklarını arttırmak ve kanallar ile ilgili reformlar yapıldı. Marı eyaletinin Yolöten, Tecen, Sarahs semtlerinde yeni fakat büyük olmayan sulama tesisleri kuruldu. Aşkabat eyaletinin Etrek, Esengulı semtlerinde Gudridum kanalı kullanıma açıldı. Kerki, Çarcou, Daşhovuz illerinde yeni sulama tesisleri kuruldu.⁴⁰ 1925 – 1927 yılları Amuderya'nın Kerki – Bosaga ve Ersarı kanalları çekilerek susuz topraklar da canlandırılmaya çalışıldı.⁴¹

Sovyet hükümeti su çekilen topraklara, sudan ve topraktan faydalanmaları için, aileleri taşıyarak yeni semtler oluşturmaya başladı. Hükümet NEP'in etkilerinin kalıcı olması korkusuyla kolektivizme başvurarak aile ekonomisi mantığını ortadan kaldırmıştı. Bu düşünceyi savunan tüm akademisyen ve ekonomistler sürgüne gönderilmiş veya ülkeden kaçmışlardı.

2.3. 1930 -1937 Yılları

NEP'in kaldırılması ile kolhozlar insanların hayatında büyük rol oynamaya başladı. Türkmenistan Cumhuriyeti ise SSCB'deki diğer Cumhuriyetlere örnek olarak gösterilen Cumhuriyetlerin biri idi. Ancak ekonominin hızlı geliştirilmeye çalışılması ile 1932-1933 yıllarında tüm SSCB'de açlığa sebep oldu. Çünkü artık herkes “kolhoz” için çalışırken,

³⁹ “1928-1927-nji Ýyllaryň Ýer-Suw Reformasy”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/1928-1927-nji-yyllaryn-yer-suw-reformasy.html> (Erişim: 15.01.2017)

⁴⁰“Ýer Gurluşygy İşleri”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/yer-gurlusygy-isleri.html> (Erişim: 15.01.2017)

⁴¹“Ýer Gurluşygy İşleri”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/yer-gurlusygy-isleri.html> (Erişim: 15.01.2017)

dođru dűzgűn gelir elde edemiyordu. Buna rađmen Koműnizm umutları sűnműyordu.

1929 yılında dayhanların kolhozlara katılımı %3,2 iken, 1930 yılında %35,7 idi.⁴² 1930 yılında kolhoz sayısı 715 idi. 1932 ide 1308 idi ve kolhozlar dayhanların %75'ini barındırıyordu. Hala kolhozlara katılmak istemeyen aileler vardı. 1937 yılında ise kolhoz sayısı 1710 iken dayhanların %95,4 kolhozlara üye idi. Cođrafi alanın da %99,4'űne sahipti. Kűyde oturmak istiyorsan artık *Kolhozcu*, *Sovhozcu* veya MTS* alışanı olman gerekiyordu. Artık aile toprakları ve aile işletme kooperatifleri yoktu, fakat birlik ve kolhoz toprakları vardı.

Zamanla kolhozlar dűzenlendi, 1933 – 1937 yılları arasında 27,2 bin inek, 275,2 bin koyun ve keçiye sahiptiler. 1934 yılında ortalama kolhozcu ailesi sadece 2 koyun ve 5 aileden birinde 1 ineğe sahip iken, 1937 yılında 5 veya 6 koyun ve her aile de 1 inek ve 3'te birinin 2 ineği vardı.⁴³

Fakat atalarımızdan gelmekte olan el sanatları zamanla kaybolarak, yerini SSCB'nin “pamuk merkezli” kűltűrűne bıraktı. Halı, kilim dokumacılıđı ađır řekilde zarar gűrdű. Merkez Rusya'dan pamuk ve bu alanda tarımla ilgili profesyoneller Orta Asya'yı űzellikle Tűrkmenistan ve űzbekistan'ı pamuk tarlasına çevirmeye kesin karar vermiřlerdi.

Tahıllar, susam, baklagiller, kavun ve karpuz ikinci plana atıldı. Pamuk Rusya için űnemli űrűndű. űnkű yurtdıřı ihracatından iyi gelir elde ediliyordu. Tűrkmenistan ham maddeyi iřleyip űretim için Rusya fabrikalarına gűnderiyordu. Pamuk ekimi için de Tűrkmenistan dayhanlarının tamamen kolhozlara bađımlı kalması gerekiyordu. Zamanında fakir olan çiftçiler bu dűnemdeki durumlarından memnundu.

⁴²“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatiksel Derleme 1957 yılı”, *TSSC'nin İstatistik Kurumu*, Gosizdat, 1957, s.43.

*MTS – Машино Тракторная Станция (Mařinno Traktornaya Stantsiya) – Kolhozlara modern makine, traktűr, bierdűver ve diđer makineli aletlerle donatılmıř olan bűyűk çaplı sosyalistik sovhoz kurumları.

⁴³“«Dűrre Gamy» Syűyasaty we Kolhaz Gurluřygy”, *Gollanma Kitaphanasy*, gollanma.com/durre-gamcy-syyasaty-we-kolhaz-gurlusygy.html (Eriřim: 15.01.2017)

1932 – 1933 yıllarında 3000'e yakın çarva ailesinin oturumlu hayata geçmesi ile 98 kolhoz kuruldu. 1940 yılında ise 123 kolhoz kurularak, eski çarvaların %87'sini birleştirmişti.⁴⁴ 1940'larda 9,5 bin çarva ailesi kalmıştı, onlar da kolhoz için çalışan çobanlardı.*

⁴⁴“Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*, gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html (Erişim: 15.01.2017)

*Hayvanların azalması, kuyuların ve su alanlarının kurulması çarvaların oturumlu hayata geçmelerine sebep oldu. Başta halkı gönüllü olarak kabul eden kolhozlar zamanla baskı yapmaya başlayınca zenginler hayvanlarını, mallarını, varlıklarını Afganistan'a, İran'a kaçırdı veya zenginler öldürülerek mallarına da hükümet el attı. Bu sebepten bu dönemlerde hayvanların sayısı azaldı.

2.4. Alexander Chayanov'a Göre SSCB de Yapılması Gereken Tarım

Alexander Chayanov

Rus tarım ekonomisti Alexander Vasilevich Chayanov 1888 yılında Moskova da tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. 1906 yılında Moskova'daki Petrovskaya Ziraat Akademisi'nde eğitimine başlar. 1911 yılında bu akademiden başarı ile mezun olarak, araştırma ve çalışmalarına bu akademide devam eder. Eğitim ve çalışma hayatına birkaç Avrupa ülkelerinde staj görerek oradaki tarım sistemleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Bolşevik Devrimi'nden sonra birkaç ay hükümette Tarım Bakanlığı'nda da çalışmıştır. Askeri komünizm döneminde çalışmalarına sınırlama getirildi. Ancak NEP dönemi ile çalışmalarına rahat devam edebildi.

Chayanov düşünce ve çalışmalarından dolayı Bolşeviklerin ve Stalin'in gözünde hükümet düşmanı olarak görülmeye başlamıştı. Siyasete katılmadan tarım politikalarını yönetmek konusundaki düşünceleri onun 1930 yılında Kazakistan'a sürgüne gönderilmesine neden oldu. 1937 yılında ise hayali "Köylü Emek Partisi" üyesi olarak ayıplanarak vuruldu.

Chayanov tarımla uğraşmakla birlikte aynı zamanda, literatür kitapları da yazmıştır. Kendi ütopyasına bağlı kalarak 1919 yılında "Biraderim Aleksey'in Köylü Ütopyası Ülkesine Seyahati" ve neredeyse on yıl sonra yayınlanan "Tarım Ekonomisinin Olabilecek Geleceği"⁴⁵ kitapları hala da okunmaktadır.

Hükümette hala yönetimin nasıl uygulanması gerektiği konusunda sorunlar tartışılıyordu. Birçok ekonomist Kolektivizmi savunurken bir kısmı da Aile Ekonomisini ve Kooperatifleşmenin daha iyi olacağını öne sürmekteydi. 2. görüşü savunanlardan biri Alexander Chayanov'du.

Chayanov'un araştırmalarına bakarsak, ana kısmında köylü aile tarımı ve tarım kooperatifleri yer almaktadır. Chayanov hiç bir sisteme tam olarak

⁴⁵"Возможное будущее сельского хозяйства" – Vozmojnoye buduşeye selksogo hozyaystva

karşı olmamıştır. Çalışmalarında her şeyden biraz alarak ortaya farklı şeyler çıkarmayı başarmıştır. Ancak Kapitalizmin “homo - economicus” mantığını reddederek, insanların esas motivasyonunun sosyoekonomik amaçlar olduğunu göstermektedir.⁴⁶ Ayrıca ekonomik çevre sürekli değişimde olduğu için bir sistemin sürekli devam etmeyip, farklı ortamlara göre değişeceğini ve dönemlere göre farklı sistemlerin hüküm sürebileceğini ileri sürer.

Chayanov’un Avrupa’daki yaptığı çalışmalar ve araştırmalardan sonra köylü ailelerin durumları ve yaşam biçimleri ile yakından ilgilenmeye şansı olmuştu. Çarlık Hükümeti’nin parçalanması ile Bolşeviklerin başa gelmesinden sonra ülkenin aile ekonomisi yaklaşımını benimsemesini istemiştir.

2.4.1. Chayanov'a Göre Aile Ekonomisi ve Kooperatifleşme

20.yüzyılın başında Chayanov’a göre en iyi sistem kapitalizm olmasına rağmen, onu değiştirebilecek alternatif sistemlerin olduğunu öne sürmüştür. Bunlar: *Aile kooperatifleri ve Devlet kolektivizmidir.*⁴⁷

Chayanov’un çalışma yaptığı dönemlerde aileler arasındaki bağlar günümüze göre daha kuvvetli idi. Bu yüzden bir *hocalıkta** birden fazla aile olabilecek ve her aile sadece çekirdek aile ile sınırlı kalmayıp buna akrabalar da dâhil edilecektir. SSCB’de devrimin ilk yıllarında nüfusun %80’i köylü halk olduğu için, zamanlarını tarımla uğraşarak geçiriyorlardı. Chayanov’a göre, ailede insan sayısı arttıkça aile babası çalışmaya daha çok motive olmaktadır. Bu şekilde çocukların veya diğer aile üyelerinin aç kalmaması için daha fazla çalışmak zorunda kalacaktır. Çocuklar büyümeye başlayınca bu sefer onlar da aile ekonomisini ayakta tutabilmek için iş başına geçecektir. Bu şekilde tüme varım yaparak, her aile kendi içinde gelişerek aile ekonomisini ayakta tutabilirse ülke çapında da gelişme olacağını öne

⁴⁶Aleksandr Nikulin, “Chayaovskaya Versiya Kollektivizatsii”, *Otechestvennye Zapiski*, S.1 (16), 2004, s.112.

⁴⁷Nikulin, “Chayanovskya”, s.112.

*Hocalık - Türkmenceden aile ekonomisi demektir.

sürmektedir. Chayanov modellerinde tarım ekonomisini küçük çaplı yani çekirdek aileden oluşan birimlerin, makro seviyedeki kuruluşların yani kooperatiflerin yardımı ile de ülke ekonomisini kalkındırılabilceğini öne sürmüştür.

Chayanov'a göre aile ekonomisi bilinen ekonominin farklı görünüşüdür. Sıradan ekonomi kanunları burada işlevsiz kalmaktadır. İlk önce bu sistem diğer sistemlere göre daha karlıdır; ikincide ise aile ekonomisine emek arzı yoktur. Emek arzı olmayınca işveren - işçi ilişkisi yoktur, çünkü her şey aile üyeleri tarafından yönetiliyor ve yapılıyor. Bu yüzden aile üyelerinin çalışma isteği yüksektir ve üyeler, ailesinin ekonomik açıdan daha da kalkınması için daha fazla çalışmaya razı olur. Tüm üretim faktörleri etkin kullanılacaktır. Bu şekilde de aile tarımdan zararlı çıksa da, aile babası çocuklarının aç kalmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Fazla üretim olduğu zamanda ise yerli pazarlara çıkararak tarım ürünlerini satabilmektedir. Chayanov askeri komünizm döneminde hükümet ailenin üretimden %70'ini vergi aldığı sürece ailenin çalışma motivasyonunun kalmadığını belirtmiştir. Aile ekonomisinde en önemli faktör emektir. Bu sistemin bir artışı da aile ekonomik krize girdiği sürece çökse bile kesinlikle krizden çıkacaktır. Kapitalist ve feodal sistemlere göre olan farkı da budur.⁴⁸

Ayrıca Chayanov köylüler için "Kendi emeğini sömürme" terimini kullanmıştır, Rusçadan "Самоексплуатация" olan bu terime göre, çiftçi ailesi kendi emeğinin kullanımını olabildiği kadar maksimize etmektedir.*

Chayanov'u kooperatiflerle ilgili görüşleri olmadan anlamak imkânsızdır. O dönemde geliştirilmesi istenilen kolektivizme alternatif olarak düşünülen kooperatifleşme ile dönemin sorunlarını kısa zamanda halledilebileceğini ileri sürdü. Fakat Chayanov'a göre kolektivizm ile

⁴⁸Aleksandr Nikulin, Runivers Online Kütüphanesi, <http://www.runivers.ru/spec/lection/films184686/> (Erişim: 12.01.2017)

*Самоексплуатация – "Самоексплуатация" Rusçadan kendi kendini sömürmek demektir.

sorunlara bulunan çözümler biraz daha yavaş ilerlemekteydi. Kooperatifler aile ekonomilerini bir arada tutan, aile ekonomisinin bir üstün haliydi.

Chayanov kooperatifleşme hareketliliğinin organizatörlerinden biri idi. 1915 yılında Chayanov arkadaşları Rybnikov, Maslov, Anisimov ile dış ve iç pazarda başarılı işlev yapabilmesi için Merkezi Keten Üreticiler Birliği'ni kurmuştur. "Tsentrálne Tovarişestvo Lnovodov" diye adlandırılan veya STL olarak bilinen bu kooperatif, keten üreten köylü aileler ile ketenden üretim yapan işletmeler arasında bir araç rolü görmekteydi. Ketenden yapılan üretimleri yine köylü aileler satın alarak, ekonomik döngüye ikinci kez katılıyordu. Bu kooperatife benzer birkaç kooperatif o dönemde gelişmekteydi. Bunlar: et, yağ, süt, meyve ve sebze kooperatifleri idi. Chayanov, ayrıca çalıştığı üniversitede kooperatif departmanını organize etmişti. Kooperatif eğilimi tamamen köylü aile mantığına dayanmaktaydı.

Kooperatifleşmede çiftçi ailesi ekonomiyi kontrol ederken kolektifleşirmede kontrol hükümetin elindeydi. Kooperatifler üretimi maksimum seviyeye çıkarmaya odaklanmıştı. Tarımda üretkenlik ve Rus ekonomisinin 1920'lerde var olan tüm sorunlarını halletmeye yönelikti. Bolşevikler sorunları kolektivizm yoluyla halletmeye çalışırken Chayanov, kolektivizmin makroekonomik mekanizma ile uyumlu çalışsa da küçük çaplı ekonomilerde işe yaramayacağını anlatmaya çalışmıştır.

Araştırmalarının çoğunda Chayanov kooperatifleşmeyle ilgili iki nokta üzerinde odaklanmıştır:

1. Kooperatifleşme düşüncelerini sosyoekonomik faaliyet olarak analiz etmek ve görüş olarak genişletmek;
2. Tarım ekonomisinde köylü ailelerin arasında kooperatif prensiplerinin en iyi şekilde geliştiğini ispat etmek.⁴⁹

Rus ekonomisti Nikulin'a göre, Chayanov tarım ekonomisinde köylü aile işletmelerinin motivasyonunu milli ekonominin genişlemesi ve derinden

⁴⁹Nikulin, "Chayanovskya", s.114.

gelişmesi için esnek ve dayanıklı kaynak olarak görmektedir. Bu şekilde sosyal eşitliğe ve ekonomik etkinliğe ulaşmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁵⁰

Chayanov kooperatif işletmelerin özel bir görünüşü “Tarımsal entegre kooperasyonu* – kolhozları” görmektedir. Kooperatifleşmenin bu türünde ilkeler, kooperatifleşme ile iş birliğinin gelişmesi, üstün, akılcı, optimumun ötesinde pazar konjonktürünü belirleyebilmesi olduğunu düşünmekteydi. Bu sistemin iyi çalışması için köklü dini inanç, ideolojik inanç veya güçlü, bilgili yöneticilerin olması gerekiyordu. Sistemin zayıf noktası ise işçilerin sayısının katı olması ile pazarın konjonktür esnekliğinin arasındaki tutarsızlığı.⁵¹ Ulusal ekonomide tüm kooperatif işletmelerin bir sistemde toplanması köylü kooperatiflerin bağımsızlığı için önemliydi. Bu yüzden tüm kooperatif işletmelerin bir arada tutulmasını savunmaktaydı.

Kolektifleşmenin daha ilk basamaklarında Chayanov devlet için etkin tarımın gelişmesi konusunda planlar bulmaya çalışıyordu. Ancak Stalin rejiminin propagandası altında kalarak çevreden gelen eleştirilerden dolayı zor durumda kaldı. Chayanov Stalin’in kolektifleşme ve hızlandırılmış endüstri politikasına karşı, Buharin’in destekçisi olarak görüldü.⁵²

2.4.2. Chayanov'a göre Kolektivizm

Chayanov’un arkadaşı 1917 yılında geçici hükümetin tarım bakanı olduğu için ondan da tarım bakanlığı için işler yapması istendi. Bu yüzden Sovyetler Birliği’ndeki ülkelerin ekonomileri ile ilgili kısa ve uzun vadeli planlar düzenleyerek, Sovyetlerin siyasi ve ekonomik durumu için öngörülerde bulunmuştur. Sovyetlerin kolektifleşmeyle kamu kuruluşlarında görev yaparak bu sistemi geliştirmeye yardımcı olmuştur.

⁵⁰Aleksandr Nikulin, Runivers Online Kütüphanesi, <http://www.runivers.ru/spec/lection/films184686/> (Erişim: 12.01.2017)

*Интегральная Земледельческая артель - Rusça

⁵¹Oleg Tarhanov, “Sushnost Kooperatsii, Po A. V. Chayanovu, I Sovremennost”, *K Yejegodnim Chayanovskim Chteniyam*, S.21, 2011, s.125.

⁵²Tarhanov, “Sushnost”, s.124.

Nikulin'a göre, Chayanov'un sovhoz planı, Chayanov'un kooperatifleşme planının tamamen tersiydi.⁵³ Chayanov'a göre devlet kolektivizmi bir kaç adım ile gerçekleşebilecektir. Bunlar:

1. Kapitalizmin tüm seviyelerinin yok edilmesi: ücret, sermaye, faiz ve rantın ortadan kaldırılması;
2. Halk için büyük ekonomik birliğin oluşması;
3. Bu birliğin hayatını sürdürebilmesi için ekonominin yapısını, büyüme temposunu ve amacını oranlayarak denetleyecek kamu kuruluşların görevlendirilmesi önemlidir.⁵⁴

Chayanov için bu sistemin gerçekleşmesi olanaksız gibi görünüyordu. Çünkü bu sistem tek taraflı değil karşılıklıdır: sadece hükümetin değil aynı zamanda halkın da bu sistemin gerçekleşmesi için aktif rol alması gerekmektedir ve devletin sadece ekonomik faaliyetlerle değil aynı zamanda ekonomi dışı faaliyetlerle da ilgilenmesi gerekmektedir. Chayanov kolektivizmin ülkede gerçekleşebileceğini ancak onun en iyi sistem olmadığını ileri sürmüştür.

2.4.3. Chayanov'a Göre Sovhoz ve Kolhozlar

1927 – 1928'de ülkenin tarım sisteminin tamamen değişeceğini söyleyen Chayanov, özellikle aynı yıllarda başlayarak ülkenin tarım ekonomisi konusundaki problemleri çözmeye yönelik çalışmalar yapmaktaydı. Chayanov'un tutuklanması bu işlerin yarıda kalmasına sebep olmuştur. "Sovhoz Fikirlerinin Evrimi" (1928) atlı makalesinde Chayanov, Sovyet Rusya'sında sovhoz gelişiminin dönemlerini net olarak belirtmiştir. Chayanov'a göre sovhoz ülkedeki tarım ilişkilerini ve tarım siyasetini hatasız belirleyen, birbirinin devamı olan kamu kuruluşudur. Chayanov sovhoz dönemlerine bakarak en önemli olayları ayırt etmeyi başarmıştır. Chayanov'a göre *Sovhoz*'un 7 dönemi vardır. Bunlar:

⁵³Aleksandr Nikulin, Runivers Online Kütüphanesi, <http://www.runivers.ru/spec/lection/films184686/> (Erişim: 12.01.2017)

⁵⁴Nikulin, "Chayanovskya", s.113.

1. *Dönem:* Merkezin toprak mülkiyeti üzerindeki doğal afetlere karşı mücadelesi(1918-19);

2. *Dönem:* “Tahıl ve et fabrikalarının” kurulma fikri ve sovhoz üzerinde uygulanması (1919-20);

3. *Dönem:* Sovhoz fikrini askeri komünizmin gelişmesi gibi sosyalist yapıya göre geliştirmek (1920-21);

4. *Dönem:* Sovhozların ortadan kaldırılması dönemi (1921-22);

5. *Dönem:* Sovhozların tarım faaliyetleri aracı olarak kullanmak (1922-23);

6. *Dönem:* Tröstleşen sovhoz sistemi için mücadele: sosyalist verimli sovhoz fikri (1923-26);

7. *Dönem:* Sovhoz birliklerinin ekonomik olarak kuvvetlenmesi: genel planla öngörülen tarımsal birlik sistemine göre çalışan, sosyalist yapının devamı olan kuruluşlara dönüşmesi (1927-28).⁵⁵

En son döneme dikkat edersek, Chayanov’a göre askeri komünizmin geri geleceği dönem olarak görülmektedir. Chayanov’a göre sovhozlar 20’lerin sonunda NEP’in kenara attığı askeri komünizm gibi yol izlemektedir. Yeni NEP’e göre: sovhoz, ilk önce kamu toprak fonunu köylü ekonomisinde teknik, kabileci, tarımsal yardımların eğitim faaliyetlerini koruyacak olan organizasyondur.⁵⁶ Askeri komünizmde olduğu gibi “köylü tarımının – kolhoz – sovhoz” yönünde ilerleyerek gerçekleşeceğini hissetmiştir.⁵⁷

Yenilenmiş olan kamu otoritesi kontrolünü sadece kamu ekonomisi üzerine değil, aynı zamanda tüm tarım işletmeleri üzerinde de göstermekteydi. Chayanov tutuklanmadan önce Sovyet tarımının “yeniden düzenlenmesini” sağlamak için birkaç faktörü özellikle belirtmiştir. *İlk önce*, “Proleterya Diktatörlüğü” eşi benzeri görülmemiş, organize eden büyük güç, kamu egemenliğini ve kamu kuruluş birliklerini elinde tutmaktaydı;

⁵⁵Aleksandr Nikulin, *Agrarnik, Vlast’, i Selo: Ot Proshlogo K Nastoyashemu*, Moskova: RANHiGS Yayınevi, 2014, s. 130.

⁵⁶Nikulin, *Agrarnik*, s.131.

⁵⁷Nikulin, “Chayanovskya”, s.117.

İkincisi: büyük ölçekli tarım birliklerini kurmak için toprakların millileşmesi şarttı;

Üçüncüsü: Dünya ve Sovyetlerin gelişen tarım sanayisinin tecrübe birikimi tarımın makineleşmesinde istikrarlı ekonomik sonuçlar sağlamaktadır;

Dördüncüsü: ülkenin deneyimli ve demografik yapısıdır.⁵⁸

İlk önce ülkenin önemli zirai bölgelerindeki nüfus fazlalığı Rusya'nın XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında, hassas konularından biri olmuştur. "Toprak hakkında kararname" tarımdaki aşırı nüfusu azaltmaya çalışmıştır. Ancak problemi tamamen ortadan kaldıramamıştır.

Sonuç olarak savaş, kaos ve devrim sonucunda sosyal ilişkilerde ve köylülerin bilincinde büyük değişimler oldu. Savaştan dönen köylüler Chayanov'a göre çok değişmiştir. Savaş kendinden sonra büyük sosyal ve ulusal boşluk bırakmıştır. Bu şekilde hükümet kendi ideolojisine göre sosyal tiplerde köyler oluşturdu. Çayanov makalelerinin birinde hükümet 1930'lu yıllara kadar kadro sıkıntısını büyük üstünlükle hallettiğini ve "Yeni İnsan" için "Yeni Topraklar" şartı yarattığını belirtti.⁵⁹

Tarım evriminin inanılmaz derecedeki gelişmeleri kamu otoritesini merkezileşmeye iterken, Chayanov tüm çabası bu evrimin kamu ile olan ilişkisine rasyonel çözüm bulmak içindi. Chayanov, hükümetin bu gidişle "Büyük dönüm noktasına*" varacağını öngörerek bazı makalelerinde bunu belirtmiştir.⁶⁰

Chayanov'un çalışmaları NEP dönemi ile aynı hedefe ulaşırken, Stalin'in tamamen egemenliği ele geçirmesi ile kavuşması ile ortadan kaldırılmıştır. Stalin hızlandırılmış endüstriyi destekleyerek kolhozlar ile milyonların ölümü pahasına mükemmel bir ülke yönetimine ulaşmayı başardı. Profesör

⁵⁸Nikulın, "Chayanovskya", s.115.

⁵⁹Nikulın, "Chayanovskya",s.116.

*Bolşoy perelom – (Большой Перелом) 1929 yılı Stalin "Büyük Fraktür Yılı" olarak ilan etmiştir. Kolektivizm için her şey hazır ve ülkenin tam endüstrileşmesi planını gerçekleştirmek kalmıştı.

⁶⁰Nikulın, "Chayanovskya", s.116.

Chayanov ve iş arkadaşları 1930 yılında hayali “Köylü Emek Parti’si” ile ilgisi olduğu iddiası ile tutuklanarak, sürgüne gönderildi. Chayanov 1937 yılında Kazakistan’da vuruldu. Onun adı birkaç on yıllığına unutuldu.

SSCB’de kolektivizm ülkenin kalkınması için tek çıkış yolu mu idi diye soracak olursak, Chayanov’un çalışmaları bize alternatif yolu göstermektedir. 1960 yılında Chayanov’un köylü tarım düşüncesi Üçüncü Dünya ülkelerinin tarım ekonomisi ideolojisine uyuşunca tekrardan gündeme geldi. SSCB’de Gorbachev’in uyguladığı “Perestroykası” ile Chayanov ve meslektaşları tekrardan hatırlandı. Onun çalışmaları tekrardan yayınlanmaya başladı.

Aynı zamanda Türkmen halkı, kültürün, maddi ve manevi değerlerin kaybolması pahasına yeni değişimlere razı olarak yeni umutlarla Sosyalizm rüzgârını kabul etmişti. SSCB hükümet isteklerine ayak uydurmaya çalışan Türkmenistan Cumhuriyeti SSCB’nin pamuk tarlası rolünü benimsemişti. Ayrıca, ham madde kaynağı olarak SSCB’nin ekonomisine büyük katkısı oldu. 1990’lı yıllara kadar sürmüş olan SSCB’nin tamamen merkez Rusya’ya bağlı olan ve örnek ülkelerinden biri idi.

3. BÖLÜM

KOLEKTİF DÖNEMDE TÜRKMENİSTAN TARIMI

Stalin'in egemenliğinde bulunan SSCB'nin komünizme gidişteki en hızlı yolunun kolektifleştirme olduğuna karar verilmesinin ardından ülkede en çok istihdam yaratan tarım sektöründe bulunan kolhozlar, Makine Traktör İstasyonları (MTİ) ve sovhozlar hızlı bir şekilde gelişmeye başladı. Ülke topraklarının %85'i çöllerden oluşan ve karasal iklime sahip olan Türkmenistan, coğrafi alan bakımından SSCB'nin en büyük 4. ülkesiydi. Bu bilgiler göz önünde bulundurularak merkezden reformlar ve kararlar alınıyordu. Ülkenin her alanda var olan potansiyelini ve kapasitesini genişleterek tüm üretim faktörlerini etkili bir şekilde kullanmak, oluşturulan her kalkınma planında belirlenen açık ve kesin kararlardı.

Bu bölümde Türkmenistan'ın kolektifleşme yönündeki tarımsal değişimler anlatılmaktadır. Kolhoz ve Sovhozların kurulması, planlanması; sulama yöntemleri, Türkmenistan'daki var olan nehirler; araziler; çalışanların meslekleri, hayatları ve refah seviyelerindeki değişimden bahsedilmektedir. Ayrıca ekin ürünleri olan pamuğun önemi, hayvancılıktaki değişim incelenmektedir.

Türkmenistan SSCB'nin en güneyindeki ülkeydi. Ülke; Aşkabat, Marı, Çarcou ve Daşoğuz olmak üzere 5 idari birime ayrılmıştı. Toplam alanı 488 bin km² olan başkent Aşkabat'ın 350 bin km²'lik kısmı Karakum çölünden ibaretti. 1926'da 998 bin olan toplam nüfusun 861 bini kırsal alanda ikamet etmekteydi. Sovyet yıllarının ilk dönemlerinde Türkmenistan topraklarının sadece %1'lik kısmı ekilebilir alandı.

Şekil 17: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (TSSC) Haritası

Kaynak: atlas1940.narod.ru

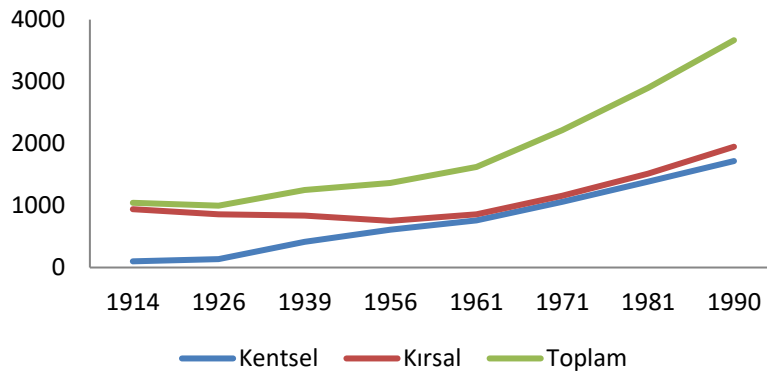
Sosyalist sisteminin tarım ekonomisi ortak kamu (sovhoz) ve kooperatif (kolhoz) kurumlarına dayalı bir yapılanma öngörüyordu.

Sovhozların ve kolhozların ortak tarafı:

İkisinin de toprak ve hayvancılık çalışmaları üzerine odaklanmış olmasıydı;

Her Kolhoz, Sovhoz ve MTİ'nin ortak amacı SSCB ekonomisini kalkındırmaktı.

3.1. Nüfus

Şekil 18: Nüfus, Bin Kişi

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Nüfus sayısı dengeli bir şekilde artarken, kırsal ve kentsel nüfus sanayileşme ve şehirleşmenin gelişmesi ile değişim yaşadı. 1914 yılında kent nüfusu toplam nüfusun %9,5'i iken, 1939 yılında %33'ü, 1971 yılında ise %47,7'lik kısmını kapsıyordu. (Ek 4: Tablo 2).

1914 yılında kırsal nüfusun %11,3'ü baylar (zenginler), %10,8'i batraklar*, %50'si ise fakir halktan oluşurken, orta durumuların oranı %27,9 idi. 1914 yılında tarıma elverişli topraklar 318,3 bin hektar idi. Durumu iyi olmayan köylüler nüfusun yarısı kadardı ve ancak toprakların %26'sını kullanabiliyordu. Kulaklar ise %11,3 nüfusla toprakların %34'üne sahipti. Her 100 köylü ailenin 14'ü ekim yapamıyordu, 28'inin tarlada çalıştırmak için hayvanı yoktu, 51'inin de çalışma aleti yoktu.⁶¹

NEP döneminde erkek nüfus ve orta sınıf ailelerin sayısının azalması ile gelir dağılımında bir eşitlik gözleniyor; fakat ortalama yeterince yüksek olmadığından halk yine fakirlik seviyesinde kalıyordu.

Hızlı endüstrileşme dönemi başlayıp, "Kulak" kesimi tamamen yok olunca, şehirler gelişiyor ve şehirde iş bulma niyeti ile köylü nüfusun belli bir oranı şehirlere taşınyordu. Kırsal nüfus ise hayatını tamamen tarıma adanmıştı.

3.2. Türkmenistan'ın Kolektifleşme Hızı

Bütün Sovyetler XV. Kurulundan** sonra kolektifleşme ile ilgili kararlar alındı ve hızlı bir biçimde kolektifleştirmeye başlandı. Bu yüzden bu kurul da "Kolektifleşme Kurulu" olarak tarihe geçti.⁶² Bu kuruldan sonra kolhoz ve sovhozların kurulması hız aldı.

*Batraklar – Türkçeye rençber, ırgat olarak çevrilebilir. Sovyetlerden önce tarımda iyi olanların, Kulakların topraklarında çalıştırılan kiralık işçilerdi. Küçük toprak parçasına sahip veya hiç toprağı olmayan köylülerdi. Hayatta kalabilmek için neredeyse köle oluyorlardı.

⁶¹Lavrinenko V., Gnusaryev A., Shihanovich L., *Ekonomika I Organizatsiya Sotsialiticheskogo Sel'skohozyaystva Turkmenistana*, Aşkabat: Türkmengosizdat, 1958, s.54.

**1927 yılı 2-19 Aralıkta Moskova da gerçekleşen XV. syezd VKP (b)

⁶²Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.9.

Devrimden sonra 8-10 yıl içinde SSCB tamamen eski sistemden kurtularak, sosyalist kolhoz köylerini kurmayı başardı. 1938 yılında 242,4 bin tarım ekibi ile 18,8 milyon köylü hanesi vardı. Merkezin gelişmesi ile TSSC'de (*Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti*) kendi ekonomisini geliştireyordu.

1940 yılına kadar Türkmenistan'ın tüm toprakları ve haneleri SSCB denetimi altında olsa da tamamen kolektifleşmemiştir. 1937 yılı «temizlenmesi» ile kolektifleşme SSCB'de ortalama 1938 yılında tamamlandı ve 1940 yılı itibarıyla Türkmenistan'ın neredeyse toprağının ve hanesinin %100'lük kısmına ulaştı.

Tablo 3: Türkmenistan SSC'de Tarımda Kolektifleşmesi, (%)

Yıllar	Köylü hanelerine göre	Ekilebilir alana göre
1928	0,5	0,6
1929	2,7	3,2
1930	22,8	35,7
1931	53,1	56,8
1932	73,0	65,9
1937	95,4	99,4
1940	94,9	99,9

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, s.43.

3.3. Kolhozlar

Kolektifleşme başlayınca halk gönüllü olarak kolhozların kurulmasında aktif rol aldı. Bunun sonucu olarak kolhozların sayısında hızlı artış yaşandı. Tablo 4'te kolhozların sayısının 1932 yılında 1508 iken, 1940 yılında 1540'a çıktığı, ancak araya 2. Dünya Savaşının girmesi ile azaldığı görülmektedir. 1950'lerde küçük çaplı kolhozları birleştirerek büyük çaplı kolhozlar haline getirme kararı alındı. Bu yüzden tabloda 1950 yılından sonra kolhoz sayısında azalma görülmektedir. 1950'li yılların sonundan SSCB'nin dağılmasına kadar geçen dönemde var olan kolhoz sayısı en fazla 351 iken, en az 317 adetti.

Tablo 4: TSSC Kolhoz Verileri

	1932	1940	1950	1956	1961	1966	1970	1976	1980	1988
Kolhoz sayısı, (adet)	1508	1548	573	351*	330	325	331	338	317	344
Kolhoz haneleri, (bin adet)	118	128	105	104	124	143	156	181	183	...
Kolhozlarda ortalama hane sayısı, (adet)	79	87	188	287	384	445	477	542	584	...

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları Yayınlarından.

Kolhozların da kendi arasında 3 çeşidi vardı:

1. Tarım ekonomi komünü – kulaklar, burjuvalardan alınan toprakların, fabrikaların millileştirilerek kullanılması. Devrimden hemen sonra yapılmaya başlanmıştır. Doğal olarak da bu komünlere ilk olarak batraklar katılmıştır;

2. Toprakta ortak çalışma arkadaşlığı (*TO3 - TOZ*) – işçi köylülerin genel üretim birliği, kooperatiflerin ilk görünüşü, üretim faktörleri köylülerin özel mülkiyetine verilerek tarım işlerinde ortak kullanım şeklinde olmuştur;

3. Tarım ekonomi arteli veya ekibi – kolektifleşmenin asıl formu olarak, tüm üretim faktörleri toplumsallaşmış. Ayrıca artel üyelerine ortak mülkiyet haricinde; ev, küçük toprak parçası, az sayıda hayvan ve kuş bulundurma izni verildi.⁶³

Kolhozların güçlenmeleri ve başarılı olmalarının sebeplerinden biri de yeterli derecedeki vasıflı işçi kadrolarının oluşturulmasıyla, köylerde bulunan çiftçi, mühendis ve işçilerin yönetim işlerini yapmada uzmanlaşmaya başlamasıdır.

SSCB'nin Orta Asya ülkelerine getirdiği özelliklerinden biri de kadın erkek eşitliğidir. Bu eşitlik ile kadınlar da erkekler gibi tarlalarda, sanayi kurumlarında ve erkeklerin çalıştığı her yerde eşit seviyede çalışmaktaydı.

*1955 yılındaki kolhoz sayısı 366 iken, 1 sene sonra 351'e indi.

⁶³Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.10.

Kolektifleşmeden sonra çiftçilerin hayatı tamamen değişti. Devrimden önce günlük ihtiyaçlarını bile zorlukla karşılayan insanlar artık üretim gayesi ve kolhoz hedefleri için çalışıyordu. Sabit gelir güvencesi vardı, refah artıyordu.

Şekil 19: Kadın işçi

Kaynak: maxpenson.com

Türkmenistan'da kolhozların tarım alanında en çok ilgi duyduğu ürün pamuk iken, hayvancılıkta da *karakul koyunları* ve *ipek böcekçiliği*ydi.

Şekil 20: Karakul Koyunu ve İpek Kozaları

Kaynak: animalialib.ru ve agroinfo.com

3.3.1. Kolhozların Planlanması

Hayvancılık ve tarım alanında Türkmenistan ile ilgili yapılan planlamaların ana hedefi her hektardan minimum girdi ile maksimum çıktı almak idi. Sovyetlerin, sistemi tamamıyla oturtmasıyla gelişen süreçte Beş Yıllık Planlar yapılmaya başlandı. Planlar merkezden geliyordu ve merkeze

bağlıydı. Bu planların merkezden gelmesi bazı yıllarda sorun çıkartıyordu. 1953 yılında Stalin'in ölmesi sonucunda hükümet liderinin değişmesi ile bazı kural ve kararlar daha esnek hale getirildi. Çünkü o döneme kadar kolhoz ve sovhozların yapacakları üretim miktarının kilogramı da dâhil olmak üzere belirli kurallar merkezden belirleniyor bu da denetimi zorlaştırıyordu. Ancak 1955'ten sonra kolhozlara, sovhozlara ve diğer kamu kurumlarına daha serbest ve esnek hareket edebilmesi için izin verildi.

3.3.2. Kolhozniklerin Maaşları ve Ek Emeğin Ücreti

Üretimin verimliliğini ve kalitesini arttırmak için işçilerin çalışma motivasyonunun yüksek olması lazımdı; bu da genellikle emeğin karşılığı olan maaşın yüksekliği ile yapabiliyordu. TSSC'de işçi ücretleri, işin zorluğu ve sarf edilen emeğin miktarına göre değişiyordu. İşçilerin isteği parasal maaş idi. Bu yüzden maaşın yüzde kaçının parasal olarak verilmesi gerektiği önemli bir soru oluşturuyordu. SSCB'de Cumhuriyetleri, önceleri merkezi kararlarla belirlenen maaş seviyesini zamanla kendileri belirlemeye başladı ve kolхозlarda duruma göre bu seviyede değişim başlatıldı. Türkmenistan'da da yıllık "Trudodnilerin" %25'lik kısmının parasal olarak ödenmesine karar verildi. Ailenin veya kolhozun durumuna göre bu oran %50'ye kadar çıkıyordu. Türkmenistan'da pamuk kolhozlarında hasat ortalama planlanan seviyede gerçekleştiği için kolhoz çalışanlarına trudodnilerin tam %50'si parasal olarak veriliyordu. Geri kalan trudodniler ise gıda ve tekstil ihtiyaçları olarak karşılanıyordu.

Trudodnilerin hesaplanması da günlük bir işte harcanan emeğe göre yapılıyordu. Örneğin, İlyanskiy ilçesinin "Bolşevik" kolhozu 1957 yılında her trudodni başına 6 Ruble ödemekteydi. İşin ağır olduğu dönem ise bu rakam 8 Rubleye kadar çıkıyordu.⁶⁴ Bu durum 1956 yılına kadar böyle devam etti. 1956 yılından sonra trudodni kaldırıldı ve emeğin karşılığı tamamen parasal olarak verilmeye başlandı.

⁶⁴Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.85.

3.3.3.Kolhoz Gelirlerinin Dağıtımı

Kolhozların 3 ana fonu vardı:

1-Kompanse edilen fonlar – gelirin üretim esnasında kullanılarak eksilen malzemeleri ve giderlerini karşılamak amaçlı harcanan kısmı. Bu fonlara: üretim faktörleri olan binalar, makineler ve finansal maliyet girmektedir;

2-Birikim fonları – kolhoz üretimini genişletmek amaçlıydı;

3-Tüketim fonları – ise kolhozniklerin avanslarını ve ihtiyaçlarını karşılayan fondu.

Diğer bir örnek ise Türkmenistan'da 1950 yılında Marı vilayetindeki “Leninizm” pamuk kolhozunda çalışan kolhozniklere toplanan 0,1 ton pamuk için toplam 11 trudodni verilmesiydi. Planlanandan daha fazla her 0,1 ton üretim için 1,5 kat fazla trudodni verildi. Ayrıca, trudodniler pamuk kalitesine göre artıyordu. Tüm trudodniler en sonunda ekip içerisindeki emeğe göre adaletli biçimde dağıtılıyordu. Bu ücret dağılımı daha sonra Türkmenistan’ın diğer kolhozlarında da uygulanmaya başlandı. Trudodniler kaldırılınca aynı sistem para hesabıyla yapılmaya devam etti.

1940 yılında tüm Türkmenistan’da toplanan Trudodni sayısı 74,78 milyon idi. Bunun tarım ekimlerinden alınan 53,12 milyon iken, hayvancılıkla (ipek kozacılığı, balıkçılık dâhil) uğraşanların trudodni tutarı 4,97 milyon idi. 1956 yılında ise toplam trudodni tutarı 81,20 milyon adet idi. Bunun ekimden kazanılan kısmı 50,93 milyon iken, hayvancılık ile uğraşanların kazandıkları 6,064 milyon idi.⁶⁵ 1970 yılında trudodni tedavülden kalkınca kolhozniklerin tüm geliri 367,7 milyon Ruble ediyordu. 1980 yılında ise 464 milyon Ruble oldu. Kolhozniğin emeği başına düşen günlük Ruble miktarı 1970 yılında 6,02 Ruble iken 1980 yılında ise 6,5 Ruble idi.⁶⁶

⁶⁵“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, *TSSC’nin İstatistik Kurumu*, Aşkabat: Gosizdat, 1961, s.107.

⁶⁶“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1980 yılı”, *TSSC’nin İstatistik Kurumu*, Aşkabat: Gosizdat, 1980, s. 86.

Tablo 5: TSSC Kolhoz Gelir ve Bölünmez Fonları, Milyon Ruble

	1940	1950	1961	1966	1970	1976	1980	1990
Kolhozların bölünmez fonları	40,0	109,6	297,1	442,9	514,5	1091,2	1217,7	..
Kolhozların toplam parasal geliri	44,5	114,9	221,8	422,7	572,3	658,5	786,6	..

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları Yayınlarından.

Tablo 6: Kolhoz Toplam Geliri, Milyon Ruble

	1940	1950	1956	1960	1966
Toplam gelir	44,5	114,9	172,9	221,8	422,7
Hayvansal ürünlerden gelen	5,9	12,5	41,7	61,9	68,8
Bitkisel ürünlerden gelen	35,1	100,3	108,8	156,8	349,4
Pamuk dâhilinde	27	94,3	108	146,5	322,4

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1961 yılı yayını, s.106 ve 1966 yılı yayını, s.54.

Kolhozların parasal geliri 1966 yılında 1940 yılına göre 9,5 kat artarken, bölünmez fonları da 11 kat arttı.⁶⁷

Tablo 7: Kolhoz Gelir, Kar ve Karlılık Düzeyi

	1980	1985	1990
Brüt gelir, (milyon Ruble)	786,6	1012,1	1726,8
Kar, (milyon Ruble)	268,3	398,5	634,2
Karlılık düzeyi, (%)	30,0	37,2	35,8
Karlı hane halk sayısı	301	327	358
Tüm hane halkı içindeki pay (%)	96	93	99
Zararlı hane halk sayısı	12	23	3
Tüm hane halkı içindeki pay (%)	4	7	1

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1990, s.234.

Bütçe hesaplanması da Sovyetlerin ilk yıllarında basit bir şekilde yapılıyordu. Tüm kamu kuruluşları aynı şekilde hesaplama yapıyordu ve kullanılan hesaplama sisteminin basitliği hatalara yol açabiliyordu. Bu yüzden 1950 yılında çiftli sisteme geçilmeye başlandı. Yıllık raporlar da özel

⁶⁷“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, *TSSC'nin İstatistik Kurumu*, Aşkabat: Gosizdat, 1967, s.55.

deneticiler tarafından denetlenerek, her kolhoz ekibinde yer alan kolhozniklerin onayından geçirilmek suretiyle kapatılıyordu.

3.3.4. Kolhozniklerin Sosyal Güvencesi

Her kolhoz üyesi emekli olunca merkez fonlardan sosyal güvence ile emeklilik maaşını alıyordu. Ayrıca, ailede geçimi sağlayan kişi hastalanırsa veya iş nedeniyle hayatını kaybederse ailesine bu fondan tazminat ödenmekteydi. Kadınlar hamile olarak işine ara verince yine bu fondan yardım sağlanıyordu. Kolhoznikler gerektiği durumlarda sağlık sebebiyle merkezi sosyal güvence fonundan belli bir dönemliğine izin alabiliyordu. Hastane masrafları karşılanıyordu, gerekirse sanatoryumlara gönderiliyordu. Kolhozniklerin diğer sosyal güvenceleri de korunmaktaydı. Engelli veya herhangi bir sebepten dolayı iş yapamayan kolhoz üyeleri kolhozun kendi içinde veya birkaç kolhozla birleşerek huzur evleri, çocuk kampları, sanatoryum ya da dinlenme evlerini kurmak için bütçe ayırıyordu ve en kısa zamanda hayata geçirmeye çalışıyordu.

Kültürel açıdan da kolhoz üyelerini geliştirmek için kütüphane, kültür evleri, tiyatrolar kuruluyor, spor faaliyetleri yapılıyordu. Ara sıra tüm kolhoz üyeleri ile yemek günleri yapılıyordu.

3.3.5. Kolhoz Avluları

Kolhoz üyelerine oturacakları ev, müstemilat, üretim için kullanılan hayvanlar, kuşlar, arı ve evlere bitişik olan tarlada (mellek) çalışabilmesi için tarım aletlerine sahip olma izni verilmişti. Hepsi için kolhoznik ailesine 0,5 hektar kadar toprağa sahip olma izni veriliyordu. Bu alanın büyüklüğüne kolhoz toplantılarında karar veriliyordu. Müstakil evlerde oturmayıp, apartman dairelerinde oturan aileler için binanın yanındaki toprak parçaları aile sayısına bölünerek dağıtılıyordu. Bu topraklara günlük ihtiyaca yönelik ürünler ekiliyordu. Bu topraklar kar amaçlı kullanılamazdı ve kiracı işçi çalıştırmak yasaktı. Bu sebepten kolhoz denetçileri bu toprakları ara sıra kontrol etmekteydi.

Kolhoznik ailesi, avlusunda; 1 inek, 1 ya da 2 domuz, en fazla 10 keçi ve koyun, arı, kuş ve tavşan tutabilirdi. Hayvanlardan birinin diğer cins ile veya başka tür hayvanla değişimini yapmak için özel denetçilerin gözetimi altında kolhoz kurulundan izin alınması gerekiyordu.⁶⁸

Kolhoz toplantılarına tüm üyelerin aktif katılımı isteniyordu ve her yeni kararın demokratik yolla, çoğunluğun onayı ile alınması söz konusu idi.

3.4. Sovhozlar

Sovhozların kurulması tarım ekonomisinin değişmesinde Leninist planının önemli ayaklardan biriydi. Sovhozlar ilk olarak 1917 yılında kurulmalarına rağmen NEP dönemi sürecinde pek etkin olamadılar ancak 1929 yılında geniş çaplı bir yayılım gösterdiler. 1928 yılında tüm SSCB'de 1497 sovhoz varken bu rakam her dönem daha da arttı. 1940 yılında 4.159, 1950'de 4.988 ve 1955 yılında 5.133 tane sovhoz faaliyet göstermekteydi. 1955 yılı verilerine göre sovhozlara verilen toprak 120,7 milyon hektar iken, ekilebilir alan ise 25,8 milyon hektar kadardı.⁶⁹

Tablo 8: TSSC Sovhozların Genel Göstergeleri

	1940	1950	1956	1959	1961	1966	1970	1976	1980
Sovhozlarda işçi aylık ücreti, ruble	88,1	102,9	211,6
Sovhozlarda traktör sayısı, Adet	215	124	177	933	1162	1872
Sovhozlarda ekim alanı, bin ha	8,3	5,2	7	28,9	45,4	45,6	58,0	74,0	163,0

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel derleme, TSSC'nin istatistik Kurumu,

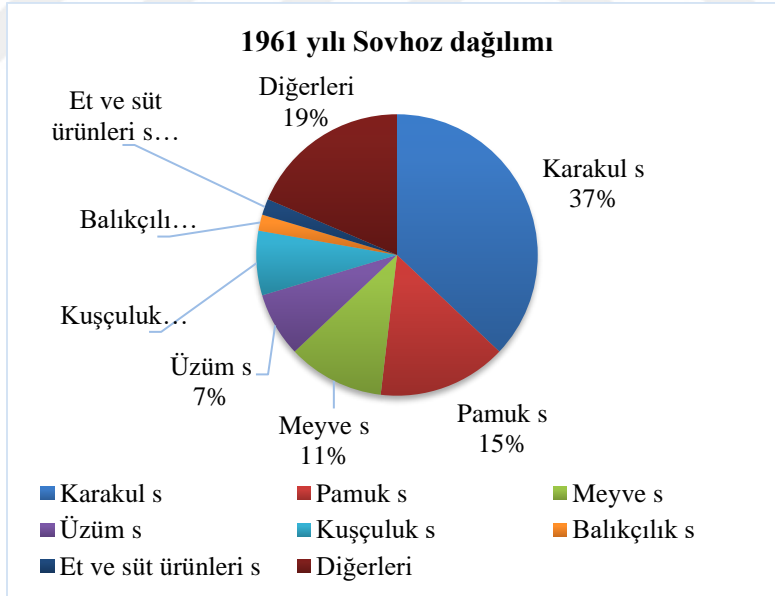
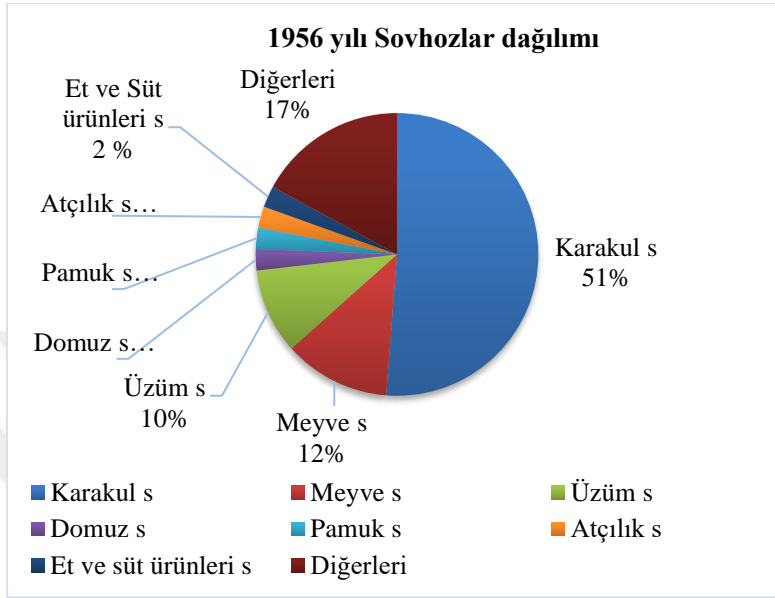
Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980 Yılları yayınlarından.

Örneğin, 1956 yılı sovhoz dağılımına bakarsak, toplam 41 sovhozun yarısı kadarı (21 sovhoz) Karakul koyun türü ile ilgileniyordu. Meyve ve üzümçülük ile uğraşan sovhozlar toplam sovhozların çeyreği kadardı (9

⁶⁸O Primernom Ustave Kolhoza, *SSCB Bakanlar Kurulu Ve Sovyet Birliği Komünist Partisi Kararı*, Moskova, 1969, s.103.

⁶⁹Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.7.

sovhoz). 1961 yılında ise toplam 50 sovhozdan 20'si Karakul koyunları ile ilgilenirken, pamukla ilgilenen sovhozların sayısı 9'a çıktı.

Şekil 21: 1956 ve 1961 Yılı Sovhoz Dağılımı

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, s.77; 1961, s.99.

3.4.1. Sovхозlarda Emek

Tarım faaliyetlerinde her ürünün hektar başına düşen emeği veya her 0,1 ton üretim başına ne kadar emek verildiği ölçülüyordu. Örneğin: 1960 yılında Türkmenistan’da uzmanlaşmış sovхозlarda 0,1 ton sebze için 1,8 kişi-gün emek harcanıyordu, diğer sovхозlarda ise 2,77 kişi-gün lazım oluyordu. 0,1 ton yün için uzmanlaşmış sovхозlarda 39 kişi-gün emek gerekiyordu, diğer sovхозlarda 54 kişi-gün emek yeterli oluyordu. 0,1 ton süt için uzmanlaşmış sovхозlarda 1,86 kişi-gün, diğer kolхозlarda ise 1,93 kişi-gün emek gerekiyordu.⁷⁰

Tablo 9: TSSC Sovхозların Genel Göstergeleri

Yıl	Sovhoz	Sovхозların kullanım alanı, bin ha
1932	28	...
1940	26	...
1950	32	...
1956	41	...
1961	50	10310
1966	47	...
1970	53	...
1976	58	...
1980	108	...
1986	134	15939
1988	140	...
1990		16029

Kaynak: TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC’nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları Yayınlarından.

Tablo 10: Yıllık Ortalama Sovhoz Çalışanları, Bin Kişi

1940	1945	1950	1955	1960	1966	1970	1976	1980	1986	1988	1990
6,5	7,1	8,0	8,9	17	18,8	21,4	25,6	62	73,3	75,7	68,4

Kaynak: TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC’nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları Yayınlarından.

⁷⁰Lavrinenko V., Kondakov V., Shihanovich L., *Ocherkii Po Ekonomike Selskogo Hozyaystva Turkmenskoy SSR*, Aşkabat: Gosizdat, 1962, s.45.

3.5. MTİ (Makine Traktör İstasyonları)

Sovyet Hükümeti'nin Komünizm yolundaki diğer bir kuruluşu olan MTİ'ler büyük ölçekli makine ve traktör istasyonları idi. MTİ'ler kolhozlar için sanayi malzemesi ve teknik altyapı sunmaktaydı. MTİ'lerde bulunan üretim araçları traktör, tornalar, tarım makine ve aletleri, farklı ekipmanlar ve inşaat aletleri devlete ait olup bunlar kolhoz ve sovhozların kullanımına açıktı. Hızlı endüstrileşme ile teknoloji ve makineler kısa zaman içinde hızlı bir gelişme gösterdi. Bu durum kolhoz ve sovhoz ürünlerinin hasılatını ve verimliliğini arttırmaya yardım ediyordu. İlk MTİ'ler 1928 yılında T.G. Shevchenko sovhozunda oluşturuldu.

Şekil 22: Traktör Şoförü

Kaynak: maxpenson.com

1929 yılında Türkmenistan'da 3 MTİ vardı ve burada 478 traktör, 13 traktör kolonu bulunuyordu. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yılı TSSC'de 1.046 traktörlü 27 MTS, 1937 yılında ise 3.667 traktörlü 49 MTİ vardı. Bu traktörler ekim alanlarının %96,2'sini işleyebiliyordu. 1 Temmuz 1956 yılında Türkmenistan MTİ'lerinde 9.811 traktör, 1.811 Brigadir* ve traktör brigadirlerinin yardımcıları, 44 biçerdöver ve 638 şoföre sahipti.⁷¹ 1955 yılında pamuk tarlaları %99 oranında MTİ makineleri ile sürülmüştür.

*Ustabaşı

⁷¹Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.15.

MTİ'ler de sovhozlar gibi tamamen devlet tarafından finanse ediliyordu. İşçi ücretleri de parasal olarak veriliyordu. Makineleri çalıştıran işçiler dışında mühendisler ve idari yöneticileri de vardı. Traktör şoförleri sovhoz ve kolhoz topraklarını sürerek onlarla birlikte çalışıyordu. Eğer herhangi bir kolhoza ekstradan toprağı sürdürmek veya herhangi bir tarım aleti ile iş yaptırılacak olursa, bunun için harcanan emeğin karşılığı kendi bütçelerinden ödenmekteydi.

Tablo 11: MTİ Genel Göstergeleri

	1932	1939	1940	1950	1956	1959	1961	1966
MTİ	27		54	59	73	37	-	-
Tamir ve bakım istasyonları	-	-	-	-	-	-	37	38
MTS Traktör sayısı, bin tane			4,0	4,1	5,7	0,4**	0,2	

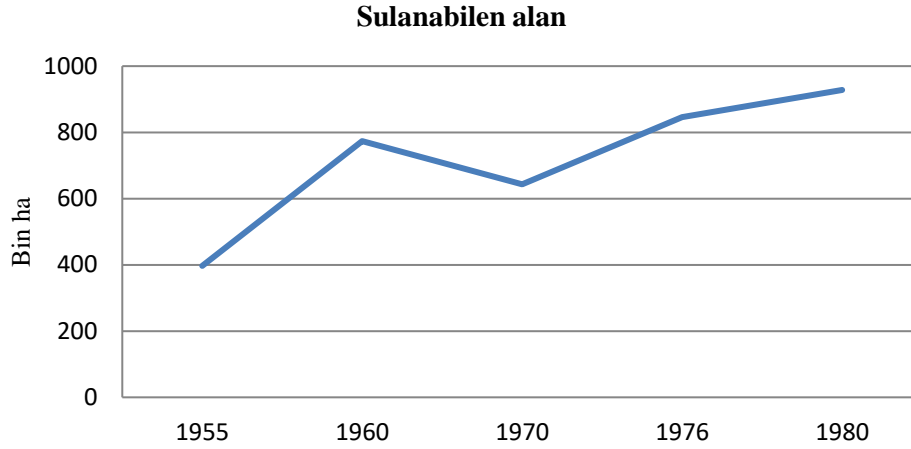
Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967 Yılları Yayınlarından.

1958 yılında MTİ yerine tamir ve bakım istasyonları kuruldu. Tüm makine ve traktörler MTİ'den tamir bakım istasyonlarına devredildi. Ayrıca, çoğu traktörler kolhoz ve sovhozlara satıldı.

3.6. Sulama

Sulama Türkmenistan Cumhuriyeti'nde tarım için önemli rol oynamaktaydı. 1925 yılında bu sebepten Genel Türkmen Kurulu'nda ülkedeki eksiklikler konusunda işlemler yapılmaya karar verildi.

**1958 yılından sonra MTİ'lerde traktörlerin azalması onların kolhozlara satılması sonucuyla oldu.

Şekil 23: Sulanabilir Alan, Bin Hektar

Kaynak: TSSC'nin ulusal ekonomisi: İstatistiksel derleme, TSSC'nin istatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980 Yılları yayınlarından.

Sovyet hükümeti su problemini çözmek için farklı sistemler geliştirmeye başladı. TSSC'nin ilk yılının devamında Sovyet Hükümeti çok büyük sulama tesislerinin kuruluş ve yeniden yapılandırılmalarını gerçekleştirdi. Böylece sulanabilir alanlar 1913 yılına göre 1941 yılında 2 katına, 1956 yılında ise 2,3 katına ulaştı. 1967 yılında tüm barajların kapasitesi 1 milyar m³'ü aşmaktaydı.⁷²

Türkmenistan SSC'nin kuruluşundan 1951'e kadar sulama sistemleri için 500 milyon Ruble harcanmıştır. 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı* kapsamında yapılan yatırım 300 milyon Ruble idi ve bu yatırım küçük çaplı sulama alanları ve hasar gören baraj gibi yapıların tekrardan yapılandırılması için harcanmıştır. 6. Beş Yıllık Planda sulama sistemleri için Türkmenistan'da

⁷²“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.11.

* SSCB tarihinde toplam 13 kalkınma planı yapıldı ve neredeyse çoğu istenilen sonuçları vermiş ve hedeflere ulaşılmıştır. 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1928-1932, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1933-1937, 3.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1938-1942, 4.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1946-1950, 5.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1951-1955 yılları arası uygulandı.6. Beş Yıllık Kalkınma Planı ise başarılı olamadı (1956-1959). Bu yüzden 7. Kalkınma Planı yedi yıllık süreyi kapsadı (1959-1965). 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1966-1970, 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1971-1975, 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1975-1980, 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1981-1985, 12.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1986-1990 yılları arası uygulandı. Ancak 13. Kalkınma Planı hayata geçirilemedi. Bunun sebebi de SSCB'nin dağılması oldu.

toplam 1.207 milyon Ruble harcamıştır. Bu da bir önceki 30 yılda yapılan yatırımın neredeyse iki katıydı.⁷³

Sulanabilir alanların artması pamuk ve buğday haricinde, çay, pancar, arpa, mısır, ayçiçeği, kuncü, domates, soğan, kavun karpuz, bağcılık ve üzümün iyi hasat vermesini sağladı.⁷⁴

Şekil 24: Türkmenistan'da ki Nehirler

Kaynak: sometimes-interesting.com

3.6.1. Amuderya Nehri

Türkmenistan'ın genelinde *Amuderya* nehri en önemli sulama kaynaklarından biridir. Bu nehir sadece Türkmenistan sınırlarında değil, aynı zamanda Özbekistan SSC, Tacikistan SSC'den de geçmektedir. Uzunluğu 2.450 km'dir ve yıllık 63,7 milyar m³ kapasiteye sahiptir. Amuderya sayesinde çoğu ekilebilir alanlar sulanmış ve hayvanlar tarımdan gelen yemlerle beslenmiştir. İklim kurak olduğundan Amuderya suları olmasaydı bu topraklardan bu kadar hasat ve verim alınamazdı. Amuderya, suyunu tamamen dağ havuzlarından almaktadır; nehrin ana kaynağı Pamir Dağları'ndaki karlar, mevsimsel ve daimi buzluklardır. Türkmenistan'da yıllık ihtiyaçlar için nehrin kapasitesinin %15-20'si kullanılıyordu.

⁷³Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.40.

⁷⁴Amanov D., *Suwarymly Ekerançylygyn Netijeleri*, Aşgabat: Türkmenistan Neşriyat, 1969, s.17.

Şekil 25: Amuderya

Kaynak: wikipedia.com

Sovyet döneminde kaynağını Amuderya'dan alan 24 sulama sistemi mevcuttu. Önemli olanlar: Bosaga-Kerkinskaya, Essen-Mengliskaya, Karabekeulskaya, Sayatskaya, Kul-Arikskaya, Berzenskaya, Burdalıkskaya, Farabskaya, Hocambazskaya idi. Daşoğuz vilayeti Amuderya'nın aşağı kısmından sulanmaktaydı. Doğal olarak üst Amuderya ya göre alt Amuderya'da sulama şekli farklıdır. Daşoğuz vilayetinin Amuderyadan beslenen su kanalları: Gazavatskiy, Şahabadskiy, Yarmışskiy, Klıçbayskiy, Daryalıkskiy, Bozsuyanskiy, Kıpçakaryanskiy, Sovbetskiy ve Sovetyabskiydir. Sovetyabskiy haricinde diğer kanallar Özbekistan sınırlarından da geçmektedir. Sovyet döneminde sulanan ekim alanı 4 katı kadar artmıştır.

Ancak sadece bu nehir Türkmenistan'daki tek sulama kaynağı değildir. Murgab, Tecen, Atrek nehirleri, Karakum Kanalı Türkmenistan'ın diğer illerinde sulama ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

3.6.2. Murgab Nehri

Murgab Nehri uzunluğu 1.250 km olup aynı zamanda Afganistan sınırından geçmektedir. Murgab Nehrinin yıllık stoku 1.589 milyon metre küptür. Bu nehrin tüm stoku ekilebilir alanları sulamak için kullanılmıştır. Bu nehre ait olan 4 tane ana su barajı kullanılıyordu:

- 18 milyon m³ kapasiteli Taşkopriniski;
- 37,3 milyon m³ kapasiteli Kolhozbeniski;

- 29 milyon m³ kapasiteli Yolotenskiy;
- 32,7 milyon m³ kapasiteli Gindukuşdkiy.

Marı vilayeti Murgap Nehrini sınırları içerisinde alır. Toprak ve iklim şartları ekilebilir alanlar için uygundur. Yılın 220 günü ayazsız geçer, bu da ince lifli pamuk için uygun sıcaklık derecesini temin etmektedir. Murgab Nehri Sovyetler Birliği zamanında 6 baraja sahipti. Sulama bu barajlardan ve iri hidrolik kaynaklardan başlangıcını alan kanallarla tarlalara ulaştırılıyordu. Bir tek Murgab değil Karakum kanalının çekilmesi de toprakların tuzlaşmasının önünü alabiliyordu. Vilayet tüm ekinlerin verimli hasat vermesi için uygundur.

3.6.3. Tecen ve Atrek Nehri (Etrek)

Tecen Nehrinde su kullanımı 413 milyon m³ ve 1.296 milyon m³ arasında ihtiyaçlara göre ayarlanmaktaydı. Bundan başka 118 pınar, 163 kariz, 71 kuyu kullanımdaydı.⁷⁵

Tecen Nehrinde 3 idari bölge yer almaktadır; Sarahsovskiy, Tecenskiy, Kirovskiy. Sarahskiy bölgesinde sulama 3 büyük kanal Salar – yab, Kavaken, Kandıklı; Tecenskiy ve Kirovskiy bölgelerinde Kara Yurma, Magalak, Otamış, Kunya-Amanşa, Vsemirnaya revolyutsiya, Baba Dayhan II, Kara vekil kanalları tarafından sulama yapılmaktadır. Bu sulama kanalları devrimden önce de kullanılmakta olan kanallardı. Ayrıca Tecen Nehrinde üç bölge arasında bentler yapılmıştır.

1950 yılında bu nehir üzerinde kurulan baraj 150 milyon m³ kapasiteliydi. Bu barajın tarım ekonomisine büyük katkısı olmuştur.

Atrek nehri ise başlangıcını İran'daki Sebez ve Sulah'tan almaktadır. Uzunluğu 530 km'dir, fakat Türkmenistan'dan 58 km'si geçmekte ve yıllık kapasitesi 267,3 milyon m³ kadardır. Atrek genellikle balıkçılık için kullanılmıştır.

⁷⁵Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.35.

3.6.4. Karakum Kanalı

1.445 km uzunluğunda olan ve başlangıcını Amuderya'dan alan Karakum Kanalı, Karakum Çölü ile Türkmenistan'ın Daşoğuz vilayeti haricinde diğer vilayetlerinden geçerek sulanabilir alanların çoğalmasını sağladı. Bu kanalın inşaatı 1954 yılında başladı, ilk bölümü Amuderya ve Murgab nehirlerini birleştirdi. Bu bölüm 400 km uzunlukta olup, 1959 yılında inşası tamamlandı. 2.etabı Murgab – Tecen 138 km olarak 1960 yılında bitirildi, 3.etabı 280 km uzunluğunda olan Tecen – Aşgabat 1962 yılında bitirildi. 4.etabı da 1971 yılında başlayarak Gazancık şehrinden geçerek Etrek Nehrine kadar uzatıldı. Bu kanalın kurulması kolhozların ve sovhozların işlerini daha da kolaylaştırdı.

Şekil 26: Karakum Kanalı

(Başlangıcını Kerkiden alarak günümüzdeki Balkan vilayetine kadar çekildi)

Kaynak: wikipedia.com

Amuderya, Tecen, Murgab, Atrek nehirleri ile Karakum Kanalı tarım ve hayvancılıkta ana su kaynakları idi. Sovyet Hükümeti zamanında bu topraklardan daha verimli hasat alınabilmesi isteniyor ve su sıkıntısını gidermede Karakum Kanalının yeterli olmayacağı biliniyordu. Her kalkınma planı döneminde daha fazla yatırım yapılarak su, baraj bentleri arttırılmaya çalışılıyordu.

3.7. Ekilebilir Alanlar

1990 yılında kolhozların kullanımında olan alan 20.543,3 bin hektar iken tarım için ayrılan kısmı 979 bin hektar idi. Aynı sene sovhozların

kullanımında olan alan 16.029,2 bin hektar idi. Bu toprakların ekime elverişli kısmı kolhozlarda olduğu gibi çok küçük alana sahipti. Yani 229,3 bin hektar idi. Diğer kısmı yine kolhozlarda olduğu gibi hayvancılık için ayrılmıştı. Geri kalan toprak alanları çeşitli kamu kuruluşları tarafından yönetilmekteydi.⁷⁶

Tablo 12: Ekilebilir Alanların Kullanıma Göre Bölünmesi, Bin Ha

	1913	1928	1940	1950	1961	1970	1980	1986	1990
Ekilebilir alan	318,3	332,2	410,9	367,6	445,6	636	895	1161	1231
Kolhozlara ait ekim alanı	-	1,2	380	336,4	398	555	689	797	979
Sovhoz ve diğer kamu kuruluşları	-	2,2	10,4	10,7	52,8	58	163	295	229,3
Kolhozniklerin özel bahçeleri	20,2	18,3	11,5	3,8	22,4

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Tahıl ekim alanlarının çoğu kolhozlara aitti. Örneğin 1928 yılında kolektifleşme sisteminin yeni yeni yerleşmeye başladığı dönemde kolhozlara ait olan ekilebilir alan 1,2 bin hektar iken bunun 0,3 bin hektarına tahıl ürünleri ekiliyordu. 1940 yılında bu rakam 165,2 bin hektara ulaşırken, 1950 yılında ise savaş sonrası azalış yaşayarak 102,7 bin hektar oldu. 1960 yılında artık savaştan iyice kuraklaşmış olan Türkmenistan'da kolhozların tahıl tarlaları 52,3 bin hektar idi. (Tablo 12 ve 13)

Sovhozlarda tahıl tarlaları genellikle küçük çaplıdır. En büyük tahıl ekilen alan 1961 yılında 13,3 bin hektardı. Kolhozniklerin özel melleklerinde tahıl ekim alanı 1950 yılında 17,4 bin hektar iken, 1961 yılında 6,6 bin hektar idi.⁷⁷ Endüstriyel bitkiler olarak bilinen pamuk, küncü, kenevir bitkilerinin ekim alanının 1928 yılında kolhozlara ait olan kısmı 0,8 bin hektar idi. Sovhozlara ait olan kısmı ise 1,9 bin hektar kadardı. 1961 yılında ise

⁷⁶“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1990 yılı”, *TSSC'nin İstatistik Kurumu*, Aşkabat: Gosizdat 1990, s.205.

⁷⁷“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.78.

sovhozlarda ekilen alan 25,8 bin hektar iken, kolhozlarda 227,8 bin hektar idi.⁷⁸

Tablo 13: Ekim Alanları, Bin Hektar

	1913	1925	1937	1950	1961	1970	1980	1990
Ekili alan	318,3	254,6	393,9	367,6	464	636	895	1231
Endüstriyel bitkiler	76,4	67,2	166,9	161,5	253,7	401	508	625
<i>(Pamuk)</i>	69,4	62,8	156,8	153	248,8	397	508	623
Tahıllılar	202,2	157,3	180,5	128,1	92,4	84	132	187
<i>(Buğday)</i>	152,4	117,3	125,6	84,3	34,3	52	55	60
<i>(pirinç)</i>	2	0,8	3,1	1	3,3	8	9	16
Patates, sebze ve kabakgiller	11,4	8,1	15,2	13,8	22	35	42	81
Üzüm	...			5,5	8,6	9,4	16,2	26,7
Meyve	...			4,1	10,1	17,8	21,2	25,5
Yem mahsulleri	25,4	20	31,3	64,2	95,9	116	213	338

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

1986 yılında kolhozlarda tahıl ürün tarlaları 115,9 bin hektar, sovhozlarda ise 45,8 bin hektardı. Endüstri bitkileri tarlaları kolhozlarda 554,4 bin hektar, sovhozlarda 96,7 bin hektar boyutundaydı. Özel tarlalarda tahıllar 2,6 bin hektar, teknik ekinler ise 0,2 bin hektar kadar ekildi. Hayvan yemi için ekilen alan kolhozlarda sovhozlara göre daha fazlaydı. Toplam 276,3 bin hektarın 192,6 bin hektarı kolhoz alanlarında ekildi; sovhozlar ise 76,9 bin hektarlık ekim yaparken, özel hane alanlarında ise sadece 6,8 bin hektar boyutunda alan ekildi.⁷⁹

Aşkabat vilayetinde sulanabilir alanların gelişmesi tarım kültürünü de büyük çapta etkiledi. Aşkabat vilayetinde toplam ekilebilir alan 1911 yılında 57,2 bin hektar iken, reformlar ile artarak 1950 yılında 97 bin hektara kadar çıktı. Bu ekilebilir alanlarda genellikle buğday, pamuk, sebze ve bahçe bitkilerinin tarımı yapılıyordu.⁸⁰

⁷⁸“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.79.

⁷⁹“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1987 yılı”, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1987, s.77.

⁸⁰Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.46.

3.8. Ekin Alanından Alınan Ürünler

Endüstriyel ürün olarak bilinen pamuk bitkisi haricinde tahıllar, kabakgiller (kavun, karpuz, kabak), üzüm ve patates ekiliyordu. Tablo 14’te bakıldığında 1913 yılında en çok buğday hasadı alındığı görülmektedir. Pamuk ise 1913 yılında 69,4 bin ton hasat verdi.

Tablo 14: Ürünlerin Ambar Hasadı, Brüt Verimi, Bin Ton

Mahsul/yıl	1913	1940	1950	1961	1970	1980	1986	1990
Tarımda brüt çıktı, milyon Ruble		435		892	1424	2054	2315	
Pamuk ürünü	69,4	201,6	275,7	391,4	869	1258	1138	1457
<i>(ince lifli)</i>					167	302	295	442
Tahıl	159,3	123,8	83,7	50,8	69	276	319	462
<i>(Buğday)</i>	112,5	62,4	41	14,5	28	72
<i>(arpa)</i>	11,3	21,6	14,2	11,4	15	49
<i>(pirinç)</i>	2,2	3,5	0,9	5,1	15	30
Sebze	-	31,6	24,8	60	156	267	334	411
Kabakgiller ailesi	-	75,5	43,1	74,9	124	209	228	315
Patates	-	5,9	5,4	3,6	13	12	24	35
Üzüm			13,23	32,98	36	45	148*	169
Meyve					21	32	39	47
Yem bitkileri	-	95,65	221,8	490,6	719	1645

Kaynak: TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC’nin İstatistik Kurumu,

Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

3.8.1. Vilayetlere Göre Mahsuller

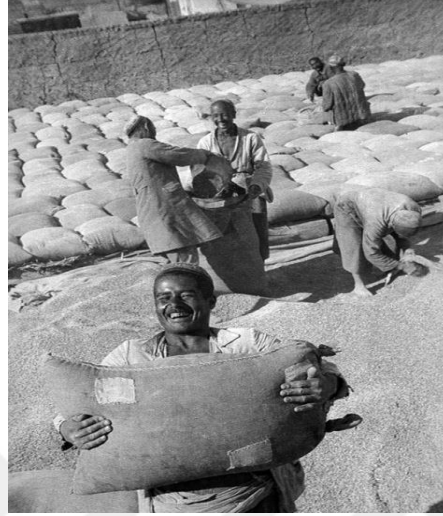
Aşkabat vilayetinin iklim şartlarından dolayı üzüm türleri arasından sadece Ter baş ve Gara üzüm ekimi yapılmaktaydı. Üzüm ekildikten 3-4 sene sonra ürün vermeye başlıyor ve hektar başına 10-20 ton arası hasat yapılıyordu.⁸¹ En leziz üzüm hasadını Kopetdağ eteğindeki kolhozlar iklim ve toprak açısından diğer kolhozlara göre şanslı oldukları için alıyordu.

Çarcou vilayetinin toprağı Marı vilayetine göre düşük kaliteli ancak mineral gübreleri iyi sindirebilen bir türdür. Bu sebepten pamuk ve diğer ekinler iyi hasat veriyordu. Bölge sadece pamuk değil aynı zamanda bahçe ekinleri elde etmek için de elverişliydi. Bu vilayette Gulyabi cinsli kavun

* Bazı kitaplarda rakamlar birbirine uymamaktadır ve çok inişli çıkışlıdır.

⁸¹Amanow, *Suvarymly*, s.17.

lezzeti ile sadece Türkmenistan'da değil de diğer Cumhuriyetlerde de tercih ediliyordu.

Şekil 27: Harman

Kaynak: maxpenson.com

İklime göre Daşoğuz tipik bir çöldür ve yılda ayazsız gün sayısı 170-180 arasındadır. Toprak türü Sovyet cinsi olan hızlı gelişen pamuğun yetişmesine uygundur. Bu vilayetin bir kolhozu Kenaf yetiştirilmesinde uzmandı. Diğer eyaletlere göre sıcaklık derecesi yakıcı olmadığından yem ürünleri ve patatesten ürün alınabiliyordu. Ayrıca, Gulyabi kavunu da yetiştiriliyordu.

Vilayette ipekböcekçiliği geniş çapta yapılıyordu. Yıllık ortalama 430 ton koza vermekteydi. Diğer tarım alanlarında kolhozlar; arıcılık, domuzculuk ve dut ipekçiliği ile uğraşıyordu. 1960 yılında üzüm hasadı 24 ton idi. Daşoğuz vilayetinde yetişen kaba yonca diğer eyaletlere de gönderilecek kadar iyi hasat veriyordu. 1925 yılından başlayarak hükümet burada da hızlı yetişen pamuk ekimini yapmaya başladı.

Petrol ve doğal gaz Krasnovodsk şehri ve çevresinde çıkartılıyordu. Bu bölgede sanayi gelişmiş olduğundan tarım ürünleri ikinci plandaydı. Aynı zamanda bu bölge deniz kenarında olduğu için toprağın çabuk tuzlanması tarım faaliyetlerini engelliyordu.

3.8.2. Mahsullerin Verimliliği

Tablo 15'de Türkmenistan'daki ana ürünlerin verimliliği gösterilmektedir. En verimli ürün sebze ve kabakgiller iken, en düşük verimliler ise tahıllardır. TSSC "Pamuk tarlası" olduğundan araştırma enstitülerinde pamuğun kaliteli cinsini yetiştirmek için çeşitli araştırma ve deneyler yapıyordu. Bunun sonucu olarak tabloda dönem-dönem pamuk veriminin arttığını görüyoruz. Bunun yanı sıra sadece pamukla kısıtlı kalmayıp diğer ürünlerin de verimi artmıştır. Fakat ekim alanları çok kısıtlı olduğu için brüt verimleri pamuk kadar olmamıştır.

Tablo 15: Tarım Ürünlerin Verimliliği, Hektar Başına Alınan Ton

	1940	1950	1956	1961	1966	1970	1976	1980	1986	1990
Tahıllılar	0,57	0,65	0,81	0,56	0,86	0,79	2,10	2,08	1,94	2,43
<i>(buğday)</i>	0,49	0,47	0,83	0,43	0,64	0,50	1,56	2,77
<i>(arpa)</i>	0,54	0,57	0,72	0,38	0,58	0,66	1,13	0,76
<i>(pirinç)</i>	1,06	0,9	1,35	1,5	1,98	1,93	2,89	3,19
Pamuk	1,40	1,80	1,75	1,57	2,45	2,19	2,13	2,48	1,75	2,34
Patates	1,60	4,50	4,40	3,90						...
Sebze	6,00	5,40	7,50	6,80	12,30	14,00	15,1	16,0	14,0	11,5
Kabakgiller ailesi	6,80	5,50	6,90	6,30	7,40	5,30	8,20	9,20	5,80	7,90
Yem bitkileri	2,90	2,63	3,58	3,89	...	4,23	5,09	5,50	9,71	8,20
Üzüm	...	3,67	5,23	5,27	5,53	4,7	5,71	5,14	8,83	8,18
Meyve	...	2,51	2,49	2,43	2,43	1,92	1,78	2,78	2,7	3,27

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

3.8.3. Tarım Ürünlerinin Devlet Tarafından Satın Alınması

Kolhozlar, sovhozlar ve diğer kamu kuruluşları hem hayvan hem de ekin ürünleri hasadının belli bir kısmını kendi ihtiyaçları için ayırıp diğer kısmını devlete satıyordu. Tablo 16'da 1980 yılında devletin ton başına aldığı ürünlerin fiyatları yer almaktadır.

Tablo 16: Fiyatlar, Ton Başına Ruble

	1980
Tahıllılar	231
Ham pamuk	647
Sebzeler	186
Domuz eti ton ücreti	2139
Koyun ton	939
Süt	340
Yumurta, bin tane	112
Yün	3390

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1984, s.42.

Devlet ise ham maddelerden ürün hazırlayarak iç ve dış pazarlara satıyordu. Orta Asya ülkeleri, Çarlık Rusya'sı döneminde de olduğu gibi merkez Rusya'nın ham madde merkezi idi.

Tablo 17'de devletin tarım kuruluşlarından satın aldığı ürünlerin miktarı yer alıyor. 1940 yılına bakıldığında devletin en çok ham pamuk satın aldığı görülmektedir. Bu rakam 1990 yılında 1.457 bin tona çıktı.* Ayrıca sebze ürünlerinden alınan miktarda artış yaşandı. 1940 yılında 12 bin ton iken, 1990 yılında 331 bin ton oldu. Hayvancılıktan alınan ana ürünler süt, yumurta, et ve yün idi.

* Bu rakamın gerçek dışı olma ihtimali vardır.

Tablo 17: Devletin Kamu Kuruluşlarından Satın Aldığı Ürünler

	1940	1950	1956	1961	1966	1970	1976	1980	1986	1988	1990
Devlet alımları ve hayvancılık alımı, bin ton (canlı ağırlık olarak)	9,7	10,3	28,7	43	33,1	104 ⁸²
Devletin ham pamuk alımı, bin ton	211	276	334	391	656	869	1143	1258	1138	1341	1457
İnce lif pamuk alımı, bin ton.	39,9	101	114	106	...	167	179	302	295	444	445
Tahıl alımı, bin ton	39,5	11,7	...	0,1	33,4	26	55	65	91	108	97
Devletin sebze alımı, bin ton	12	58	76	109	192	208	248	296	331
Devlet süt alımı, bin ton	8,0	10,0	28,2	45,7	69,1	81	132	142	175	190	208
Devlet yumurta alımı, milyon tane	4,1*	4,0	4,6	16,6	31,6	61	113	154	190	214	219
Devlet yün alımı, bin ton	4,72	5,45	11,7	13,8	13,4	14	14	16	9,5	10,2	10

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

3.9. Pamuk

Pamuk üretimi devrim dönemine kadar az olsa bile belli bir çapta artış sağlayarak ülke ekonomisine katkısı olmuştur. 1921 yılında Orta Asya tarlaları 1913 yılına göre 7 kat azalmış, doğal olarak üretim de düşmüştü. İç

⁸²“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1990 yılı”, s.196.

*1941 yılı rakamı

üretim fabrikalara gerekli pamuğu karşılayamıyordu. Bu yüzden tekstil fabrikaları pamuk konusunda dışarıya bağımlılık yaşadı. Özellikle tamamen kolektifleşmeye geçilmediği dönemde SSCB, sadece pamuk ithalatına yıllık 150 milyon Ruble** harcıyordu. Dışarıya bağımlı olmak, kapitalizme bağımlı kalmak ülke ilkelerine tersti. Bu yüzden kısa sürede bağımlılığı azaltmayı başardılar. 1923-1924 yıllarında dışarıdan alınan pamuk toplam pamuğun %70'i kadardı ve 1927-1928 yıllarında bu %35'e indi. İlk kalkınma planında bu bağımlılık göz önünde bulundurularak Orta Asya ve Zakafkasya'da pamuk konusunda kesin hedefler vardı.

Orta Asya'da pamuk ekiminde %40, Zakafkasya'da %70'e kadar artış bekleniyordu. İlk kalkınma planının son senesinde tüm Rusya'dan 787,2 bin ton pamuk hasadı planlanmıştı ve bu hedef yerine getirildi.⁸³

1940 yılında SSCB'de pamuk tarlası 2,1 milyon hektara ulaştı (Bunun sadece 150 bin hektarı Türkmenistan'a aitti). Tekstil sektörü tamamen yabancı pamuktan kurtulmuş oldu. 2. Dünya Savaşı döneminde 1941-1950 yılları arası üretimin azalmış olmasına rağmen, 1946-1950 yıllarındaki kalkınma planı ile tekrardan canlanma başladı. Bütün SSCB'de beş binden fazla kolhoz ve 100'ü aşkın sovhoz sadece pamuk üretimi üzerine yoğunlaştı.

Karakum Kanalı'nın suladığı tarlalardan 1959–1965 yılları arasında 563 bin ton pamuk alınırken, 1966 yılında 194 bin ton pamuk alındı. Gelir de 959,9 milyon Manat oldu. Karakum Kanalı'nın suladığı alanlara genellikle ince lifli pamuk ekildi. Bu tür pamuk için kanal çevresi çok iyi iklime sahipti. 1960'larda 1 ton ince lifli pamuk fiyatı 4.663,3 Manat idi ve 2.000 metre patiska üretiliyordu. Sovyet cinsi pamuğun ton başı fiyatı 1.200 Manat idi ve 3.000 metre pamuk kumaşı üretiliyordu.⁸⁴ Fon gelirlerinin %85-95'i pamuktan geldiği için 1970'lerde ekilebilir alanın %60-65'ine pamuk ekme hedefi koyulmuştu. Aslında sadece %50-53 arası alana pamuk ekiliyordu.

**1917 yılında 13 milyon Amerikan doları, 1924 yılında – 68 milyon Amerikan doları üzeriydi.

⁸³Lavrinenko, Gnusaryev, Shihanovich, *Ekonomika*, s.184.

⁸⁴Amanov, *Suvarymly*, s.20.

Haşal otlar pamuğun en büyük düşmanlarından biridir. Yılda iki kere toprak sürümünün yapılmasına özen gösterilerek bu otlardan kurtulmaya veya sayılarını en aza indirmeye çaba gösteriliyordu.

Türkmenistan'da Ekim ayının ortalarında havanın soğumaya başlaması henüz tam olgunlaşmamış pamuklar için sezon sonunun gelmesi demektir. Bu şekilde de verimlilik %20–30 kadar azalıyordu.⁸⁵

3.10. Hayvancılık

Teknolojinin gelişimi, traktör, tren ve taşıma araçlarının Türkmenistan'a gelmesi ile taşımacı rolü gören hayvanların oranı aniden düşerken gıda ve yün veren hayvanlara olan ilgi artmıştır.

Tablo 18: Hayvanlar, Bin Baş

Yıllar	Büyükbaş hayvan,	(İnek sayısı Büyükbaş dâhil)	Domuz	Koyun ve keçi	(Karakul- Koyun ve keçilere dâhil)	At	Deve
1916	312	103,1	-	4579	...	102	298
1928	368	121	-	3233	...	85	...
1935	153,9	54,2	19	1124	431	53	72
1940	246,7	88,9	42,5	2221	1028,2	68	77
1945	250,7	88,8	10,1	2915	1757,8	45	64
1950	257,2	85,4	5,9	2801	1802,2	50	76
1956	330	115,4	32,3	4662	3424,3	65	86
1961	365	143,6	46,7	4927	3746,8	46	80
1966	423,8	174,1	50,5	4377	3024,8	22	75
1971	444	186	69	4489	...	18	71
1976	532	208	122	4423		13	88
1981	626	233	168	4483		13	83
1986	738	273	217	4740		14	88
1990	820	319	269	5399		18	88
1991	829	331	267	5481	...	19	87

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,

Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Ülkede 1935 yılından başlayarak domuz yetiştirilmeye başlandı. Kültür ve dini yaklaşımlardan dolayı Türkmenler o seneye kadar domuz

⁸⁵Amanov, *Suwarymly*, s.26.

yetiştirmekle uğraşmıyordu. Ancak 1935 yılından başlayarak domuzlar için de diğer hayvanlarda olduğu gibi çiftlikler oluşturulmaya başlandı.

2. Dünya Savaşını da kapsayan bir kaç yıl içinde hayvancılığın değişimi de hızlı olmuştur. Hayvansal varlığın çoğunluğunu da küçükbaş hayvanlar Karakul ve Yağlı kuyruklu koyun cinsi tutmaktaydı. Özellikle Karakul koyunu 1935 yılında 431 bin baş iken, 1966 yılında 7 kat artarak 3.024,8 bin baş oldu.

Tablo 19: Hayvan Ürünleri

	1913	1940	1950	1956	1961	1966	1970	1976	1980	1986	1990
Karkas et, bin ton	5,8	22	15	33,3	51,1	49,6	51	73	78	90	104
<i>(domuz eti), bin ton</i>	-	3	...	1,4	2,1	6,9	9,7	10,5
Süt, bin ton	63	107	67	106,7	122,3	170,3	192	259	313	373	435
Yumurta (milyon tane)	18	37	32	42,9	60,7	98	122	192	259	301	328
Yün, bin ton	9,7	4,9	6,9	11,6	14,7	14,1	14	14	16	16	16

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,

Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

3.10.1. Büyükbaş

1941 yılında kolhozlara ait olan büyükbaş hayvan sayısı 68,8 bin iken, sovhoz ve diğer kamu kurumlarına ait olanlar 5,5 bin idi.⁸⁶ Kolhozlara ait olan koyun keçi ise 1.253,5 bin iken, sovhozlara ait olanı 385,1 bini kadardı.⁸⁷ Kolhozникlerin yan bağlarında yetiştirilen büyükbaş hayvan 163 bin iken, koyun ve keçi 789,2 bin adetti. Domuz sayısı kolhozlarda 9,1 bin iken ve sovhozlarda ortalama 9,2 bin idi. Özel hanelerde ise 0,6 bin kadardı.⁸⁸

1951 yılında kolhozlara ait büyükbaş sayısı 150,3 bin, sovhozlara ait olan 6,9 bin, kolhozniclere ait olan 81,4 idi. 1956 yılında kolhozlara 169,4 bin

⁸⁶“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1957 yılı”, s.61.

⁸⁷“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1957 yılı”, s.65.

⁸⁸“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1957 yılı”, s.69.

aitti, sovhozların ise 8,1 bin hayvanı vardı. Kolhozniıklere ait olan ise 111,6 bin idi. 1966 yılında büyükbaş hayvanların 190,8 bini kolhozlara ait iken, sovhozlara ise 13 bini aitti.⁸⁹

3.10.2. Küçükbaş

1951 yılında kolhozlara ait olan keçi ve koyunların sayısı 2.336,6 bin iken, sovhozlara ait olan 586,9 bin idi. Özel hanelerin hayvan küçükbaş sayısı 223 bin kadardı. 1956 yılında kolhozlar 3.114,3 bin, sovhozlar ise 828,7 bin hayvana sahipken, özel haneler ise 529,9 bin küçükbaş hayvana sahip idi.⁹⁰ 1966 yılında 2.384,6 bin küçükbaş hayvan kolhozlara, 866 bin küçükbaş hayvan ise sovhozlara aitti.⁹¹

3.10.3. Atlar

1941 yılında kolhozlara ait olan at sayısı 48,7 bin iken, sovhoz ve diğer kamu kuruluşlarına ait olan 7,3 bin idi. Kolhozniıkların özel hanelerine ait olan at sayısı ise 13,3 bin idi. 1951 yılında kolhozlardaki at sayısı artarak 51,6 bin oldu. 1956 yılında ise 58,8 bin kadardı. 1951 de sovhozlara ait olanlar azalarak 4,1 bine düşmüş iken, 1956 yılında 5,3 bin oldu. Kolhozniıkların özel hanelerine ait at sayısı ise 1951 yılında çok büyük oranda azalarak 0,1 bin olmuşken, 1956 yılında 0,6 bin oldu.⁹² 1966 yılında atların 18,1 bini kolhozlara aitken, 2,3 bini de sovhozların elindeydi.⁹³ 1971 yılından başlayarak at sayısı çok hızlı azalışa geçti. 1971 yılında 18 bin at var iken, 1976 yılında bu sayı 13 bin oldu.

Türkmenistan 1980’li yıllarda tüm SSCB ülkelerinin içinde kanunen at eti yeme yasağı getirilen tek ülkeydi. Eski adetlere göre at hem araç hem de dost olarak görüldüğü için atların öldürülerek kasaplara verilmesi yasaktı. Bunun sonucunda verilen cezalar çok ağır olabiliyordu. Bu yüzden 1970-1980 yılları arası azalan at sayısı 1986 yılında tekrardan artışa geçmiştir.

⁸⁹“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.62.

⁹⁰“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.65.

⁹¹“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.62.

⁹²“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1957 yılı”, s.71.

⁹³“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.62.

3.10.4. Deve

Deve sayısı özel hanelerde azalarak 1941 yılında 23,4 bine düşmüşken, 1956 yılında 9,8 bin olmuştur. Kolhozlardaki Deve sayısı ise 1941 yılında 34,7 bin iken, 1956 yılında 46,9 bine yükselmiştir. Sovhoz ve diğer kamu kuruluşlarına ait olan deve sayısı 1941 yılında 6,2 bin iken, 1956 yılında 14,1 bin kadardı.⁹⁴ Kolhozlar ve sovhozların sayısında artış ve azalışların yaşanmasına rağmen hayvan sayısı her dönem de artmaktadır. Sadece 2. Dünya Savaşı'nın büyük etkilerini çıkartırsak diğer dönemlerde artışlar yaşanmış fakat kolhozniklere ait olan melleklerde hayvan sayısında azalma görüldü. 1966 yılında kolhozlar 33 bin deveye sahip iken, sovhozlar ise 9,7 bin deveye sahipti.⁹⁵

Et üretiminin artmasının sebebi keçi, domuz ve kuşçuluğun daha da gelişmesi, hayvan ve kuşların yem ve bakım işlerinin etkin şekilde yapılmaya çalışılması ile gerçekleşmiştir. Yem ekinlerinin hasadı artmış ve bu gelişme hayvanların da sağlıklı beslenmesine imkân vermiştir.

3.10.5. Vilayetlere Göre Hayvancılık

Aşkabat vilayetinin geniş araziler ihtiva etmesi hayvanlar için iyi meralara sahip olmasına sebep oldu. Marı vilayeti Aşkabat vilayeti kadar hayvancılıkta ilerlemiş değildi.

Hayvancılıkta Çarcou vilayeti büyükbaş hayvanları dağlık, çöllük alanlarda ve yerel çiftliklerde yetiştiriyordu. En çok yetiştirilmekte olan koyun cinsi olan Karakul hayvancılıkta geniş yer teşkil ediyordu. Atlardan da Yomud cinsi olan atlar yetiştirilirken, develerden de tek hörgüçlü deve cinsi olan Aruanda yetiştiriliyordu. İpek böcekçiliği de vilayet ülkenin %60'lık hasadını vermekteydi. 1961 yılında 1.314,5 ton koza toplandı. Ancak bu yıllarda bahçe tarımı ve bağcılık (özellikle üzümçülük) zayıf kaldı.

⁹⁴“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1957 yılı”, s.72.

⁹⁵“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.62.

Daşoğuz vilayeti ormana sahip değildir. Genellikle çöl ağırlıklıdır. Kalkınma planlarında büyükbaş hayvanlara da bu bölgede önem veriliyordu. Özellikle Kızıl kaya inek cinsi yetiştiriliyordu. Koyunlardan ise Karakul cinsi, atlardan Yomud cinsi, develerden de tek hörgüçlü olan Aruora develer yetiştirilmekteydi.

3.11. Sovyetler Döneminde Refah

3.11.1. Eğitim

Sosyalist Türkmenistan ülkesinde insan refah seviyesi her Beş Yıllık Kalkınma Planı ile daha da artış yaşarken, devrimden önceki Türkmen topraklarında sadece durumu iyi olan aileler erkek çocuklarına eğitim imkânı sağlayabiliyordu. Sosyalist Türkmenistan da ise her işçi çocuğu cinsiyet farkı olmadan okullara gitme hakkı kazanmıştı.

Eğitim hayatı çocukların kreşlerden başlayarak üniversiteye kadar devam ediyordu. Devrim ile Orta Asya topraklarında dinin etkisinin azalması aile yapılarının da daha rahat hale gelmesine sebep oldu. Kadın erkek eşitliği ile kadınlar da erkekler kadar tarlada, fabrikalarda ve diğer iş kurumlarda çalışmaktaydı. Ailede ebeveynlerin işte olması ile çocukları erken yaşta kabul eden kreşler kamu ve kolektif kooperatifleri tarafından kuruldu. Kreş hizmetleri tamamen hükümet tarafından karşılanıyordu.

Zorunlu 7 yıllık eğitim ile okuryazarlık oranı yükseldi. Okuluna devam etmek isteyenler meslek yüksekokullara giderek meslek sahibi olmaya başlamıştı. 1913- 1914 akademik yılında her bin kişiden sadece 6,5 kişi eğitilmişken, 1961 yılında 194 kişi eğitilmişti.⁹⁶ Devrimden önce Türkmen topraklarında 58 okul varken 1961 yılı öncesi kamu kuruluşları ve kooperatifler 40,1 bin öğrencili ilköğretim, ortaokul, lise okulları; 10,4 bin öğrencili anaokulları ve kreşler kurdu.⁹⁷ Kreşler gibi diğer eğitim de tamamen bedava idi.

⁹⁶“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.8

⁹⁷“TSSC’nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.8

Şekil 28: Mesleki Okul

Kaynak: maxpenson.com

1967 yılında Cumhuriyette zorunlu 7 yıllık eğitim 8 yıla çekildi. Ayrıca enstitü ve meslek yüksekokullarından da mezun olanlar kadroları doldurmaya başlamıştı. Aynı sene Cumhuriyette her 4 kişiden 1 kişi eğitim almaktaydı. 1967 yılı 1914 yılına göre okulların sayısı 28 kat arttı.⁹⁸

Sosyalizmden önce Türkmenistan orta ve yüksek eğitimli meslek okulları yoktu, ancak 1961 yılında 27 tane mesleki okulda 27,8 bin öğrenci okumuş ve mezun olmuştu. Ayrıca, TSCB olmadan önce de Cumhuriyette enstitü, üniversite yoktu. İlk üniversite 1931 yılında açılan M. Gorki adlı Öğretmenlik Enstitüsü idi, bir sene sonra da Tıp Enstitüsü açıldı. 1934 yılında da Tarım Enstitüsü açıldı.

1966 yılında Cumhuriyette 48 bin öğrencisi olan 5 yükseköğretim okulu, 28 meslek yüksekokulu bulunmaktaydı.⁹⁹ Her 10 bin kişiden 117'si üniversite mezunu idi. Bu rakam İngiltere'nin 2,2 katı, Türkiye'nin 6,5 katı, İran'ın da 10,6 katı idi.*

⁹⁸“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.18

⁹⁹“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.18

*1963-1964 yılları rakamlarından.

Tablo 20: Orta ve Yüksek Eğitimli Uzman Sayısı, Bin Kişi

	1970	1975	1980	1985
Sovhozlar				
Tüm alanlarda çalışan uzmanlar	4,7	6,8	11,2	16,1
Tarım sektöründe çalışan uzman	3,4	5,7	9,9	13,2
Ona dâhil agronom, zooteknik, veteriner	2,5	3,5	5,5	7,3
Kolhozlar				
Tüm alanlarda çalışan uzmanlar	3,6	5,2	7,2	10,4
Tarım sektöründe çalışan uzman	2,4	4,3	5,7	8,4
Ona dâhil agronom, zooteknik, veteriner	1,9	2,5	3,1	4,2

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,

Aşkabat: Gosizdat, 1985, s:137.

Tarım sektöründe yüksek ve orta eğitimli uzman sayısı 1961 yılında 58,2 bin iken¹⁰⁰, 1985 yılında 68 bin kişi idi.¹⁰¹

Devrimden önce tüm Türkmenistan topraklarında 6 tane kütüphane varken, 1962 yılında 5,9 milyon kitaplı 1156 kütüphane vardı.¹⁰² Sadece eğitim ile sınırlı kalmayıp spor, sanat kültürlerinin gelişmesi de gerçekleşiyordu.

3.11.2. Sağlık

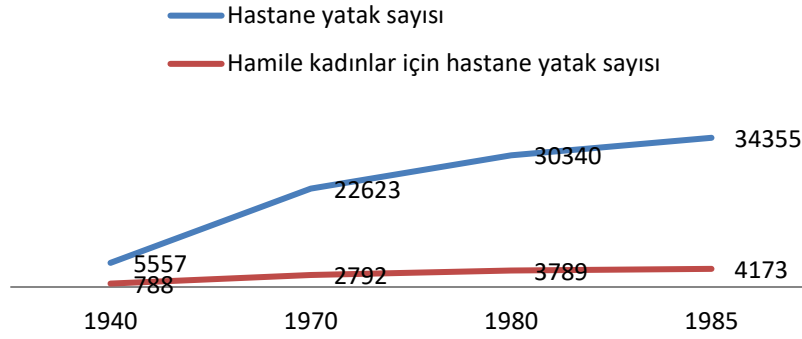
Sovyetlerin gelmesi ile sadece halkın eğitimi değil aynı zamanda sağlığı da önemli konular arasında yer aldı. Tıp Enstitüsü'nün açılması ile artık Cumhuriyetin kendisinde de tıp uzmanları yetişmekte, doktor ve hastane çalışanı sayısı artmaktaydı. Eğitim gibi de sağlık hizmetleri halka bedava sunuluyordu.

¹⁰⁰“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.8

¹⁰¹“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1985 yılı”, s.137

¹⁰²“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.9

Hastane Yatak Sayısı

Şekil 29: Hastane Yatak Sayısı, Adet

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1985, s.238.

1961 yılında hastanelerdeki yatak sayısı 1913 yılına göre 53 kat, doktor sayısı da (diş hekimleri dâhil) 46 kat arttı. Hamile kadınlar için doğum evlerinde yatak sayısı 1913 yılına göre 134 kat artış yaşadı.¹⁰³ Çocuklar artık daha sağlıklı ortamda dünyaya geliyordu. Sovyet döneminin ilk yıllarından başlayarak halk sağlığının önemi arttı. 1966 yılına kadar 257 tane hastane tesisi kuruldu. 1913 yılı ile karşılaştırınca 20 katı fazla demektir. Bu rakam Fransa'nın 1,5; Türkiye'nin 6,5; İran'ın da 5,8 katı* demek oluyor.¹⁰⁴

Tablo 21: SGK İçin TSCB Bütçe Giderleri, Milyon Ruble

	1970	1975	1980	1984
Toplam gider	65,9	133,0	178,2	230
Emeklilik maaşı dâhil	42,7	69,8	100,6	132,1
Sosyal yardım	20,5	58,3	72,3	91,2
Sanatoryum ve diğer sağlığı geliştirme merkezler için harcamalar*	1,8	3,5	3,1	4,6
Çocuk bakımı ve geliştirme merkezler için harcamalar (kamplar, okul dışı etkinlikleri için)	0,7	0,9	1,7	1,9
Diğer	0,2	0,5	0,5	0,8

¹⁰³“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.10

*Yurtdışı rakamları 1963-1964 yıllarından alındı

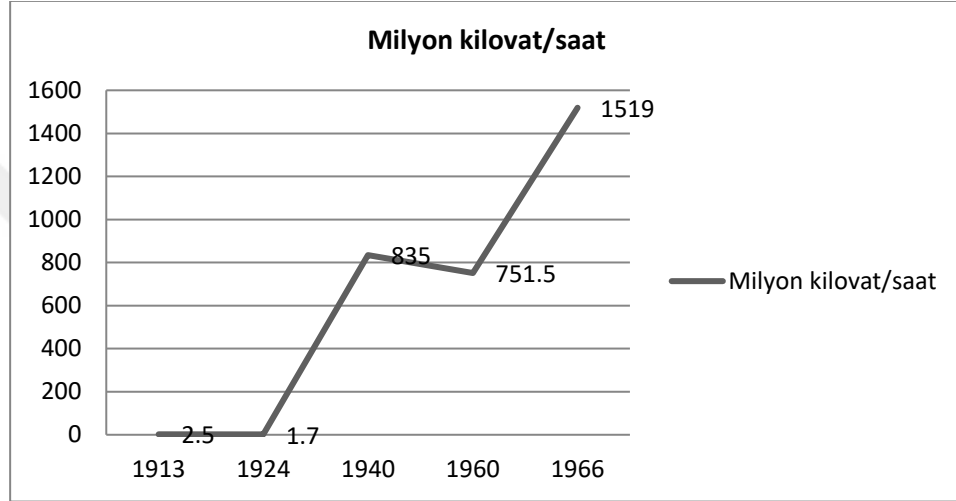
¹⁰⁴“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.19

*Tüm sektörde çalışan işçilere ara-sıra sanatoryum ve sağlığı geliştirme merkezlerinde tatile gönderiliyordu, kamu ve kooperatif kuruluşları bu giderleri karşılamaktaydı.

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,
Aşkabat: Gosizdat, 1985, s.257.

3.11.3. Elektrik Enerjisi

Türkmenistan elektrik enerjisi ile tanıştıktan sonra tüm ekonomik sektörlerinde ve evlerde aktif kullanılmaya başlandı.

Şekil 30: Elektro Enerji Üretimi (Milyon Kilovat Saat)

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,
Aşkabat: Gosizdat, 1967, s.147.

1913 yılında tüm Türkmenistan boyunca 2,5 milyon kilovat/saat üretilmişken, grafikten anlaşıldığı gibi 1940 yılında 835 milyon kilovat/saat üretildi. 26 yıl sonra bu rakam artarak 1.519 milyon kilovat/saat oldu.

1962 yılı başında kolhozların %63'ü, sovhozların %86'sı elektriklelenmiş idi.¹⁰⁵ 1967 yılında kolhoz ve sovhozların %92'si elektriklelenmiş oldu.¹⁰⁶

¹⁰⁵“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.6

¹⁰⁶“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.11

Tablo 22: Elektriklenen Sovhoz ve Kolhozlar

	1950	1960	1966
Sovhozlar			
Elektrik enerjisi kullanan sovhoz sayısı	18	45	43
Tüm sovhozlara % göre	55	92	91
Kullanılan enerji bin kilovat/saat	706	3292	14919
Üretim amaçlı kullanılanı	142	2524	6185
Kolhozlar			
Elektrik enerjisi kullanan kolhoz sayısı	25	185	299
Tüm kolhozlara % göre	4	55	93
Kullanılan enerji bin kilovat/saat	752	19229	61356
Üretim amaçlı kullanılanı	...	5083	12824

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1967, s.64.

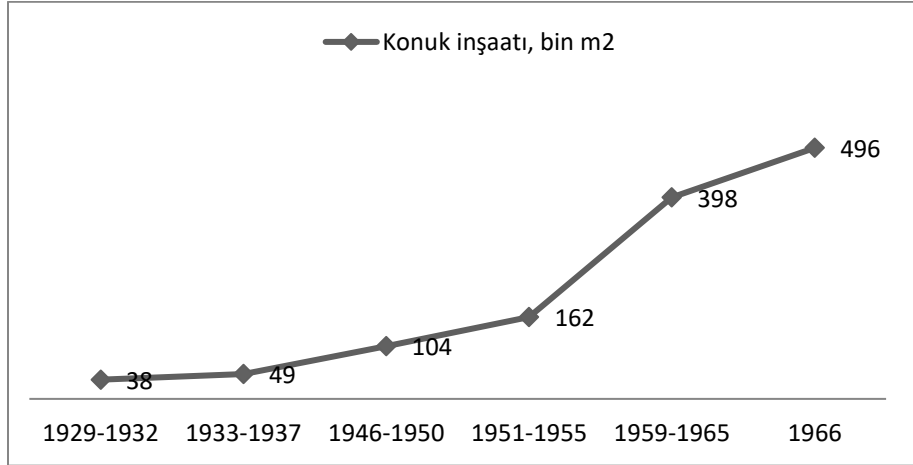
1950-1966 yılları arasında neredeyse kolhoz ve sovhozların hepsi elektriklelenmiş idi. 1950 yılında kolhozların toplam %4'ü elektrik enerjisini kullanırken, 1966 yılında bu rakam %93 olmuştu. Aynı şekilde sovhozlarda 1950 yılında %55'i elektrik enerjisinden yararlanırken, 1966 yılında %91'i yararlanıyordu. Ayrıca, üretim haricinde halk elektrik enerjisini kendi ihtiyaçları için kullanıyordu. Sovhozlarda üretim için kullanılan elektrik enerjisi 1950 yılında 142 bin kilovat/saat iken (%20), 1966 yılında 6185 bin kilovat/saat (%41,45) idi.

3.11.4. Konut Sayısı

Çarvaların oturumlu hayata geçerek halkın kalıcı yerleşimi ile köy ve şehirlerin sayısı arttı. Kamu ve kooperatif kuruluşlar çalışanların ailesi için konutlar inşa etti.

1925-1966 yılları arasında kamu ve kooperatif kuruluşları tarafından yapılan ev toplamı 16,5 milyon metrekare idi. Teknolojinin gelişmesi ile bu evler temel ihtiyaçlar olan merkezi ısınma sistemini, kanalizasyon, su boruları ve diğer ihtiyaçları karşılayabilecek durumda idi.¹⁰⁷

¹⁰⁷“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.19

Şekil 31: Ev İnşaatı Artışı, Bin Metre Kare

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1967, s.155.

3.11.5. Ulaşım ve İletişim

Demir yolları Çarlık Rusya'sı zamanında kurulmasına rağmen herkesin kullanım için yeterli değildi. Bu yüzden ulaşım aracı at ve develerden oluşuyordu. Sovyetler döneminde Yol Bakanlığı ile demir, kara, hava ve deniz yolları mal ve insan taşımacılığı için gereken işleri yaptı. Demiryolu taşıması da 1913 yılına göre 1961 yılında 19 kat artış¹⁰⁸, 1966 yılında ise 26 kat artış gösterdi.¹⁰⁹ Kara yollarında mal taşımacılığı 1940 yılına göre 1961 yılında 212 kat arttı. Ayrıca 1961 yılında Türkmenistan neredeyse radyolaşmış idi.¹¹⁰

¹⁰⁸“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.8

¹⁰⁹“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.13

¹¹⁰“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1961 yılı”, s.8

Tablo 23: Ulaşım ve İletişim

	1940	1970	1975	1980	1985
Yol bakanlığının verilerine göre demir yol uzunluğu, bin km	1,75	2,11	2,12	2,12	2,12
Postane, telgraf, telefon işletmecilikleri, bin tane	0,2	0,5	0,5	0,5	0,6
Radyo şebeke noktaları, bin	28	780	1179	1427	1747
Köyde olan şebekeler dâhilinde	...	361	539	630	789

Kaynak: TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik

Kurumu, Aşkabat: Gosizdat, 1981, s.123.

Refah seviyesinin artması TSSC de ölüm oranının azalmasına sebep oldu. 1940 yılına göre 1967 yılında ölüm oranı 2,8 kat azalırken, çocuk ölüm oranında da 3,2 kat azalma yaşandı.¹¹¹

1940 yılına göre, 1966 yılında halkın fazla üretimi tüketmeye imkânı oldu. Et ürünleri tüketimi 18 kat artarken, süt ürünleri tüketimi 14 kat, yumurta 50 kat, şeker 7 kat, iplik kumaş 11 kat, yünlü kumaş 4 kat, deri ayakkabı tüketimi de 5 kat arttı.¹¹²

Her Sovyet lideri devletin başına gelince Komünizm ilkeleri ile siyasi-ekonomik çıkarlarını da yerine getirmeye çalışıyordu. SSCB'nin yıkılmasından bir kaç yıl önce Mihail Gorbachev'in başa gelmesi ile ülke ilkeleri farklı yöne kaymaya başladı. Dışarıda büyümekte olan liberal ekonomi yavaş yavaş içeriden ve dışarıdan ülke ekonomisine etkisini göstermeye başlamıştı. Bu doğal olarak Gorbachev'in politikalarını da etkiledi. Perestroyka ile birçok yeni reform ve politikaları benimsendi. Bir zamanlar Chayanov'un vurulmasına sebep olan "Kooperatifleşme" fikri tekrardan gündeme geldi. 1988 yılında çıkarılan yasaların biri de "Kooperatifler Yasası" idi. Tarımı yeniden yapılandırmak isteyen lider birkaç sene sonra ülkenin parçalanacağını bilse bu reformları yapar mıydı? Bunu bilemeyiz fakat bildiğimiz şey kooperatifleşmenin doğru yönetildiğinde

¹¹¹“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.20

¹¹²“TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme 1967 yılı”, s.17

lkelerde ki ekonomiyi ciddi oranda canlandırarak, köylülerin refahını arttırdığıdır. Günümüzde in Halk Cumhuriyeti de buna iyi bir örnektir.

Türkmenistan Cumhuriyeti 74 yıllık Sovyet hükümetleri döneminde çok değişti. İlk önce, bu topraklar nihayetinde birleşerek bir ülke haline geldi, kendi sınırları oluştu. Ekonomi gelişti, kültürü çok değişti. Eskiden hanlıklara bağlı olan kabileler, Sovyet Hükümeti sayesinde okuma ve yazma öğrenerek, 1950-1960'lı yıllarda bazı Avrupa ülkelerine göre daha yüksek oranda eğitimli insana ev sahipliği yaptı. Din eskisi kadar insanların nabzına basmasa da dil ve kültür gibi milli değerler korundu. Tarımsal yeterliliği fark edilen topraklar, teknoloji ve eğitim sayesinde daha etkin bir şekilde kullanıldı. Kolektifleşme yerine kooperatifleşme gelmiş olsaydı insanlar daha rahat ve refahını yükselterek güzel bir hayat yaşayabilir miydi ve Sovyet ekonomisi bu kadar büyür myd, bunu da bilemeyiz.

1990'larda SSCB dağılmaya başlayınca, 1991 yılı 27 Ekim'de Türkmenistan bağımsızlığını ilan etti ve bu ülkenin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet Türkiye Cumhuriyeti oldu.

4. BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE TÜRKMENİSTAN

“...Geçiş dönemi özellikle ilk yılları istikrarsız, dengesiz yıllardı. Çünkü eskiler çürüyor, yeniler ise daha olgunlaşmamış oluyor.”

Türkmenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov SSCB dağılınca birliğe üye olan ülkeler merkezi planlı sistemden uzaklaşıp, serbest ekonomiyi tercih etmeye başladılar. 90’lı yıllar tüm SSCB Cumhuriyetleri için ağır geçti. Eskiden bir makinenin parçaları gibi uyum içinde çalışan Cumhuriyetler birlik dağılınca kendi problemleri ile baş başa kaldı.

Türkmenistan SSC Komünist Partisi’nin ilk sekreteri Saparmurat Niyazov 1991 yılı 27 Ekim günü Türkmenistan’ın bağımsızlığını ilan etti. Ekonomide ilk adımlar bağımsızlığı kazandıktan sonra hemen atıldı. 4. bölümde bağımsızlıktan sonra geçiş döneminde yapılan toprak reformlarından, tarım ürünleri üreticilerinden, tarım ürünlerinden, toprağın kullanımı ve hayvancılıktan bahsedilecektir. Ayrıca bağımsızlık yıllarının ilk dönemlerinde hükümetin karşılaştığı sorunlar ele alınacaktır.

Yapılan reformlara göre, tarım üreticiliğinde ortaya yeni çıkan köylü birliklerinden, tarım ürünlerinde ise alınan hasat, verimlilik, ürün çeşitliliği, gıda sanayisi, tarım gelirleri ve dış ticaretten bahsedilecektir.

Planlı sistem sonrasında uygulanan tarım politikaları SSCB’nin kuruluş yıllarındaki tartışmalar, başka deyişe kolektifleştirme ve Chayanov’un görüşleri çerçevesinde analiz edilecektir.

4.1. Sovyetler Dağılınca Toprak Reformları

1988 yılında Gorbachev’in Perestroykası politikaları ile Chayanovcu tarım modeli öne çıkmaya başladı. Gorbachev doğal olarak köylü çiftçi sistemini SSCB ülkelerinde uygulayarak, merkezi planlı sistemden

uzaklaşmak istiyordu. Böylece “intra-farm” kiralama modeli* uygulanmaya başlandı.

Gorbachev’in uygulatmaya başladığı toprak kiralama sistemi tüm Sovyet ülkelerinde popüler olmaya başlar ve Türkmenistan’ı da etkiler. Böylece Türkmenistan tarımında değişimler 1980’lerin sonları 1990’ların başında başlar ve daha SSCB tam dağılmadan Türkmenistan toprak kanununu değiştirilir.

Gorbachev’in “intra-farm” kiralama modeli uygulamada yeterince başarılı olamadı. Sebebi, bu sistemde büyük parçalı toprakların kolektif çiftliklere ait olması sonucu üretim girdileri ve çıktılarının kamu arzı ve talebinin, üretim planlamasının da kamu tarafından gerçekleştirilmesidir. Türkmenistan kiralama modelini teşvik eden ülkelerden biri oldu ve ülke için merkezi planlı sistemden kurtulmanın zamanı gelmişti. Türkmenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Ruhname’nin 1. kitabında:

“1960’lı–70’li yıllarda halk SSCB’yi aşırı övüyordu. Belli bir şahsiyetleri yükselterek, SSCB ile ilgili güzel şeyler yazılmaya başlandı. Hâlbuki bu 74 yıl içerisinde hiç bir sağlıklı dönem yaşanmadı...”¹¹³

“... Ekonomik hedeflerin biri 2010 yılına kadar üretimi arttırmaktır. Her zaman olduğu gibi enerji kaynaklarının rolü büyüktür. Dikkatin emeğin çok kullanıldığı alanlara yönlendirilmesi planlanıyor. Onlar: tarım, gıda ürünleri sanayisi, turizm, inşaat sektörleri...”¹¹⁴ diyerek hedeflerine işaret ediyordu.

4.1.1. 1990 Sonrası Tarım Konusundaki Yasal Düzenlemeler

- Kararların devamı ile 1991 yılının Mayıs ayında toprak yasası değiştirildi. 1992 yılında Anayasa değişikliği yapıldı ve bu yasanın 9. maddesinde toprakların özelleştirilmesinden bahsedildi. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, 1993 yılında mülk arazi kullanımı hakkında alınan kararda,

* Kiralama modeline göre, birkaç çiftçi büyük tarım işletmelerinden üretim amaçlı toprak kiralamaktadır. Karşılığında ise nakit ödeme yapılmakta veya ürün belli bir oranda paylaşılmaktadır.

¹¹³ Saparmurat Niyazov, *Ruhnama 1*, Aşkabat: Türkmen Milli Neşiryat Gullugy, 2001, s.271.

¹¹⁴ Niyazov, *Ruhname*, s.281.

vatandaşlara uzun vadeli toprak kiralama ve finansal konularda düzenlemeler yaptı.

- 1993 yılı Şubat ayında çıkarılan karara göre, kolektif çiftliklerine ait olan büyük parçalı araziler özelleştirilecekti.¹¹⁵ Çiftçilere dağıtılan bu topraklar sadece ekilebilir topraklar değildi, hükümet çöl ve sulanamayan arazileri de halka kullanım amaçlı olarak dağıtmaya başladı. Hükümet bu toprakların da kullanılabilir hale getirilip ticari amaçla kullanılmasını istemekteydi. Bu sebepten hükümet halka 2 yıl süre verdi. 2 sene içerisinde toprakları kullanılabilir hale getirip ticari amaçlı kullanmaya başlamayan çiftçilerin elinden toprakları geri alınacaktı. Ayrıca karar bireylere veya birkaç kişiye ait olan toprakları 3. şahsiyetlere tarım amaçlı kullanım için uzun dönemli kiralamaya izin vererek bunu kanuni hale getirildi. Bunlara ek olarak 1993 kararı, bireysel toprak sahipliğine daha fazla yol açarak, *Dayhan Çiftliklerinin* oluşmasına sebep oldu. Bu topraklar, onu kullanmakta olan ailenin özel mülkiyetine ait olurken, ne satma, ne hediye etme ne de değiştirebilme hakkı vardı.

- Bu gelişmeler 1993 yılı kararı yerine 1994 yılında alınılacak olan Dayhan Çiftlikleri kararı hazırlığına ön ayak oldu. Çıkarılan bu kararlara göre, Türkmenistan vatandaşlarının istediği gibi özel toprağa sahip olma hakkı vardır. Türkmenistan’da ikamet eden yabancı uyruklu vatandaşların toprak sahibi olma hakkı yoktu, ancak toprak kiralama hakkı vardı.

- Özel mülkiyet ve toprak ilişkilerindeki ilerlemeler 1996 yılı toprak kanununun (Land Code) taslağını hazırlamasına sebep oldu. Bu taslağa göre, toprak “özel mülkiyet ve hayat boyu devralınabilen toprak olarak*” ayrılmaktadır.

¹¹⁵Zvi Lerman, Karen Brooks, *Land Reform in Turkmenistan*, World Bank Publications, 2001, s.173.

*Özel çiftliklerin kuruluşu hakkında kanunda şöyle denilmektedir: “Kendi veya aile emeği ile Çiftlik veya hayvansal ürünleri edebilmek için köylü, çiftlik kurmak isteyen herhangi bir Türkmenistan vatandaşı, hükümetten hayat boyu devralınabilen toprak veya uzun dönemliğine kiraya toprak alabilir.”

Türkmenistan vatandaşlarının hayat boyu devralınabilen özel mülkiyet için aşağıdaki amaçlara sahip olması gerekiyor:

- Ticari tarım, köylü tarım, tarım işletmeciliği veya halka hizmet sunabilmesi gerekiyor;
- Müstakil evlere bitişik olan küçük parçalı arsalar (mellekler);
- Aile için evler veya yazlık evler kurulması için;
- Bahçe ve sebze ekinleri için kullanımın olması gerekiyor.¹¹⁶

90'ların reformları ile Gorbachev'in toprak kiralama sisteminde, tarım kuruluşları, şirketler veya bireylere ait toprakları çiftçiler belli bir dönemliğine kiraya alabiliyordu.

- Kasım 1995 yılında 3.237 çiftçi toplamda 80,3 bin hektar toprağın mülkiyetini elinde bulunduruyordu. Ayrıca 5.000 kişi toprak mülkiyeti için başvuruda bulunmuştu. Kiralanan toprakların %40'ı (31 bin ha) ekilebilir hale getirildi.¹¹⁷

- Kiralayan grubun mutlaka tahıl (buğday başta olmak üzere), pamuk üretiminin artan kısmını devlete satmak zorunluluğu varken; meyve, sebze ve bahçe ürünlerini direk pazara çıkarabiliyorlardı. Kiralama modelinin daha radikal uygulaması 1994 yılı Mart ayı "Kolhoz, Sovhoz ve MTİ'leri yeniden yapılandırma" kararında ortaya kondu. Alınan karara göre, büyük çaplı çiftlikler köylü birliklerine ve diğer tarım kuruluşlarına dağıtılacaktı. Çalışanların istediği kurumdan toprak kiralama hakkı vardı. Bu model toprakların özelleştirilmesine izin vermiyordu.

- 1994 kanunu ile tüm vilayetlerden toplam 58 zayıf ve verimsiz çiftlik deney amaçlı yeniden yapılandırılmaya alındı. Ancak bu çiftlikler kanundan önce kendi içinde yeniden yapılandırılmaya başlatılmıştı. Komitenin özellikle verimsiz çiftlikleri seçme sebebi, yeniden yapılandırma ile toprakların kısa sürede verimli hale gelip kalkınmasının istenmesiydi.

¹¹⁶Lerman ve Brooks, *Land Reform*, s.175.

¹¹⁷Lerman ve Brooks, *Land Reform*, s.174.

Fakat diğer ülkelerde aynı deneyler olumlu sonuçlanmadığı için Türkmenistan'da da başarılı olmasını beklemek boşuna zaman harcamak demektir.

- 1994 yılı alınan kanuna göre, 1995 yılında “Kolhozların, Sovhozların ve Kamu çiftliklerinin Dayhan birliklerine çevrilmesi hakkındaki” karar hazırlanmıştır. Alınan kararlar köylü birliklerin kurulması ile tüm çiftliklere ait olan toprakların ve özel mülkiyette olan büyük parçalı arazilerin, Dayhan birliklerine herhangi bir karşılık olmadan verilmesi öngörülüyordu.

- Dayhan birliklerinin çalışma tarzı Sovyet yapısındaki merkezi planlama sistemini anımsatıyordu. Ancak toprakların mülkiyeti birliklere ait olsa da, kullanım hakkı kira karşılığı çiftçilere veriliyordu.

- 1995 yılı Aralık ayında “1996 yılı Türkmenistan da Piyasa reformları ve sosyoekonomik kalkınmanın derinleşmesi” (ç.b.) hakkında Cumhurbaşkanı kanunu alındı.

- 1996 yılı Aralık ayı “Ticari tarım için vatandaşlara mülkiyet alanlarının tahsisi hakkında” kanun çıkarıldı. Ayrıca, “Tarımda ekonomik reformların uygulanması için ilave önlemler (işlemler)” (ç.b.) alındı.

- 1997 yılı “Tarım ürünlerinde ekonomik teşviklerin artışı”(ç.b.) hakkında kararı alınarak¹¹⁸, bu kararda tarım ürünleri üreticilerine muazzam vergi indirimleri sağlanması, çiftçilere kiraya verilen topraklarda kira bedelinin ödemesinin de alınan hasadın %20'si ile yapılması istenilmekteydi.

- 1998 yılı “Makineli tarım aletlerin kullanımında devlet sübvansiyonu” Cumhurbaşkanı kanunu çıktı. Bu kanunda devlet siparişi tarım ürünlerinde, özellikle pamuk ve buğdayda, tarım aletleri kullanımında %50 devlet sübvansiyonun sağlanacağı belirtiliyordu.

¹¹⁸Zvi Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review: Turkmenistan*, FAO of the UN, Rome: FAO Investment Centre, 2012, s.93.

4.2. Tarım Ürünleri Üreticileri

Kısacası, 1990'lı yıllar birçok reformun yapıldığı deneme ve yanılma yılları oldu. Sonuç olarak geçiş dönemi Türkmenistan'da alınan tarım reformları iki ana alana yöneldi: Toprakları özel çiftliklere çevirmek ve Sovyet döneminden miras alınan çiftliklerin yeniden yapılandırılması.

1990'lı yılların başında Türkmenistan Orta Asya ülkelerinden tarımın özelleştirilmesini kanunen kabul eden ilk ülke olmasına rağmen gerçek hayatta uygulaması çok kısa zamanda durduruldu ve “*özel toprak mülkiyeti*” daha çok toprak kiralama olarak uygulandı. Geçiş dönemi, vatandaşlara belli bir miktar alana kadar özelleştirmeye izin verse de büyük parçalı toprakları hala devlet kurumları veya devlet ile birlikte çalışan birliklerin mülkiyeti altındaydı ve çiftçilere kiralama hakkı tanınmıştı. Bu değişimler tarımda 3 farklı grubaşmaya sebep oldu: *klasik hane halkı arazileri* (halkın kendi isteklerine göre kullanılan küçük parçalı topraklar), *Dayhan Çiftlikleri**, *Köylü Birlikleri* (Dayhan birlikleri).¹¹⁹

*1990'lı yılların başında deneme olarak geçen reformlar ile çiftçilere verilen topraklar. Zamanla bu reformlar durdurularak, çiftçilere büyük çaplı toprakların dağılımı aniden kesildi.

¹¹⁹ Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review*, s. 4.

Tablo 24: Türkmenistan da Ana Tarım Üreticilerinin Genel Özellikleri

	Hane halkları	Dayhan Çiftlikleri	Kiraçlar
Toprak mülkiyeti	Özel mülkiyet	Kamudan uzun dönemli kira	Köylü birliklerden kira
Toprak kalitesi	Ekilebilir	Ekime müsait + çöl	Ekime müsait
Çiftlik büyüklüğü	0,5 – 1 ha	20 – 50 ha	3 – 10 ha
Ekilen ekim	Bahçelik ekinler, bazı tahıllar	Tahıl, pamuk, bazı bahçeli ekinler	Tahıl, pamuk, bazı bahçeliler
Hayvancılık	Evet	Çok az	Sadece hane halk topraklarında
Kamu arzı	Hayır	Belli bir ürünlerde var	Stratejik mallar için zorunlu; başkaları için yok
Satış anlaşması	Pazar	Kamu yolları (doğrudan), bazı mallara pazar izni	Kamu anlaşmaları (köylü birlikleri anlaşmaları ile)
Çiftlik girdileri, hizmetler	Pazar	Kamu girdileri ve Pazar	Kamu girdileri (birlikler yardımı ile) ve pazar

Kaynak: Turkmenistan Agricultural Sector Review, FAO Investment Centre, s: 5.

Tablo 25: Tarım İle Uğraşan Kuruluş Sayıları*, Birim

	2000	2007	2009	2011	2013
Dayhan birlikleri	592	585	604	604	535
Bakanlıklara ve kamu kuruluşlarına bağlı işletmeler	700	300	300	200	200
Özel haneler	663.100	752.400	795.000	818.700	843.200
Özel mal üreticiler	7100	2500	2300	2300	2300
Dayhan çiftlikleri	2131	1676	1785	1806	2048

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel derlemesi: 2011, 2014 yılları.

4.2.1. Dayhan Birlikleri

Tarımda artık kolhoz ve sovhozlar yoktur. Ancak bu sistemler de tamamen yok olmadı. Onların mirasını *Dayhan birlikleri* devir almıştır. Dayhan birlikleri hakkındaki kanunda Madde 1'de şöyle denilmektedir:

“Dayhan derneği - karma (müşterek) mülkiyete dayalı, tarımsal üretimi organize etmek ve yürütmek için yaratılan tüzel bir kişidir.”¹²⁰(ç.b.)

*2014 yılında Türkmenistan'da 61 etrap (ilçe), 24 şehir, 77 yerleşim birimleri, 52 genişlik, 1901 tane köy kaydedildi.

¹²⁰Türkmenistan Hukuku, Dayhan Birlikleri Hakkında, Mary: Türkmenistan Meclis Bülteni, № 113-III, 2007.

Başka bir deyişle Dayhan birlikleri tarım kooperatiflerinin bir görünüşüdür. Günümüzde çiftçilerin çoğunluğu bu birliklere bağlıdır. Birliğe üye olmak isteyen 18 yaş üstü her birey, oturduğu ile bakmaksızın üye olabilir. Günümüzde Dayhan birlikleri Türkmenistan'ın tarıma elverişli topraklarının %95'ini kontrol altında tutmaktadır. 1997 – 2007 yılları arasında bu birliklerin 3 ana rolü ve görevi vardı.¹²¹

Birincisi, Dayhan birlikleri çiftçiler tarafından kiraya alınan toprakların “bekçileri” görevini yapmaktaydı;

İkincisi, komisyon karşılığında köylerde köy altyapısını sağlayan belediye işlevini görür;

Üçüncüsü de, Dayhan birlikleri kamu tarım ürünleri siparişlerini Karendeçilere* ileten araç olarak, siparişlerin yerine getirilmesini kontrol ediyordu.¹²²

Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı Gurbanguly Berdimuhamedov'un 2007 yılında imzaladığı “Dayhan Birlikleri Hakkındaki Kanun”, Dayhan birliklerinin özel olduklarını, ancak devletle birlikte çalıştıklarını öne sürmektedir. Kamu çalışanları devletin izni olmadan Dayhan birliklerinin işlerine katılmıyor. İlgili Geneşlikler** topraklarında bulunan Dayhan birliklerinde çiftçiler toprağı devletten uzun süreliğine kiraya alıp, sözleşmeye dayalı olarak Dayhan birlikleri işbirliğine tamamen katılabilirler.

Türkmenistan'da tarım malzemeleri ve teknik kaynaklar da üç yapı tarafından idare edilmekte:

1. Yerel yönetim organları tarafından yönetilen köylü dernekleri %15;

¹²¹Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review*, s.7.

*Karendeçi – Türkmence terim olarak, Dayhan birliklerinden toprağı kullanım amaçlı kiraya alan çiftçilere denilmektedir.

¹²²Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review*, s.7-8.

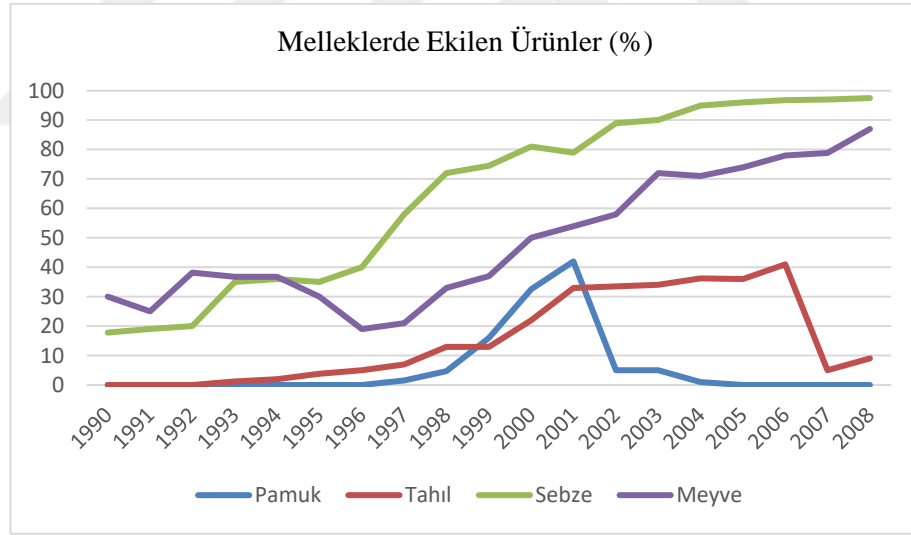
**Geneşlik – köy ahalisinin toplantılar yaptığı yerlerdir. Geneşlik köy muhtarlığına benzer yapısı vardır. Köy geneşliği köyün ortak işlerinin dağıtımını belirlemektedir. Birde köy muhtarlığı olan arçynlık (arçyn) vardır. Dayhan birlikleri iş birliği içinde olan arçynlık aslında bir köy idaresidir. Köylülerin sorunlarını halletmeye çalışmaktadır.

2. “Türkmen Malları Birliği” sisteminin köylü birlikleri %13;
3. “Türkmen Oba Hizmetleri” üretim ve teknik amaçlı birlik %73.¹²³

Dayhan birlikleri üyelerine sadece toprak değil, gerekirse hayvan ve tarım aletleri “Türkmen malları birliği” veya “Türkmen oba hizmetleri” ile sözleşme imzalayarak kiralayabiliyor.

4.2.2. Hane Halkının Özel Mülkiyetindeki Toprakların Kullanımı

Hane halkının kendine ait toprakları veya tarım ürünleri için özel toprakları ortalama 0,5 – 1 ha arasındadır. Bu topraklar Türkmencede “Mellek” veya “Mellek yeri” olarak adlandırılmaktadır. Mellek yerinde genellikle halk kendi ihtiyaçları için tarım yapmaktadır. Şekil 32’de mellek yerlerinde ekilen ürünlerin grafiği gösterilmektedir.

Şekil 32: Hane Halkın Özel Kullanımındaki Topraklarda Ekilen Ürünler (1990-2008 Yılları)

Kaynak: Turkmenistan Agricultural sector review, FAO Investment Centre, s:10.

Mellek topraklarında özellikle bahçe bitkileri, sebze ve meyve ekiliyor. Melleklerde haneler kendi tüketimlerinden artan ürünleri pazara

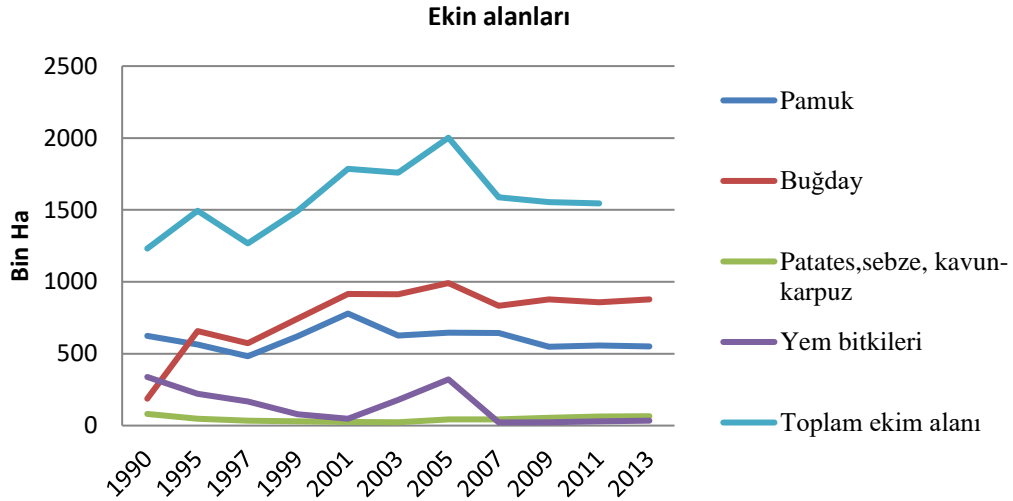
¹²³Ivan Stanich, Zvi Lerman, Devid Sedik, “Potensial Rosta Dohodov Selkskogo Naseleniya Turkmenistana Na Osnove Alternativnih Selskochozyaystvennih Kultur”, *FAO Avrupa ve Orta Asya Bölgesel Ofisi, Tarımın Geçiş Politikası Üzerine Çalışmalar*, № 2011-1, s.10.

çıkartabiliyor. Fakat diğer tarım kuruluşlarında çiftçiler ürünlerini direkt devlete satmak zorundadır.

4.3.Toprakların Kullanımı

Türkmenistan'ın günümüzdeki coğrafik alanı 491,2 bin km²'dir. 2014 yılına göre bu toprakların 398,19 bin km² veya 39,819 milyon hektarı tarım için kullanılmaktadır. Ekilebilir alan 1,559 milyon hektar iken 38,087 milyon hektar ise hayvanlar için meralar olarak kullanılmakta, ayrıca nadas topraklar 133,7 bin hektardır.¹²⁴

Altta ki grafikte ekilebilir alanın 1990-2013 yılları arası kullanımı gösterilmektedir.

Şekil 33: Ekin Alanları, Bin Hektar (1990-2013)

Kaynak: 1990-1999 yılları World Bank Technical paper “Turkmenistan - An assetments of leasholding based farm restructuring”, s.5; 2001-2013 yılları verileri Türkmenistn’ın Yıllık İstatistik Derlemelerinden 2011, 2014.

Hükümet pamuk mono-kültürünü yıkararak, buğday üretimini “kendi – kendine yeterli” politikası ile kontrolü altına almıştır. Buğday 1990 yılında 187 bin hektarda ekilirken, zirveyi 2002 yılında yaşayarak 962 bin hektara

¹²⁴Türkmenistanyň Ýyllyk Statistiki Neşiri 2014, Aşkabat: Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety, s.72.

ulaşmıştır. Pamuk tarlalarında azalış yaşanmıştır. 1990 yılı 623 bin hektar iken, en az tarla kullanılan yıl 1997 senesi olup, 482 bin hektara inmiştir. Pamuk tarlaları inişli çıkışlı dönemler yaşayarak azalma gözlenen 2013 yılında 550 bin hektar alanda ekildi. Ekili arazilerin Şekil 33'de görüldüğü gibi dalgalı olmasının sebebi iki ana ürünün her yıl tarlalarda sırasıyla devamlı ekilmesidir.

Sebze ekimleri %54 artış yaşamıştır. Patates tarlası 2,6 kat artarken, üretimi de 7 kat artmıştır. Meyve bahçeleri %64 artmış ve üretimi de 3,3 kat artmıştır. Üzüm bağlarının %21 oranında azalmasına rağmen üretimi 2 kat artmıştır. 2013 yılında 911,4 bin hektar alana tahıl ve baklagiller ekilmiştir. Bu tarlaların %97,8'i Dayhan birlikleri tarafından ekilirken, %2,2'si çiftçilere ait topraklardır. 4 tarım ürünü (tahıl ürünleri buğday başta olmak üzere, pamuk, pirinç ve şeker pancarı) SSCB'den sonra sistematik olarak hiç değişime uğramadı. Sovyetlerde olduğu gibi: sabit kamu fiyatı, kamu kuruluşları üzerinden tedariki, ana girdilerde indirimler ve düşük faizli kamu kredileri devlet tarafından yapılıyor.¹²⁵

4.3.1. Dayhan Birliklerinde Çiftçilerin Mahsul Ekimi

Dayhan birliklerine üye olan tüm haneler toprağı kullanabilmek için belli bir dönemliğine birlik ile sözleşme imzalamaktadır. Genellikle, sözleşmeler bir yıllığına imzalanmaktadır. Kiracıların kiraladıkları tarlalarda ne ekileceğine ve hasat dönemi her mahsulden ne kadar hasat alacağına Dayhan birlikleri karar verir. Belirli bir plana göre çalışılmaktadır ve her hektardan, Dayhan birliklerinden ve vilayetlerden belirli bir verimlilikte plan doğrultusunda hasat beklenilmektedir. Hasat sonrası çiftçi Dayhan birliğine 0,1 ton veya 1 ton başına, devletin belirlediği fiyatla teslimat yapmaktadır. Sözleşmelere göre planlanan hasadı birliğe teslim ettikten sonra kalan ürünü dayhanlar istediği pazar fiyatından satabiliyor. Ancak planlanan hasadı devletin belirlediği fiyata göre teslim etmesi şarttır. Zorunlu ekilen ekinler

¹²⁵ Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review*, s. ix

pamuk ve buğdaydır. Çiftçi ailesi kiraya aldığı toprakta her sene sırasıyla pamuk veya buğday ekmektedir. Ayrıca buğday ekimi alan aileler kendilerini şanslı hissederler; yıllık buğday planını tamamladıktan sonra senenin devamında, tarlanın boş kalmaması için çiftçi aileler ek ürün ekmektedir. Genellikle aileler, pirinç, sebze ekinleri ekerler. 2. kez ekilen mahsulden alınan ürünleri pazar fiyatından satma hakları vardır. Dayhan ailesi kiraya alınan topraklarla istenildiği gibi ilgilenmediği zaman sözleşme bittikten sonra birkaç yıl o aileye toprak kiralanamamaktadır.

Teknoloji konusunda bağımsızlığın ilk yıllarında sorunlar vardı ve her Dayhan birliğinde yeterli derecede makine veya traktör olmadığı için pamuğun toplanmasında çocuk işçiler kullanılıyordu. Topluca lise ve üniversite öğrencileri pamuk toplamaya gönderiliyordu. Saparmurat Niyazov döneminde liseli ve üniversiteli öğrenciler pamuk toplama dönemleri okula gitmeyip tarlalarda çalıştırılıyordu ve karşılığında topladığı pamuğun kilosu başına 0,20 Manat ücret almaktaydılar. Gurbanguly Berdimuhamedov'un Türkmenistan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra lise ve üniversite öğrencilerinin pamuk tarlalarında çalıştırılması yasağı getirildi.

Toprak mülkiyeti Dayhan birliklerine ait olmakla birlikte, ekilecek ürüne de Dayhan birlikleri karar veriyor. Fakat çiftçi ailesi tarım aletlerinde, sulama ve gübre kullanımında, istediği gibi davranmakta özgürdür. Kolektivizmden farklı olarak mevsimlik çalışanlarla istediği gibi işbirliği yapabilirler. Fakat çiftçi ailelerinde tarım işleri ile ilgili bazı sorunlar çıkabiliyordu. Bu sorunlardan biri de sıcak, kuru iklimin yanı sıra kısıtlı su kaynaklarıdır.

4.3.2. Su Kaynakları ve Sulanabilir Araziler

Türkmenistan da su kaynakları sorunlu konulardan biridir. Ekime elverişli tarlaların fazla olmasına rağmen sadece 1/10'i sulanabiliyor. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi Amuderya, Murgab, Tecen, Atrek nehirleri ve Karakum Kanalı haricinde ülkede birkaç küçük çaplı nehir bulunmaktadır. Türkmenistan da 1995 yılından beri her sene Nisan ayının ilk Pazar günü, "Suw damcası altın danesi" sloganı altında su bayramı kutlanılmaktadır.

Ülkede su kaynaklarının kit olmasına rağmen, var olan kaynaklar da etkin kullanılmamaktadır. Sadece %57'si sulanma için kullanılırken %47,2'si ise özellikle de nakliye esnasında kaybolmaktadır.¹²⁶ Ayrıca suyun bir kısmı filtre sırasında boşuna aktırılmaktadır.

1965-2008 yılları arası sulanan topraklarda 3,3 kat artış yaşandı. 1990-2007 yılları arasında sulanan toprakların 972 bin veya 1,7 kat artış yaşandığı verilerde belirtilmiştir. Aslında bu 972 bin hektarın 600 bininin hayali rakam olduğu 2007 yılında anlaşılmıştır. Bu yüzden 1990-2007 yılları arası sadece 372 bin hektar sulanabilen alanın artışı olduğu söylenilebilir. Sulanan topraklar köylülerin ana yaşam kaynağıdır ve ülkenin gıda ve sanayi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu nedenle, Türkmenistan'da tarımın ekonomik gelişimi doğrudan sulanan alanların miktarına, kalite durumuna ve kullanım etkinliğine bağlıdır.

4.4. Tarım Ürünleri

4.4.1. Alınan Hasat ve Verimlilik

1990-2013 yılları arası Türkmenistan da ana tarım ürünlerinden, özellikle iki ana ürün olan pamuk ve buğdaydan alınan hasadın Tablo 26'ya bakınca, dalgalı olduğu anlaşılıyor. 1991 yılına kadar Türkmenistan'ın payına pamuk üretimi düştü. Bu sebepten Sovyet döneminde ekonomik ve siyasi yapı pamuk üzerine inşa edildi. Pamukçuluktan elde edilen gelir hükümetin alım fiyatları ile belirlendi. Bağımsızlık yıllarında buğday pamuğun yanında yer aldı. Ek olarak yeni sulanan alanlarda da buğday ekilmeye başlandı. Sonuç olarak, pamuk verimi azaldı ve 1991-2007 döneminde hasat sıkıntısı nedeniyle pamuk üretimindeki kayıplar 4.035 milyon ABD doları oldu.

Tablo 26'da görüldüğü gibi tahıl ürünleri (buğday başta olmak üzere) 2006 yılına kadar sürekli artış yaşadı. Özellikle 2006 yılında tahıl ürünlerinde en çok artış görülürken, 2007 yılında ani düşüş yaşandı ve bu düşüş akıllarda soru işareti bıraktı. Ancak, bu yıllardaki istatistiksel verilerde abartma bu

¹²⁶Lerman, Stançin ve Sedik, "Potentsiyal Rosta", s.9.

sektöre de yansımıştır. Gerçek dışı bilgiler tarım sektöründe (özellikle pamuk ve buğdayda) büyük rol aldı.

Tablo 26: 1990-2013 Yılları Arasında Türkmenistan'ın Tarımında Üretilen Üretiminin Brüt Çıktısı, Bin Ton (Tüm Çiftlik Kategorileri)

	Ham pamuk	Tahıl ve baklagiller	Sebze	Bahçe ekinleri	Patates	Bağlık ekinleri (meyve)	Üzüm	Şeker pancarı
1990	1457,2	449,1	410,6	314,7	35,1	47,2	169,3	0
1995	1294,4	1109,2	376,4	199,2	20,5	36,2	163,0	0
1996	435,5	556,4	310,0	189,8	21,3	23,9	94,0	4,1
2000	1031,0	1758,6	346,6	134,8	88,7	62	194,6	8,5
2001	1137,0	2122,0	414,4	168,0	114,8	75,5	238,4	4,7
2002	490,0	2471,0	448,5	190,1	139,8	91,2	245,5	6,6
2003	713,7	2681,8	493,1	194,4	159,8	98,7	246,1	18,6
2004	732,6	2986,9	542,4	214,2	209,9	110,2	276,2	41,8
2005	737,9	3217,7	603,3	245	229,3	130,7	322,0	70,2
2006	851,9	3579,7	627,9	258	245,2	150,1	334,1	105,4
2007	949,8	1085,9	634,5	260	246,5	155,4	337,0	...*
2008	1001,8	1000,1	620,2	254,3	240,2	150,5	221,5	
2009	966,2	1411,1	653,4	281,1	246,7	160,7	273,8	
2010	1286,3	1577,0	674,5	293,3	249,6	163,8	280,9	
2011	1096,5	1310,7	690,0	301,6	251,5	168,4	290,8	
2012	1234,9	1348,1	709,4	309,1	255,1	171,3	309,8	
2013	1194,0	1814,8	724,9	317,9	256,8	172,6	310,0	

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemelerinden.

Tablo 27: Tahıl ve Baklagillere Dâhil Olan Bazı Ürünlerin Brüt Çıktısı; 1990-2007, Bin Ton

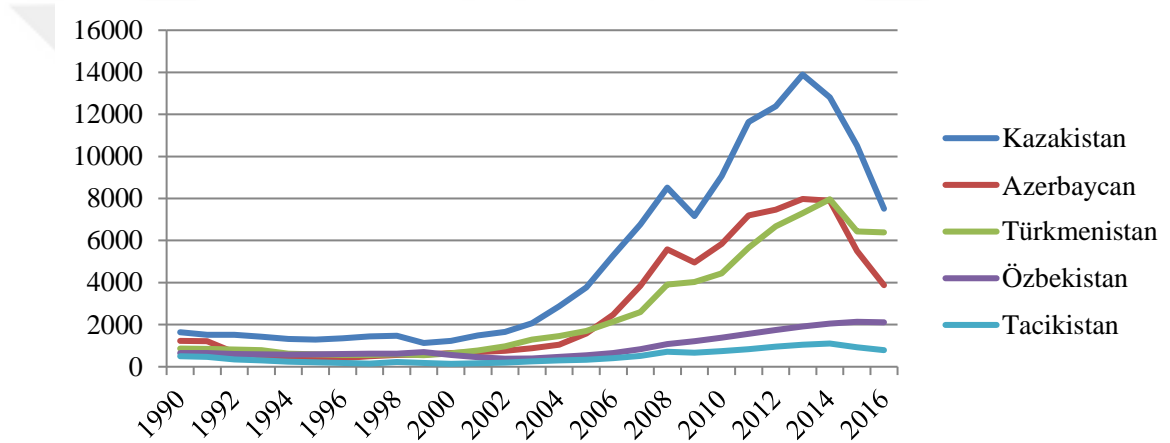
	Buğday	Pirinç
1990	133,8	47,2
1995	878,7	88,8
1996	453,1	40,9
2000	1705,3	32,2
2001	2010,1	47,0
2002	2311,9	83,4
2003	2535,5	111,6
2004	2844,1	98,9
2005	3111,3	89,6
2006	3515,4	45
2007	1013,6	50,8

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemelerinden.

* Şeker pancarı için 2007-2013 yılları arası veri bulunamadı.

4.4.2. Gelir

Türkmenistan'ın GSYH'si ağırlıklı doğal enerji ihracatından elde edilmektedir. Bağımsızlık sonrası Orta Asya ülkelerinin kişi başı gelirleri karşılaştırılınca, Türkmenistan'ın kişi başı geliri, ekonomisi tarıma dayalı komşu ülkelerinin aksine ekonomisi enerji ihracatına dayalı ülkelerin kişi başı gelirine yakındır. Dünya Bankası verilerine de bakılınca Orta Asya halklarının arasında Türkmenistan'ın kişi başı geliri daha çok Kazakistan ve Azerbaycan'ın kişi başı gelirine yakındır. (Şekil 34)

Şekil 34: Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Ülkeleri Kişi Başı Geliri (Kişi Başı/Bin Dolar)

Kaynak: <https://www.google.com/publicdata> (Erişim: 30.09.2017)

Grafikten anlaşıldığı gibi, Özbekistan ve Tacikistan ekonomisi tarıma dayalı ülkelerdir ve kişi başı gelirinde Türkmenistan ile kıyaslayınca bağımsızlık sonrası büyük fark ortaya çıkmıştır.

Türkmenistan'da nüfusun %47-%42 oranının tarımla uğraşmasına rağmen tarım üretimi değeri GSYH'nin ancak %8,5-%10,72 oranlarını tutmaktadır.¹²⁷ Ayrıca ihracatta 2. sırada pamuk ihracatı olmasına rağmen GSYH'nin çok küçük oranı tarım ürünleri ihracatından gelmektedir.

¹²⁷Türkmenistanyň Ýyllyk Statistiki Neşiri 2014, 2011, Aşgabat: Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety, 2011,2014.

Tablo 28: 2000 – 2013 Yılları Arası Türkmenistan GSYH’si

	2000	2007	2009	2011	2013
GSYH, milyon manat	3020,88	12664,2*	57611	83315	111713
Hane halkı başına parasal gelir, manat	269,5	821,7	962,1	1223,7	1582,6
Tüketim malları üretimi, milyon manat	1287,4	5318,2	5750,8	6580,2	6999,2
<i>(Gıda ürünleri)</i>	<i>758,1</i>	<i>3106,5</i>	<i>3656,6</i>	<i>3970,9</i>	<i>4146,9</i>
Toplam tarımsal üretim, milyon manat	1574,2	6380,0	8231,7	10043,4	13642,1
<i>(Bitki yetiştirme)</i>	<i>623</i>	<i>2768,2</i>	<i>3625,4</i>	<i>4325,9</i>	<i>5768,0</i>
<i>(Hayvancılık)</i>	<i>951,2</i>	<i>3611,8</i>	<i>4606,3</i>	<i>5717,5</i>	<i>7874,1</i>

Kaynak: Türkmenistan’ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014 yılları.

Ülke GSYH’si 2000 yılında 3.020,88 milyon Manat olarak belirlenmiştir ve ortalama yarısının tarımdan geldiği Tablo 28’den anlaşılmaktadır. 2007 yılı sonrası devam eden GSYH artışında tarımın payı düşük oldu. 2009 yılı 57.611 milyon Manatın 8.231,7 milyonu tarımdan gelirken, 2013 yılı ise 111.713 milyon Manatın sadece 13.642,1 milyon Manatı tarımdan sağlandı. Bu veriler yukarıda da bahsedildiği gibi Türkmenistan’ın tarıma dayalı ülke olmadığını tekrardan gösteriyor. Hane halkı geliri de 2000 yılına göre 2013 yılında neredeyse 6 katı kadar arttı.

Tablo 29: GSYH İçinde Ekonomi Sektörlerin Payı, %

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sanayi	50,49	42,7	40,44	50,14	51,05	48,55
Tarım	10,7	10,51	11,34	8,88	8,5	8,99
Diğer sektörler*	38,78	46,78	32,67	40,96	42,43	42,17

Kaynak: Gerekilen veriler Türkmenistan’ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014

yıllarından alınarak yazar tarafından hesaplandı.

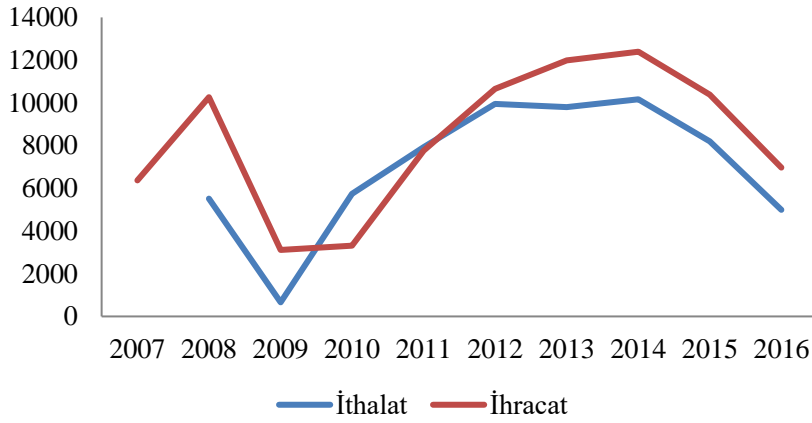
Tablo 29 tarım sektörünün GSYH’nin içinde ne kadar küçük oranını tuttuğunu göstermektedir. Ana ekonomik sektör doğal kaynak sanayisi olduğu için tarım ülke ekonomisinde arka plana atılmaktadır.

*2000 ve 2007 yılı GSYH rakamları dönemin döviz kuruna (2000 yılı için 1ABD doları – 1,04 Manat (2,904 milyar ABD dolar), 2007 yılı için 1 ABD dolar - 1 Manat (12,66 milyar ABD dolar)) göre hesaplanmıştır.

*Diğer sektörler: inşaat sektörü, ulaşım ve iletişim sektörü, ticaret ve buna benzerler.

4.4.3. İthalat ve İhracat

Sovyet döneminde SSCB ülkeleri büyük bir aile gibi idiler. İhtiyaçları olan malları kardeş gibi paylaşıyorlardı ve her kardeşin aile içinde görevi vardı. Daha öncede bahsettiğimiz gibi Türkmenistan “pamuk tarlası” rolünü görüyordu. Fakat bağımsızlık ile “kardeşler” dağıldı. Kendi ihtiyaçları ile baş başa kalınca “kendi-kendine yeterlilik” politikasının uygulanması çok doğaldır. Fakat yine iklim, su ve diğer sebeplerden dolayı ülke içinde üretilmeyen mallar dışarıdan ithal edilirken, ana ürün pamuk da uluslararası giyim fabrikaları için ihraç ediliyor.

Şekil 35: İthalat ve İhracat; (2007-2016 Yılları) / Milyon ABD Doları

Kaynak: <https://tradingeconomics.com/turkmenistan/exports> (Erişim: 30.08.2017)

Tablo 30 ve 31’den, 2000 yılı pamuk ihracatının toplam ihracatın %9’unu, 2013 yılında ise sadece %2,4’nü oluşturduğu görülüyor. Ülkede gıda sanayisi yeterince gelişse de halkın ihtiyacı ve istekleri olan bazı gıdalar yurt dışından ithal ediliyor. Ancak hazır gıda ürünleri toplam ithalatın küçük oranını tutmaktadır.

Tablo 30: İthalat ve İhracat (2000-2013 Yıllar), Milyon ABD Doları

	2000	2009	2011	2013
Toplam ihracat	2506,0	9322,9	16751,0	18854,2
Toplam ithalat	1785,0	4442,0	8992,4	11360,8

Kaynak: Türkmenistan’ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014 yılları.

Tablo 31: Tarım Ürünleri İhracat ve İthalat Rakamları, Milyon Dolar

	2000	2009	2011	2013
Pamuk ihracatı	233,5	122,1i	260,9	452,7
Pamuklu kumaş ihracatı	29,5	36,8	44,6	59,9
Hazır gıda* ithalatı	112,6	190	341,1	383,3
Hayvan ve bitkisel yağlar ithalatı	8,1	30,1	43,8	52,8
Sebze gıda ürünleri ithalatı	28,9	208,7	319,3	278,6
Hayvanlardan alınan gıdalar ithalatı	69,5	58,3	114,4	204,6

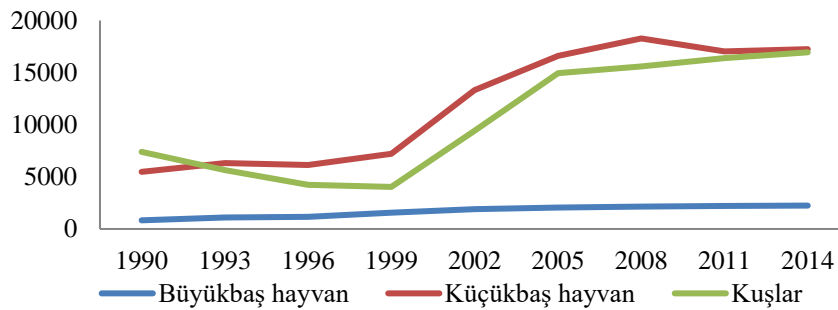
Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014 yılları.

Pamuk ihracatı dalgalı biçimde ülkeye gelir sağlamakta. Örneğin 2009 yılında sadece 100,7 bin ton satılarak elde edilen gelir 122,1 milyon ABD doları iken, 2010 yılında 240 bin ton veya 2,4 katı fazla ihraç edilerek ülkeye 447,1 milyon ABD doları gelir elde edildi.

4.5. Hayvancılık

Günümüzde Türkmenistan'ın 38,087 milyon hektar alanı hayvancılık için mera olarak kullanılmakta. Sovyet döneminde meşhur olan Karakul cinsi koyunu yetiştirilmeye devam edilse de, hayvancılığı 2. plana atan tutumlar değişmeye ve hayvancılık tekrar ilgi görmeye başladı. Hayvanlarla ilgilenen bazı kamu kuruluşları tarafından yönetilen çiftlikler kuruldu. Hayvanlardan alınan et, süt, yumurta gıda kuruluşlarına gönderilerek iç piyasada satılmaktadır.

Hayvan sayısındaki artışı Şekil 36'da görebiliriz. Büyükbaş sabit oranda artarken, kuşlar ve küçükbaş hayvan sayısı muazzam şekilde arttı.

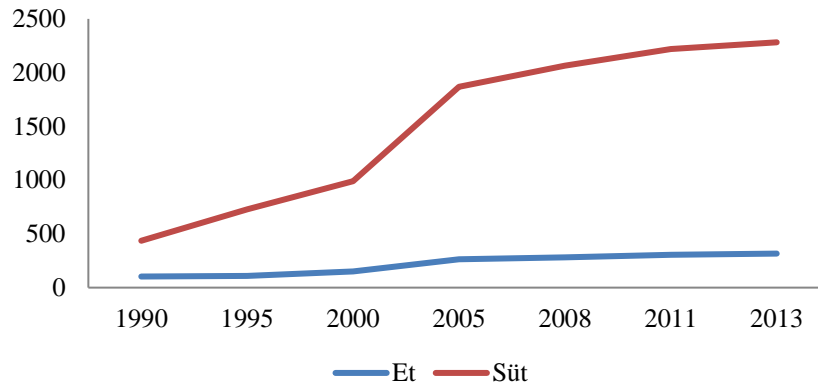
Şekil 36: Hayvanlar Sayısı, Bin Baş

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri, 2011, 2014.

*Hazır gıda, alkollü ve alkolsüz içecekler, sirke ve benzer ürünler.

Çarva kültürü geri gelmese de, artık Dayhan ailesi istediği gibi hayvancılıkla uğraşmakta serbesttir. Tablo 24’te gösterildiği üzere hayvancılıkla uğraşan kamu çiftlikleri kurulmasına rağmen, hayvancılıkla genellikle çiftçi ailesi, köylüler uğraşmaktadır. Hayvan sayısının artması ise hayvancılığın özgür olması ile çiftçilerin et, süt, yumurta ve yün ürünlerini istediği gibi satabilmesinden kaynaklanmaktadır.

Alttaki şekle (Şekil 37) bakınca, 1990 – 2013 yılları arası et ve süt (bin ton) üretiminin arttığını görebiliriz. Et üretimi 2,5 kat artarken, süt üretimi de bu dönemde 5 kat arttı.

Şekil 37: Hayvansal Ürün, Bin Ton

Kaynak: Türkmenistan’ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri, 2011, 2014

4.5.1. Gıda Sanayisi

“Kendi-kendine yeterlilik” politikasının amacı, ülkede halkın ihtiyacı kadar ürünün üretilmesidir. 1990’lı yıllarda kendi üretim faktörleri ile halka yeterince gıda sağlayarak, öz üretimini iç pazara sunma önemli konulardan biriydi.

Türkmenistan da genel olarak sanayi, ihracat rakamlarından anlaşıldığı gibi doğal gaz üretimine bağlıdır. 2000 yılında doğal enerji kaynakları sanayisi toplam sanayinin %56’sını tutarken, 2013 yılında bu rakam %74 oldu. Tablo 32’den anlaşıldığı gibi gıda sanayisi 2000 yılında toplam sanayinin %18’ini, 2013 yılında ise %12’sini tuttu.

Tablo 32: 2000 – 2013 Yılları Arası Sanayi Sektöründe Dağılım, % Oran

	2000	2007	2013
Doğal enerji kaynakları sanayisi	56,3	52,8	74,3
Gıda sanayisi	18,3	22	11,9
Hafif sanayi	18,9	20	7,9
İnşaat sektörü malzemeleri sanayisi	2,2	2,2	2,1
Kimya Sanayisi	1,7	1,2	2
Makine ve metal işletme sanayisi	1,2	0,6	1
Diğer	1,4	1,2	0,8

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011 Yılı, s.29, 2014 yılı, s.30.

Gıda sektörü üretimi çeşitli süt ürünleri, et ürünleri, buğdaylı ürünler, yağ ve konserve ürünlerinden oluşmaktadır. Et ürünlerinde çeşitli salam, sucuk gibi ürünler üretilirken, buğday ürünlerinde un, makarna, ekmek, pasta, kurabiye çeşitleri üretilmektedir.

Tablo 33: Gıda Sanayisi Üretimi, Bin Ton

Ürün/Yıl	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Et	31,1	29,2	29,9	29,4	38,7	39,2	41,3	41,4
<i>(dana eti)</i>	11,7	10,5	10,1	11,7	15,3	15,4	16,0	16,0
<i>(koyun eti)</i>	10,0	12,5	13,7	12,0	14,2	14,3	15,7	15,8
<i>(domuz eti)</i>	2,0	0,5	0,5	0,1	0,9	0,9	0,9	0,7
<i>(diğer et ürünleri)</i>	7,4	5,7	5,6	5,6	8,3	8,6	8,7	8,9
Salam ürünleri	3,5	4,8	4,5	4,5	4,7	4,8	5,6	6,5
Günlük yağ	3,9	2,7	2,6	2,9	3,5	3,4	3,4	3,4
Süt ürünleri	116,5	104,8	93,9	98,9	111,4	113,8	116,2	122,2
Peynir ürünleri	0,9	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7	2,8	2,6
Eksitilmiş süt ürünleri	89,9	26,9	27,1	27,5	32,0	34,4	45,7	56,7
Süzülmemiş Ayçiçek yağı	48,5	71,2	74,2	77,0	92,5	102,0	102,0	108,1
Un	545,5	505,1	562,0	555,8	531,2	586,8	572,3	505,0
Ekmek ürünleri	691,5	959,9	849,2	848,8	874,7	915,0	876,9	824,5
Şekerleme ürünleri	16,4	28,3	30,2	29,5	34,2	37,8	38,8	41,5
Makarna ürünleri	10,9	8,2	9,3	9,3	9,6	10,8	9,9	11,6
Mineral su ve alkolsüz içecekler, milyon dal	5,2	11,1	11,4	11,8	14,1	16,3	21,6	27,6
Tuz	201	197	203	204	180	36,5	-	91,7

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014 yılları,(2014 s:35; 2000

yılı rakam 2011, s:35-36).

Tablo 34: Konserve Ürünleri, Milyon Kutu

Ürün/Yıl	2000	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam Konserve	149,9	217,2	249,2	241,6	233,2	233,8	256,0	268,5
Konserve et	0,1	0,1	0,2	0,2	0,4	0,9	2,3	2,1
Konserve balık	1,6	1,8	2,2	3,3	3,2	1,2	1,9	1,6
Konserve meyve ve sebze	148,2	215,3	246,8	238,1	229,6	231,7	251,8	264,8

Kaynak: Türkmenistan'ın Yıllık İstatiksel Derlemeleri: 2011, 2014 yılları. (2014, s:35; 2000 yılı rakam 2011, s:35-36).

4.6. Bağımsızlığın İlk Yıllarının Sorunları

1990'lı yıllar sadece Türkmenistan için değil aynı zamanda tüm eski SSCB ülkeleri için ağır geçti. Açlık, yoksulluk neredeyse kapıya kadar gelmişti. Ancak kısa zamanda ülke ekonomisi doğal gaz ihracatı ile toparlanmayı başarırken, 1997 yılı Rusya krizi, Türkmenistan'ın doğal gazı ihraç ettiği Ukrayna, Gürcistan gibi ülkeleri de sarsmıştı. Bu sarsıntıdan etkilenen ülkeler doğal gaz ücretinin ödemesinde zorluk çektiler ve bu durum Türkmenistan'ın ekonomisinde de çalkantıya sebep oldu. Ancak Türkmenistan ekonomisi 1999 yılında toparlanarak ayağa kalkmayı başardı. Fakat ülkede tarımla ilgili hala birçok sorun vardı.

Orta Asya tarımı üzerinde çalışma yapan İsraili Profesör Zvi Lerman ve meslek arkadaşları İvan Stançin, Devid Sedik'in "Alternatif tarımsal ürünlere dayalı olarak Türkmenistan kırsal nüfusunun gelirlerinin artma potansiyeli"¹²⁸(ç.b.) adlı makalesinde Türkmenistan'ın ilk dönemlerinde tarım alanında yaşamış olduğu problemler ele alırlar.

Problemlerden biri: 1990'ların sonu 2000'lerin başında Türkmenistan istatistiksel verilere göre tarımda büyük başarılar elde etmişti. Ayrıca, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, sebze ve bahçe ekinleri, bağcılık ekinleri ve üzümde yeterli derecede artış yaşandı. Yıllık GSYH'da tarım gelirleri %20 oranında artış yaşarken başarılar sadece tarım sektöründe değil, diğer sektörlerde de gerçekleşti.

Ancak 2007 yılında Cumhurbaşkanı değişimi ile tarım ve diğer ekonomi alanlarında durgunluk yaşandı ve istatistiksel verilerde düşüşler gerçekleşti.

¹²⁸Lerman, Stançin ve Sedik, "Потенциал роста", s.3.

Çünkü istatistiksel veriler 2007 yılına kadar gerçekdışı bilgilerle doldurulmuştu. Gerçek verilerin sonuçlarına göre, kırsal kesimin geliri asgari geçimi sağlamaya zor yetiyordu ki bu da yoksulluk sınırının altında idi.

Diğer bir sorun: 2007 yılında buğday ve pamuk tarlaları tüm ekim alanının %97'sini oluşturuyordu. Sonuç olarak, buğday içeriğinden dolayı ürün rotasyonu tamamen bozulmuştur, bu da toprağın verimliliğini ve potansiyelini azalttı, buğdayın düşük emek yoğunluğu (low-labor-intensive) nüfusun istihdam sorunlarını önemli ölçüde arttırdı.¹²⁹

Buğday ekiminin yükselmesi de ekonomiyi geliştirmede. 1992-2007 yılları arası buğday için yapılan yatırım 3,368 milyon ABD dolarının üstündeydi. Bu dönemde buğday ekimi yerine bu tutara Türkmenistan 30,2 milyon ton, yani ürettiğinden 2,2 kat daha fazla buğday ithal edebilirdi. 1991-2007 yılı pamuk ekimi içinde 4,035 milyon ABD doları harcanmıştır. Bu durum, Türkmenistan'ın iklim koşullarına dayanılarak buğday üretimine girmek için ekonomik anlamda bir öneme sahip olmadığını göstermektedir.

Ayrıca, Türkmenistan'ın tarıma dayalı toplam geliri, giderler çıkarılınca 2007 yılında 565,1 milyon ABD doları: her köylü bireyi için 177 ABD doları, çalışabilir her bireye 297 ABD doları, istihdam edilen adam başına 643 ABD doları olarak hesaplanır. Bu da günlük köylü başına 0,5 ABD doları, çalışabilir birey başına 0,81, istihdam edilenler için de 1,76 ABD doları demek oluyordu.

2007 yılı için ortalama çiftçinin aylık geliri 1,258 Manat (2007 döviz kurları ile 53,5 ABD doları) idi. Bu rakam ortalama bir çiftçinin geliridir, ancak tarımın bazı dallarında, işçilerin geliri daha da düşüktür. 2002 – 2005 yılları arası pamuk ile uğraşan çiftçinin yıllık geliri 55 – 85 ABD doları iken, buğdayla uğraşan çiftçinin yıllık geliri 31 – 56 ABD doları idi.¹³⁰ Pamuk sektöründe uğraşan bireyler ülkede en düşük gelire sahiptirler ve gıda sepetinin ancak %48,7'sini sağlayabildiler.

¹²⁹Lerman, Stançin ve Sedik, "Potensiyal Rosta", s.4.

¹³⁰Lerman, Stançin ve Sedik, "Potensiyal Rosta", s.4.

Profesör Zvi Lerman ve arkadaşları İvan Stançin, Devid Sedik “Alternatif tarımsal ürünlere dayalı olarak Türkmenistan kırsal nüfusunun gelirlerinin artma potansiyel” (ç.b.) adlı çalışmasında Türkmenistan tarım ekonomisini geliştirmek için bir program hazırladı. Bu çalışmada hangi Türkmenistan’ın hangi tarım kültürüne yönelmesi gerektiğini ve nasıl daha verimli bir hasat olarak ekonomiyi kalkındırabileceği konusunda plan hazırlamışlar. Program 2 etaptan oluşuyor. Verimi, kalitesi düşük olan ürünlerin üretilmesini keserek, bu tarlalarda uluslararası pazarlardan daha yüksek fiyatla satılabilecek tarım ürünlerinin üretilmesini önermekte. Çünkü bazı tarım ürünleri için iklim, güneş enerjisi, toprak ve emek açısından Türkmenistan çok şanslı ve en iyilerine sahiptir. Toprağa boşuna ekilmekte olan ürünlerin ekilmesini durdurarak yerine daha verimli ve kalitesi yüksek ürünler (sebze-bahçe ekinleri ve üzüm) ekilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bu ürünlerin dış pazardan iyi gelir elde edeceği kesindir. Ancak bu programın yürürlüğe geçmesi zaman alacaktır. Alternatif ürünlere geçişi sağlamak için ortalama 10-15 yıl gerekli olacaktır. İlk aşamada, hükümetin ihracat için altyapıyı hazırlaması gerekmektedir. Örneğin: ambalaj konusunun halledilmesi, nakliye, toptan satış altyapılarını hazırlamak, yeterli derecede kadro atamak gerekmektedir. İkinci aşama, ilk aşamanın kesin halledilmesini kontrol ederek projeler ve programlar için yeterli derecede yatırımın yapılmasıdır.¹³¹ Bu program sadece tarım sektöründe değil, finans, sanayi sektörlerinde de yeni istihdama yol açmaktadır. Program ortaya konulmuş, uygulanması ise Türkmen Hükümetine kalmıştır.

¹³¹ Stanich, Lerman ve Sedik, “Potentsiyal Rosta”, s.4

5. BÖLÜM

ÜÇ DÖNEMİN KARŞILAŞTIRILMASI

1917 yılı öncesinden başlayarak Türkmenistan üç farklı tarım sisteminin yaşandığı bir ülke olmuştur. Bu bölümde Türkmenistan’da uygulanan üç farklı tarım sisteminin özellikleri ve her bir sistemin performansının karşılaştırmalı analizi aşağıda sunulmaktadır. Buna paralel olarak Chayanov’un geliştirdiği tarım politikası önerileri ve bunun arkasında yer alan teorik bakış tartışılmaktadır.

5.1. Toprak Kullanım Biçimleri

Tarım sistemlerinde en önde gelen soru toprağın kullanım biçimlerinin belirlenmesidir. Türkmenistan’da uygulanan tarım sistemleri ilk başta bu soruna getirdikleri çözüm çerçevesinde ele alınabilir. Aşağıdaki tablo 35 birbirini izleyen bu üç tarım sisteminin temel özellikleri ve farklarını göstermektedir.

Tablo 35: SSCB Öncesi, SSCB Dönemi ve Günümüzdeki Türkmenistan da Tarım Sisteminin Belli Başlı Özellikleri

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Yapı	<ul style="list-style-type: none">• Kabilelere ait sulama ve toprak kullanım sistemleri• Aile/köylü tarımı• Göçebe hayatı yaygın	<ul style="list-style-type: none">• Merkezi planlama (Kolhoz, Sovhoz)• Bazı hanelerin sınırlı özel bahçesi var• Oturumlu hayata geçildi	<ul style="list-style-type: none">• Dayhan birlikleri (Çiftçi toprak kiralayıp, ekim yapar)• İsteyen tüm hanelerin bahçesi var

SSCB’den önce hava, iklim şartlarından dolayı sürekli göçebe hayatı yaşayarak hayvancılık ve tarımla uğraşan Çarva ve Çomurların kendi kabilelerine göre toprak ve su sistemleri vardı. Aileye dayalı tarımda her vilayette kullanılan tarım sistemi farklıydı ve kabileler arası kullanılan

meşhur sistem Sanaşık idi. Her kabile elinde var olan üretim faktörlerinin etkin ve adaletli kullanılmasından yana idi.

Rusların Orta Asya toprakları keşfi ile toprak ve su sistemleri değişmeye başladı. Doğal olarak verimli toprakları Ruslar da istiyordu. Binlerce çiftçi topraksız kalınca mülk sahiplerinin yanında çalışarak, çok fakir işçiler seviyesine indi. Göçebe hayatı yaşayan Türkmenler tamamı ile olmasa da beli bir çapta oturumlu hayata geçiyordu. Tarım kültürü Sovyetlerden önce aile ve kabile ekonomisine bağlı iken, Sovyetlerde bilinen yapı tamamen yok oldu. Sovyetlerle kolektif tarım uygulamaları daha önemli hale geldi. Kolhozlar, sovhozlar tüm tarım üretim faktörlerinin yönetimini elinde bulunduruyorlardı. Merkezi planlı sistemle ülke ekonomisi kalkınmaya başladı.

Bağımsızlıktan sonra hükümet ekonomi ve siyasi yapıyı değiştirmek amaçlı reformlar aldı, anayasa değiştirildi. Ancak hükümetin tarımla ilgili aldığı reformlar toprağın etkin kullanımında olumlu sonuçlar arz etmedi. Brüt ürün çıktısı artmaya devam etti ama üretim faktörleri yeterince etkin kullanılmadı. Merkezi planlı sistemden uzak durmaya çalışırken birkaç yıl içinde “Dayhan Birlikleri” kuruldu. Dayhan birliklerinde Kolhoz sistemine benzer bir sistem uygulanmaktadır ve toprak kullanımı çiftçilere kiralanmaktadır.

5.2. Verimlilik

Her üç sisteme ait bazı ürünler için verimlilik göstergeleri aşağıdaki tablo 36’da yer almaktadır.

Sovyetlerden önce kabile dönemlerinde pamuk ve buğday ürünleri verimliliği oldukça düşüktür. Ancak nüfus, tarım aletleri, teknoloji, gübre bakımı açısından verimlilik yeterince iyidir. Verimlilikte pamuk üretimine bakılınca 1980 yılında en iyi verimlilik elde edildi. Ancak bağımsızlıktan sonra pamuk verimliliğinde düşüş yaşandı.

Tablo 36: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Bazı Ürünlerin Verimlilikleri (ha başına ton)

Ürün/Yıl	1913	1940	1980	1990	1995	2005	2013
Pamuk	1	1,4	2,47	2,34	2,29	1,14	2,17
Buğday	0,738	0,57	1,309	0,715	1,33	3,319	
Patates	...	1,6	20,65 (2007)	16,35
Sebze	...	6	6,8	16
Üzüm	...	3,67 (1950)	5,14	8,18	...	29,08 (2007)	22,58

Kaynak: 1913 – 1995 verileri TSSC'nin yıllık İstatiksel Derlemelerinden alındı. 2000 yılından sonraki veriler Türkmenistan'ın yıllık İstatistik derlemelerinden alınarak yazar tarafından hesaplandı.

Ayrıca buğday üretimine bağımsızlıktan sonra önem verildiği verimliliğin artması ile belli oluyor. Sebze, üzüm ekimleri az alanda ekilmesine rağmen verimliliği yüksektir. Sovyet döneminde sebze, meyve, üzüm ürünleri kolektif çiftlikleri tarafından ekiliyordu ancak 1990'lardan sonra aynı ürünler köylülerin özel bahçelerinde ekilmeye başlandı. Köylü tarımda ailenin kendi çıkarları için çalıştığından dolayı verimlilik yükseliyor.

5.3. Teknoloji ve Tarım Girdileri

Genel olarak tarım faaliyetlerinden evriminde en önemli faktörlerden biri de uygulanan tarım teknolojileridir.

Tablo 37: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Teknoloji ve Tarımsal Eğitim

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Teknoloji	<ul style="list-style-type: none">• Çok basit tarım aletleri• Çarlık Rusya'sının gelmesi ile borona, seyalka, tırmık gibi tarım aletleri kullanılmaya başlandı	<ul style="list-style-type: none">• İlk traktör 1924 yılında geldi• Makine-Traktör İstasyonları (MTİ)• 1930-1940'larda Kolhoz, Sovhozlar elektrik çekildi	<ul style="list-style-type: none">• Sovyetlerden kalma tarım aletleri kullanılmakta• Kamu kuruluşu "Türkmen oba hizmetleri" yurtdışından tarım makineler satın alarak çiftçilere ücret karşılığı kullanıma veriyor
Tarımsal eğitim	<ul style="list-style-type: none">• Atalarından gördükleri eğitim	<ul style="list-style-type: none">• İlk tarım Enstitüsü açıldı• Kolektif çiftliklerde çalışmakta olan kadrolar oluşturulmakta	<ul style="list-style-type: none">• Yerli Enstitüler var olmakta

Üstteki tablo 37’de her üç dönemde uygulanan tarım teknolojileri özet olarak yer almaktadır. Tarım aletleri Sovyetlerden önce basit yapılmış: pil, katmen, omaç, orak idi. Tarımsal bilgilerde atalardan, dedelerden alınmış kültürlerle gelişti. Fakat Rusların bu topraklar gelmesi ile tarım aletlerinde değişimler başladı. SSCB döneminde traktör, makine ve her türlü araçlar ülkeye gelmeye başladı. Demir, hava, kara ve deniz* ulaşımı değişti. Tarım aletleri gelişti: traktör ve makinelerin sayısı arttı. İnsanların refah seviyesi yükseldi, eğitim seviyesi arttı, kültür ve medeniyet gelişti. Ağır sanayide ve tarımda istenilen kadroları doldurmak için eğitim ön plana çıktı. Sovyetlerden sonra “Türkmen Oba Hizmetleri” Kolhoz ve Sovhozlardan tarım aletlerini devir alarak Dayhan Birlikleri ile işbirliği içinde çalışmakta. Ayrıca “Türkmen Oba Hizmetleri” yeni makine ve teçhizatları yurt dışından anlaşmalı şirketlerden satın alarak çiftçilerin kullanımına sunmaktadır.

Tablo 38: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Ürün ve Ekilebilir Alan

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Ekilebilir alan	<ul style="list-style-type: none"> • 1890 y. – 47,96 bin ha • 1913 y. – 318,3 bin ha 	<ul style="list-style-type: none"> • 1929 y. – 332,2 bin ha • 1990 y. – 1,231 milyon ha 	<ul style="list-style-type: none"> • 2014 y. – 1,56 milyon ha
Ürün	<ul style="list-style-type: none"> • Buğday, arpacık, pamuk, meyve-sebzeler 	<ul style="list-style-type: none"> • Pamuk mono-kültürü • 2.planda yem bitkileri, sebze, tahıl • 3.planda üzüm, patates, meyveler 	<ul style="list-style-type: none"> • Dayhan birliklerinde: pamuk ve buğday • Özel topraklarda: sebze, meyve, üzüm, baklagiller

Tablo 38’den açıkça Türkmen topraklarındaki ekilebilir alanın artışını görebilmekteyiz. Uygulanan tarım sistemleri ve reformlarla ekilebilir alanlar her dönemine göre yeterince artış sağlamıştır. 1890 yılında ekilebilir alan sadece 47,96 bin ha iken, 1929 yılında 332,2 bin ha; 1990 yılında ise 1,231 milyon ha idi. 2014 yılında ise toplam ekilebilir alan 1,56 milyon ha oldu.

*Hazar denizi üzerinden diğer Sovyet ülkeleri ile bağ oluştu.

SSCB'den önce köylü tarımda köylüler ana besin kaynağı olan ürünleri üretirken (buğday, arpacık başta olmak üzere) Sovyetlerle 15 ülkenin tarım faaliyeti birlikte planlandığından Türkmenistan iklim şartlarından dolayı pamuk üretimini üstelenmek zorunda kaldı. Günümüzde kolhoz sisteminde olduğu gibi Dayhan birlikleri de çiftçilerin ne ekeceği konusundaki kararı veriyor. Üstelik üretimde pamuk mono-kültürü yıkılarak, “kendi kendine yeterlilik” programı ile buğday üretimi de denetim altına alındı. Sebze, meyve ve diğer ürünler çiftçilerin özel topraklarında ekilmektedir.

Tablo 39: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Girdi

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Girdi	<ul style="list-style-type: none"> • Kabilelere ait olan üretim faktörleri kullanılmakta 	<ul style="list-style-type: none"> • Tüm üretim faktörleri kolektif çiftlikleri tarafından sağlanmakta 	<ul style="list-style-type: none"> • Dayhan birlikleri tarafından belirlenen ürünlerin ekiminde üretim faktörleri kamu tarafından indirimli satılmakta • Özel topraklarda tamamen çiftçiye ait

Kabile – köylü döneminde girdi genellikle ailenin elindeki var olan üretim faktörleri idi. Bu üretim faktörleri köylüler etkin kullanmaya çalışıyorlardı. Kolektif tarımda girdi temini kolektif çiftlikler tarafından merkezi olarak yapıldı. Günümüzde çiftçinin ihtiyacı olan üretim faktörünü Dayhan birliği belli bir ücret karşılığı sağlamakta. Araçların kullanım ücretini Dayhan birliği, çiftçiler ürünlerini devlete sattıktan sonra hasıllattan kesinti yaparak alır. Fakat özel topraklarda kullanılan üretim faktörleri tamamen çiftçinin bütçesinden karşılanır.

Tablo 40: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Çıktı ve Tarım Ürünü Sanayisi

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Çıktı	<ul style="list-style-type: none">• Ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta• Artan ürünler satılmakta	<ul style="list-style-type: none">• Devlet tarafından ürünler kolektif çiftliklerinden satın alınarak ürünleri işleyen fabrikalara gönderilmekte	<ul style="list-style-type: none">• Sadece pamuk ve buğday hasadı devlet tarafından belirlenen fiyatla satın alınmakta• Çiftçilerin özel bahçelerindeki ekinleri istediği gibi pazarda satma özgürlüğü var
Tarım ürünü sanayisi	<ul style="list-style-type: none">• Değirmenle çalışan un fabrikası	<ul style="list-style-type: none">• Tüm ürünler kamu tarafından işletilmekte• Ülkede un, pamuk, gıda işleyen fabrikalar kuruldu	<ul style="list-style-type: none">• 2013 yılında toplam sanayinin %12’i kadar• Et, yağ, hamur, hazır gıda ürünler sanayisi• Tekstil üretimi arttı

Sovyetlerden önceki dönemde çıktı ailenin ihtiyaçları, toprak kullanım ücreti olarak gidiyordu. SSCB dönemi ise çıktının büyük parçasını hükümet satın alarak sanayileşmeyi geliştirmeye baktı. Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan da hükümet sadece kiraya verilen toprakların üretimlerini satın alarak çiftçiye desteklemekte. Diğer ürünlerde çiftçi istediği gibi satmakta özgürdür.

Tarım ürünler sanayileri SSCB’den önce un döven değirmenler, yağ işleyen işletmeler bulunurken, SSCB dönemi ile gıda sanayisi genişledi. Ayrıca pamuk sanayisi de gelişmiştir. SSCB dağıldıktan sonra tarım sanayisi toplam sanayinin küçük oranını tutmaktadır. Ülkenin ana sanayi sektörü doğal enerji kaynaklarına bağlı iken tarımda yine gıda ve tekstil sanayisi yeterince gelişmiştir.

5.4. Hayvancılık ve Sulama Sistemleri

Çarva hayatı göçebe dönemde zenginliğin işareti idi. Köylüler istediği kadar hayvan besliyordu. Çobanlar istediği gibi ülkenin içinde göçebe hayatı yaşarken, kolektivizm ile çobanların kolhozlara katılması istendi. Çoban sayısında çok büyük düşüş yaşandı. Hayvanlardan özellikle ulaşım için kullanılan at ve deve azalma oldu. Fakat Türkmenistan için yeni hayvan

türü olan domuz çiftlikleri kuruldu. Ailelerde çok az miktarda hayvan beslenmesine izin verildi. Ancak SSCB dağıldıktan sonra hükümet köylülere yine eski özgürlüğü verdi. Köylüler istediği kadar hayvan barındırabiliyorlar.

Tablo 41: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Hayvancılık ve Sulama Sistemi

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Hayvancılık	<ul style="list-style-type: none"> • Çarva kültürü • Ekime elverişsiz topraklarda kabileler hayvancılıkla uğraşmakta • Toprakla uğraşan aileler de küçük çapta hayvancılıkla uğraşmakta 	<ul style="list-style-type: none"> • At, deve sayısında azalma • İlk domuz yetiştirme çiftlikleri ortaya çıktı • Tüm hayvanlar kolektif veya sovhoz çiftliklerine devredildi • Ailelerin çok az sayıda hayvan yetiştirmesine izin verilir • En yaygın Karakul cinsi koyunu yetiştiriliyor 	<ul style="list-style-type: none"> • Köylüler hayvancılıkla uğraşmakta • Kamu hayvan çiftlikleri az
Sulama	<ul style="list-style-type: none"> • Kabilelere ait sulama sistemleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu tarafından desteklenen program ve sulama sistemleri 	<ul style="list-style-type: none"> • Çiftçiler ana nehirlerden çekilen sulama kanallarından bireysel olarak sulamakta

5.5. Finans ve Pazarlama

Dış ticarete Sovyetler döneminde Türkmenistan'da tarımda sadece pamuk ihraç ediliyordu. Tüm tarım ürünleri ülke içinde veya Birlik ülkelerinde işleniyordu.

Tablo 42: Sovyet Dönemi Öncesi, Sovyet Dönemi ve Sonrasında Finans ve Ticaret

	1917 yılı öncesi	1917 – 1991 (SSCB dönemi)	1991 sonrası ve günümüz
Kredi	<ul style="list-style-type: none">• Çarlık Rusya'sı pamuk tarlalarını çoğaltmak amaçlı 1892 yılında ilk kredi bürosunu açtı	<ul style="list-style-type: none">• Kolhoz, Sovhozların kendi finansal sistemi	<ul style="list-style-type: none">• Köylü birlikleri ile anlaşması olan Dayhan Bank tarafından toprak kiracılarına isteklerine bağlı olarak kolay finansman sağlanmakta
Dış ticaret	<ul style="list-style-type: none">• Tarımda dış ticaretten bahsedemeyiz	<ul style="list-style-type: none">• Tarımda pamuk ana ihracat ürünü	<ul style="list-style-type: none">• Pamuk ana ihracat ürünü; 2000 yılında toplam ihracatın %10,49'u• 2009 y. %1,7. 2013 y. %2,72• İthal edilen ana ürün hazır gıda

Bağımsızlıktan sonra ise Türkmenistan dünyanın geri kalanı ile sınırlı ölçüde dış ticaret yapmaktadır. Türkmenistan mevcut uluslararası veya bölgesel çok taraflı ticaret birlikleri ile işbirliği içinde değildir. Aynı zamanda eski Sovyetler Birliği'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üyelik başvurusunda bulunmayan tek ülkedir. Dış ticaret, devlet hammaddeleri ve Ticaret Borsası ile toptan ve ihracat ithalat sözleşmelerinin tamamını kaydetme yükümlülüğü fiilen devlet tarafından yerine getirilmektedir.

SONUÇ

Sovyetlerden önce Türkmen topraklarında kabile-köylü tarım sistemi uygulanırken, Sovyetlerle merkezi planlı sisteme geçildi. SSCB'den önce adaletli toprak dağıtım sistemi yoktu. Bolşeviklerin deyişi ile “Kulaklar” vardı. Doğal olarak kulaklar da kendi mülkiyetini paylaşmak istemiyordu. Fazlasıyla çiftçi topraksız olduğu için sadece kulakların zenginliği, refahı artıyordu. Ancak köylüler kendi kendine yetinen köylülerdi. İhtiyaçlarını ve isteklerini kabile içinde karşılamaya çalışıyordu ve kendi kendine yetebilen bir ekonomi sürdürülmekteydi.

Kolektivizmle kulakların yok edilmesini anlamak çok kolaydır, çiftçiler eşitlik ve adalet istiyordu. Birde kolektif çiftlikleri ile ülkenin ekonomisini kalkındırmak, köylülerin refah seviyesini arttırmak istiyordu. Kolektif çiftliklerin ortaya çıkması verimsiz toprakların azalmasını, makine ve teknolojinin gelişmesini sağladı. Çiftçiler geçimlik seviyedeki tarımdan kurtulup, refah artışı elde etmeye başladı.

Ekonominin kalkınması için piyasa ekonomisinde ilk önce geçim ekonomisinin gelişerek hafif sanayiye yükselişe geçirilmesi gerekiyor ki devamıyla ağır sanayi için yatırımlar başlasın. Ancak SSCB, kolektivizasyon ile ülke ekonomisinin gelişiminin diğer bir yolunu gösterdi. Kolektivizm milyonların ölümüne sebep olsa bile, SSCB ekonomisini çok kısa zamanda ABD'den sonra 2. Ekonomi yaptı.

Bu gelişme için uzun bir yol gerekti; kulaklar rahat yaşam tarzından vazgeçmek istemiyordu. Mallarını keserek yurtdışına kaçanlar şanslıydı, diğerleri çalışma kamplarına gönderildi veya ölümle yüzleşti. 1940'dan önce Türkmenistan halkının ve topraklarının %99'u artık kolektif çiftliklerin kontrolündeydi. Kolhozların oluşmasının yanı sıra da sanayileşme çok hızlanarak büyüdü. Tarlalarda, fabrikalarda vasıflı elemanlara ihtiyaç olduğundan tüm ülkede eğitime çok önem verilmeye başlandı. Artık ülkede belli bir alanda uzman olmak isteyen herkes devletten bedava eğitim alarak,

ihtiyaç olan noktalara gönderildi. Köyler çok kısa zamanda gelişim yaşadı. Eğer ülke kısa zamanda gelişmese idi SSCB'nin 2. Dünya Savaşını kazanması da mümkün olmayabilirdi.

Tarımda verimli topraklar arttı, makine ve teknoloji dönemine göre iyi gelişti. Kolektif tarım çiftçilere istihdam, gelecek garantisi sağlasa da köylerdeki geleneksel tarım sistemlerini yok etti. Çalışkan, çok fonksiyonlu ve girişimci köylü tabakası yok oldu. Köylülerin emeklerinin bir sonucu olarak çıkarları kayboldu, köylüler mülkiyet ve emeklerinin sonuçlarına yabancılaştılar. Hayvancılıkta azalma gerçekleşti. Devlet, tarım sektörü ekonomisinden sanayi sektörüne kaynak pompalamak için bir sistem yarattı. Tarım sektörü, Stalinist ekonomi direktifinin ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Kolektivizm uğruna milyonların ölümü Stalin için hiçbir şeydi. Çünkü bu “kurbanlardan” sonra ekonomisi gelişmiş ülke kurmayı başardı. Ancak önemli olan kurmak değil de, devamını getirip ayakta tutabilmektir. Gorbachev da “Perestroyka” planı ile ülkeyi başarılı bir şekilde “ayakta tutacağını” sanmış olmalı ki tamamen yapıyı değiştirecek kanunlarla SSCB'nin dağılmasına sebep oldu. 1991 yılı 27 Ekim’de Türkmenistan Cumhuriyeti SSCB’den bağımsız oldu. SSCB ülkeleri için merkezi planlı sistemden kurtulmanın zamanı idi.

Sovyetler dağıldıktan sonra ve günümüzde Türkmenistan tarım sistemi karma bir yapıya dayanmaktadır. Kolektif tarım sistemi küçük çapta devam ederken köylü tarımı da yeniden canlanmaktadır. Genel olarak tarımda piyasa ekonomisi yoktur fakat özel topraklarda üretilen ürünlerin piyasası oluşmuştur. Dayhan birliklerine çiftçi ile hükümetin arasındaki araç olarak bakılırsa, Dayhan Birlikleri bir çeşit devlet destekli kooperatif işlevi görmektedir ve Türkmenistan ekonomisi onun adını anmasa da Chayanov’un SSCB’de uygulanması istediği tarım sistemine benzer bir sistem uygulamaktadır. Hem kooperatifler, hem köylü/aile tarımı hem de kamusal mülkiyet ve yönlendirme bir arada bulunmaktadır. Dahası 1990 sonrası

tarımdaki en önemli gelişme köylü tarımının geçerli olduğu sebze ve meyve üretiminde gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Kolektivizm döneminde çiftçi ailelerin çok az oranda özel toprak kullanımına izin veriliyordu ve o topraklarda elde edilen tarım ürünlerinin satışı gerçekleşmiyordu. Bağımsızlıktan sonra toprağı kiralayan tarımcı aileler sadece topraktan gelir elde etmeyip, tarım dışı işlerden de gelir elde etmektedirler. Ayrıca kiralanan topraklardan elde edilen gelir haricinde, köylülerin kendine ait olan topraklardan da gelir elde etmektedir. Tarımla uğraşanların özel topraklardan elde edilen ürünlerin ortalama %25-%50'sini satmaktadır.¹³² Genellikle kavun, sebze, üzüm, süt ve et gibi ürünler satılmaktadır. Kolektif çiftlik yerine ailelerin isteğine bağlı olarak toprak kullanıma verilince tarım ürünlerinde verimliliğin yükseldiği ve finansman açısından kar elde edildiği de gözlenmektedir. Köylü tarım ekonomisinde aile üyeleri ve kendi çıkarı için çalışarak ailenin refahını yükseltmeye çalışmaktadır. Tüm üretim faktörlerini etkin kullanıp tarımda başarılar elde etmektedir.

Chayanov'un belirttiği gibi köylü ailesinde babası çocukların aç kalmaması için elinden geleni yaparak kendi emeğini sömürmektedir. Günümüzde kiralanan topraklardan çiftçiler yeterince kar/gelir elde edemediği için tarım dışı faaliyetlere ve özel topraklardaki ürünlerin satımından gelir sağlamaya çalışmaktadır. Tarlalarda aile fertleri kendi çıkarı için çalışmakta olduğu için işveren işçi ilişkisi yoktur. İnsanların esas motivasyonu kendi refahlarını artırmak ve sosyoekonomik amaçlarıdır.

Toprak kiralama sistemi ile devlet çiftçinin önünü hem kapatmakta hem de açmaktadır. Bağımsızlıktan sonra kiralama sistemi ile çiftçilerin refah seviyesi belli bir dönem arttı. Hükümet kiralanan topraklardan alınan ürünleri çiftçilere pazar fiyatına satmaya izin verdiğinde veya çiftçilere kiralanan topraklarda ne ekileceği konusunda serbest hareket etmesine izin verdiği

¹³²World Bank Technical Paper: Europe and Central Asia Environmentally and Socially Sustainable Development Series. *Turkmenistan An Assessment of Leasehold-Based Farm Restructuring*. 2001 Mart. s.57.

sürece kiracıların refahının artacağı söylenebilir. Ayrıca çiftçilerin tarım ürünleri konusunda yaratıcılığı da artacaktır. Hükümet köylülerin hayvan sayısına karışmadığı için hayvancılıkta da gelişmeler yaşandı.

Türkmenistan tam anlamda pazar ekonomisine geçememiş, geçiş döneminin başında kalmış bir ülkedir. Tarım sektörünün geneli devlet tarafından veya devlete bağlı kuruluşlar tarafından yönetilmekte, çiftçilerin büyük kısmı karendeçi (kiracı) olarak, Dayhan birlikleri adına çalışmaktadır.

Bir yandan da sürekli olarak tarım reformları hayata geçirilmektedir. Son yıllarda, reformlar için siyasi irade ve piyasa odaklı bir ekonomi yaklaşımı öne çıkmaktadır. Ayrıca özel sektörü koruyan sayılı kuruluşlar vardır. Tüm bankalar devlete bağlıdır. Tarım sektörüne yönelik çalışan bir Dayhan bankası da vardır.

Ülke hükümeti, halkın refahını yükseltmek için yeni programlar, planlar hazırlayıp uygulamaya çalışmaktadır. Ülkenin ne kadar hızlı ve ne kadar ekonomik büyüklüğe ulaşabileceğini zaman gösterecektir.

Yine de Türkmenistan tecrübesi açıkça göstermektedir ki tarımcıların yaratıcı enerjisi, tarım imkânlarını kullanmada özgür olmaları, geleneksel tarım yapısının özelliği olan birden çok faaliyeti bir arada yürütebilme becerileri teknoloji, finans ve ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasını sağlayan kooperatif / kamusal sistemlerle desteklendiğinde hem tarımcılar hem de toplum için daha etkin bir ekonomik işleyiş ve refah artışı sağlayabilmektedir. Bu değerlendirme geniş tarım alanlarında birkaç üründe uzmanlaşmaya gitmiş ve geniş meraları ile hayvancılık potansiyeli olan bir tarım için geçerlidir. Farklı koşulları olan ülkelerde farklı tarım uygulamaları ya da sistemleri daha etkin olabilir.

KAYNAKÇA

- Amanov, D. (1969). *Suwarymly Ekerançylygyn Netijeleri*. Aşkat: Türkmenistan Neşriyat.
- Bazarow, J. ve Berdimyradow, D. (2010). *Pagtaçylara Ýatlama*. Türkmenistanyň Oba Hojalyk Ministrligi: Ylmy Barlag Pagtaçylyk Instituty. Aşkat: Ylym.
- Berdimuhamedow, G. (2008). *Türkmenistanyň Beýik Galkynyş Eýýamynyň Konstitusiýasy Hakynda*. Aşkat: Türkmen Milli Neşirýat Gullugy.
- Bogdenko, M. L. ve Zelenin I. E. (1976). *Sovhozy SSSR Kratkiy Istoricheskiy Ocherk (1917 – 1915)*. SSCB'nin İlimler Akademisi, Moskova: Izdatelsvto Politicheskoy Literatury.
- “Çarwalaryň Oturymlylyga Geçirilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*,
<http://gollanma.com/carwalaryn-oturymlylyga-gecirilmegi.html>
(Erişim: 15.1.2017).
- Dinç, A. ve Çakır, R. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*. İstanbul: Ayrıkotu Yayınları.
- Djalili, M.R. ve Kellner, T. (2009). *Yeni Orta Asya Jeopolitiği SSCB'nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- “«Dürre Gamçy» Syýasaty we Kolhaz Gurluşygy”, *Gollanma Kitaphanasy*,
gollanma.com/durre-gamcy-syyasaty-we-kolhaz-gurlusygy.html
(Erişim: 15.01.2017).
- FAO. (2012). *Aquastat Turkmenistan*. Agris: FAO.

Fedorov, K. M. (1901). *Zakaspiyskaya Oblast*. Aşkabat: Parovaya Tipografiya.

“Haftenameye”, *Golestan –e İran*, 31 Mayıs 1999, s.21.

Lavrinenko, V. (1967). *Spetsializatsiya I Razmesheniye Otrasley Selskogo Hozyaystva Turkmenkoy SSR*. Aşkabat: Ylym.

Lavrinenko, V., Kondakov, V. ve Shihanovich L. (1962). *Ocherki Po Ekonomike Selskogo Hozyaystva Turkmenkoy SSR*. Aşkabat: Gosizdat.

Lavrinenko, V., Gnusarev, A. ve Shihanovich L. (1958). *Ekonomika I Organizatsiya Sotsiyaliticheskogo Selskohozyaystva Turkmenistana*. Aşkabat: Türkmengosizdat.

Lerman, Z. ve Brooks, K. (2001). *Land Reform In Turkmenistan*, World Bank Publications.

Lerman, Z. ve öte. (2012). *Agricultural Sector Review: Turkmenistan*, FAO of the UN, Rome: FAO Investment Centre.

Lerman, Z., Stanchin, I. ve Sedik, D. (2001). “Potentsiyal Rosta Dohodov Selskogo Naselenie Turkmenistana Na Osnove Alternativnyh Selskohozyaystvennyh Kultur”. *FAO Avrupa ve Orta Asya Bölgesel Ofisi, Tarımın Geçiş Politikası Üzerine Çalışmalar*, № 2011-1.

Mekdep Okuw Kitaplary. (2009). *Türkmenistan Taryhy 9*. Aşkabat: Türkmenistan Neşiryat Gullugy.

Muhamedov, S.M. (1989). *Arendnyye Otnosheniye V Agropromyshlennom Komplekse*. Aşkabat: Ylym.

Nikulin, A. (2014). *Agrarnik, Vlast i Selo: Ot Proshlogo K Nastoyashem*. Moskova: RANHiGS Yayınevi.

- Nikulin, A. (2004). “Chayanovskaya Versiya Kollektivizatsii”, *Otechestvennye Zapiski Dergisi*, <http://www.strana-oz.ru/2004/1/chayanovskaya-versiya-kollektivizacii> (Erişim: 23.05.2015)
- Nikulin, A. Runivers Online Kütüphanesi, <http://www.runivers.ru/spec/lection/films184686/> (Erişim: 12.01.2017)
- Niyazov, S. (2001). *Ruhnama 1*, Aşkabat: Türkmen Milli Neşiryat Gullugy.
- O Primernom Ustave Kolhoza. (1969).*SSCB Bakanlar Kurulu Ve Sovyet Birliği Komünist Partisi Kararı*, Moskova.
- “Orta Aziýada Milli-Döwlet Bölünüşigi we Türkmenista SSR-niň Döredilmegi”, *Gollanma Kitaphanasy*,<http://gollanma.com/orta-azyada-milli-dowlet-bolunisigi-we-turkmenista-ssr-nin-doredilmegi.html> (Erişim: 15.01.2017).
- Shamyradov, A. (1990). *Agrarnye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kontse XIX – Nachale XX v.* Aşkabat: Türkmenistan’ın İlimler Akademisi, İlim.
- Shanin, T. (2005). “Chetyre S Polovinoý Agrarnyh Programmy Lenina”. *Otechestvennye Zapiski Dergisi*,<http://www.strana-oz.ru/2004/1/chetyre-s-polovinoý-agrarnyh-programmy-lenina> (Erişim: 25.11.2016).
- Sovyetskaya Ensiklopediya. (1969-1978). *Bolshaya Sovetskaya Ensiklopediya*. Moskova: Sovyet Ansiklopedi Yayınları.
- Sovyetskaya Ensiklopediya. (1986).*Sovyet Ansiklopedi Sözlüğü*. Moskova: “Sovyetskaya Ensiklopediya” Yayınevi.

Tarhanov, O. V. (2011). “Sushnost Kooperatsii, Po A. V. Chayanovu I Sovremennost””, *K Ejegodnym Chayanovskim Chteniyam*, S.21, ss.123-126.

Tema: XIX Asyryň I Ýarymynda Türkmenlerde Ýere-Suwa Eýeçiligiň Görnüşleri,

http://tk.m.wikipedia.org/wiki/XIX_asyryň_I_ýarymynda_türkmenlerde_Ýere-suwa_eýeçiligiň_görnüşleri (Erişim: 15.01.2017).

Toplanmış Belgeler. (1937). *Vosstaniye 1916 Goda v Turkmenii*. Aşgabat: Türkmeniz.

TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme. TSSC'nin İstatistik Kurumu. Aşgabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Tsentralnogo Ispolnitelnogo Komiteta TSSR. (1926). Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Turkmenskoy Sovetskoy Sotsiyalisticheskoy Respubliki. Aşgabat – Poltoratsk: Izdaniye Tsentralnogo Ispolnitelnogo Komiteta TSSR.

Tsentralnogo Ispolnitelnogo Komiteta TSSR. (1940). Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Turkmenskoy Sovetskoy Sotsiyalisticheskoy Respubliki. Aşgabat: “TurkmenGosizdat”.

Tsentralnogo Ispolnitelnogo Komiteta TSSR. (1978). Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Turkmenskoy Sovetskoy Sotsiyalisticheskoy Respubliki. Aşgabat: Izdatelstvo “Turkmenistan”.

Turan, G. ve Dinç, A. (2015). *Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna Türkmen İktisat Tarihi*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Türkmenagro 2008. (2008). Aşgabat: Türkmen Neşiryat Gullugy.

- Türkmenistan Hukuku. (2007). Dayhan Birlikleri Hakkında, Mary: Türkmenistan Meclis Bülteni, № 113-III.
- Türkmen Oba Hojalyk Instituty. (2009). *Türkmenistanyň Oba Hojalyk Toplumy*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Türkmen Oba Hojalyk Instituty. (2011). *Türkmenistanyň Pagtaçylyk Pudagynyň Ösüşi*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy.
- Türkmenistan SSC İlimler Akademisi. (1968). *Sowet Türkmenistanyň Taryhy (1938-1967)*. Aşgabat: Ylym Neşirýaty.
- Türkmenistan SSC İlimler Akademisi. (1987). *Türkmen Sowet Ensiklopediyasy*. Türkmen Sowet Ensiklopediyasynyn Baş Redaksiyasy. Aşgabat: Türkmenistan SSR Neşirýat.
- Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety. (2011). *Türkmenistanyň Ýyllyk Statistiki Neşiri 2011*. Aşgabat: Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety Yayınları.
- Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety. (2014). *Türkmenistanyň Ýyllyk Statistiki Neşiri 2014*. Aşgabat: Türkmenistanyň Statistika Baradaky Döwlet Komitety Yayınları.
- Vdovin V. A., Georgiyev V. A. ve Erofeyev N. D. (1987). *Istoriya SSSR XIX – Nachalo XX v. Moskova: Vysshaya Shkola*.
- World Bank Technical Paper. (2001). *Turkmenistan An Assessment of Leasehold-Based Farm Restructuring*. Europe and Central Asia Environmentally and Socially Sustainable Development Series.
- Ylmy İşler Ýygındysy. (2009). *Täze Galkynyş Zamanasynda Oba Hojalyk Ylmyny Ösdürmegiň Derwaýys Meseleleri*. Aşgabat: Ylym.

“Ýer Gurluşygy İşleri”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/yer-gurlusygy-isleri.html> (Erişim: 15.01.2017).

“Zakaspi Türkmenleri”, *Gollanma Kitaphanasy*, gollanma.com/zakaspi-turkmenleri.html (Erişim: 15.1.2017).

“Zakaspi welayatynyn Türkmenistan Respublikasy Bolmasy”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/zakaspi-oblastynyn-turkmen-oblastyna-owrulmegi.html> (Erişim:15.01.2017).

“1928-1927-nji Ýyllaryň Ýer-Suw Reformasy”, *Gollanma Kitaphanasy*, <http://gollanma.com/1928-1927-nji-yyllaryn-yer-suw-reformasy.html>(Erişim: 15.01.2017).

EK 1: Türkmençe – Türkçe Sözlük

Arık	:Ark
Batrak	:Rençper, ırgat
Brigadir	:Ustabaşı
Çarh	:Değirmen
Çarva	:Sovyetlerden önce hayvancılıkla uğraşan halk
Çomur	:Sovyetlerden önce toprakla uğraşan halk
Dayhan	:Çiftçi
Gılyal	:At türü
Hocalık	:Aile ekonomisi
Karende	:Kiraya verilen toprak
Karendeçi	:Toprağı kiraya alan çiftçi
Kariz	:Kuyu
Kolhoz	:Kolektif çiftlikler
Katmen	:Tarım aleti
Kulak	:SSCB kurduğunda tüccar, dindar ve durumu iyi olup, Kolektif çiftliklere gönüllü katılmak istemeyen kişiler, Hükümet tarafından sürgüne veya ölüme gönderilen kimseler
Mellek	:Eve bitişik olan veya olmayan köylülerin özelinde olan küçük parçalı topraklar
Mirap	:Su sisteminden sorumlu kişi
Pil	:Tarım küreği
Omaç	:Tarım aleti
Yabak	:Tırmık
Sovhoz	:Sovyet çiftlikleri

EK 2: Rusça – Türkçe Sözlük

Продразверстка :Prodrazverstka SSCB'nin ilk dönemleri halktan aldığı verdiği

Продналог :Prodnaolog Prodrazverstka'nın yerine getirilen diğer vergi türü

Трудодни :Trudnodni; Ortalama 1960'lara kadar işçilerin ücret türü

Самоэксплуатация :“Samoekspluatasiya” kendi kendini sömürmek

EK 3: 1.Bölüm Ek Tabloları

Tablo 1: 1907 Yılında Zakaspi Bölgesinde Tarımla Uğraşanlar (%Oranla)

Bölge	Çiftçilik	Hayvancılık
Merv	73,6	5,72
Tecen	63,62	9,60
Ashabad	60,27	24,08
Krasnovodsk	16,45	49,45
Mangışlak	0,02	93,45

Kaynak: Agrarnye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kotnse XIX – Nachale XXv.

Tablo2: Zakaspi Bölgesinde Ekim Alanlarının Artışı (Desyatina)

Yıllar	Pamuk	Buğday	Arpacık	Toplam
1890	900	3.497	7.485	43.882
1900	10.003	51.041	16.190	77.234
1905	10.882	41.497	16.020	68.399
1910	28.251	49.874	13.557	91.682
1911	38.273	77.591	22.242	138.106
1912	48.559	85.645	17.521	152.736
1913	47.025	75.739	17.879	140.643
1914	47.940	77.146	15.954	141.040
1915	58.000	88.300	16.700	163.000

Kaynak: Agrarnye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kotnse XIX – Nachale XXv.

Tablo 3: Ekmek Talebinin Karşılanması

İller	Kişi başına düşen buğday	Eksiklik	Artan
Ashabat	2,13	13,87	-
Krasnovodsk	1,75	14,25	-
Mangışlak	0,10	15,90	-
Merv	13,52	2,48	-
Tecen	33,48	-	17,48

Kaynak: Agrarnye Otnoshenii v Zakaspiyskoy Oblasti v Kotnse XIX – Nachale XXv.

EK 4: 3.Bölüm Ek Tabloları

Tablo 1: Sulanabilir Alan, bin hektar

1955	1960	1970	1976	1980
396,9	773,7	643	846	928

Kaynak:TSSC'nin Ulusal Ekonomisi: İstatistiksel Derleme, TSSC'nin İstatistik Kurumu,
Aşkabat: Gosizdat, 1957, 1961, 1967, 1980, 1984, 1988, 1990 Yılları yayınlarından.

Tablo 2: Nüfus, bin kişi

	1914	1926	1939	1956	1961	1971	1981	1986	1990	1991
Toplam	1042	998	1252	1366	1623	2218	2897	3270	3668	3808
Kentsel	100	137	416,2	613	763	1059	1385	1552
Kırsal	942	861	835,6	753	860	1159	1512	1718

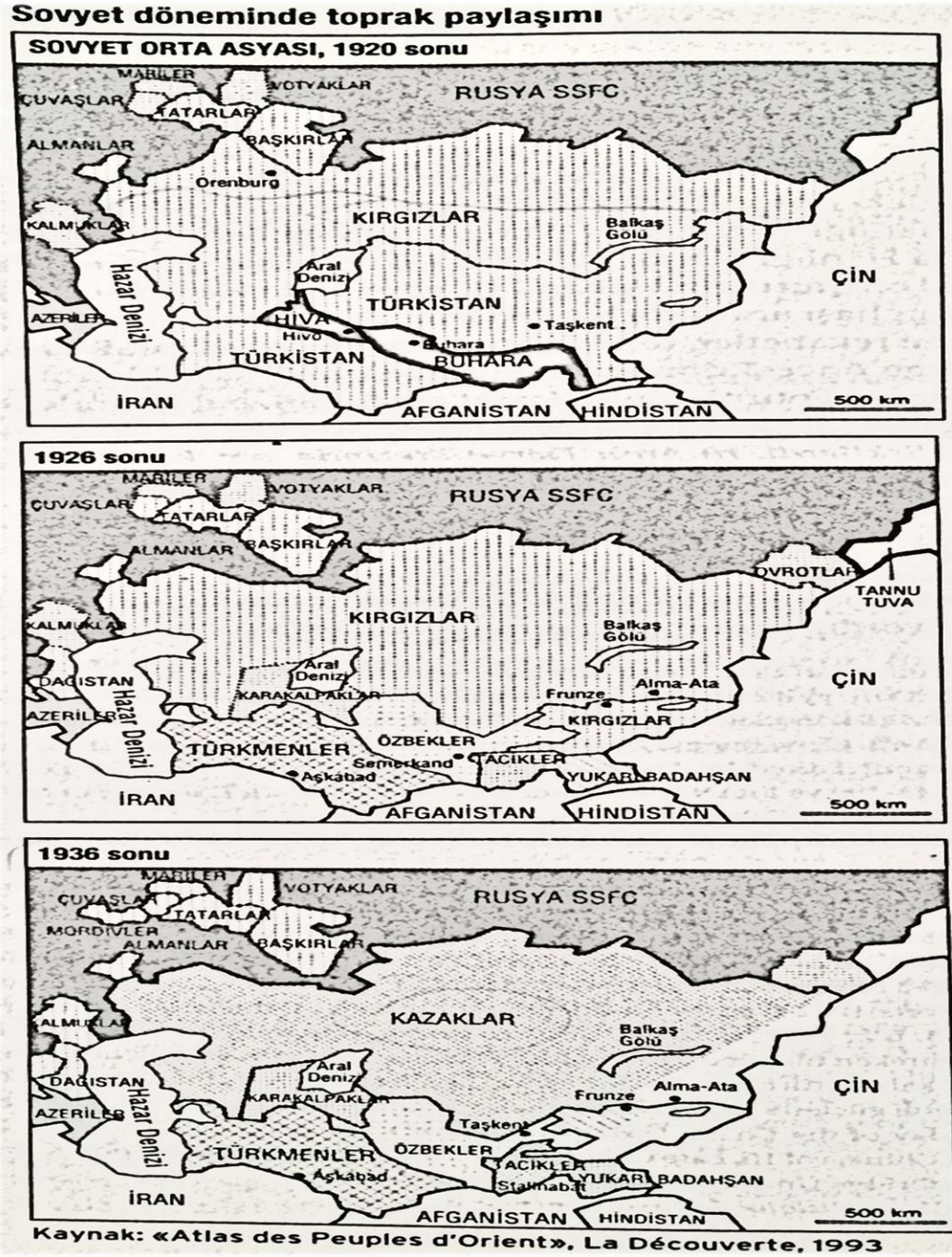
Kaynak: 1991 yılı hariç tüm yıllar, TSSC yıllık istatistik verilerinden alındı. 1991 yılı ise

http://factsanddetails.com/central-asia/Turkmenistan/sub8_7b/entry-4811.html

sitesinden alındı.

EK 5: 3.Bölüm Ek Şekilleri

Şekil 1: Türkmenistan'ın Sovyet Döneminde Sınırlarının Belirlenmesi

Kaynak: Djalili M.-R., Kellner T, Yeni Orta Asya Jeopolitiği.

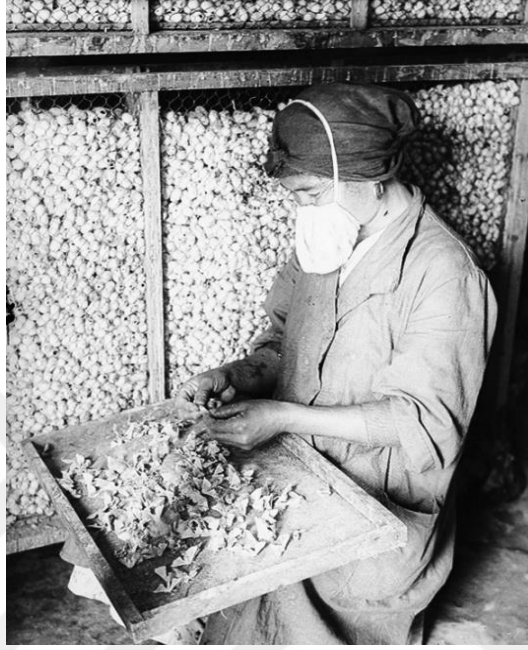
Şekil 2: SSCB ve TSSC

Şekil 3: Tarla

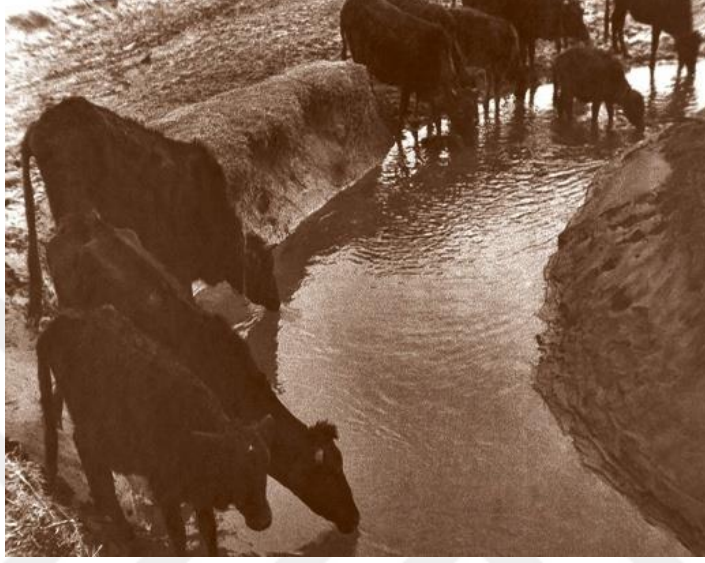
Şekil 4: İpekçilik Kültürü

Şekil 5: Tekstil Fabrikası

Şekil 6: Hayvanlar

EK 6: 4. Bölüm Ek Bilgiler

Tablo 1:Ekin Alanları, bin hektar (1990-2013)

Yıllar	Pamuk	Buğday	Patates, sebze, kavun, karpuz	Yem bitkileri	Toplam ekim alanı*
1990	623	187	81	338	1231
1995	563	657	47	220	1494
1996	530	628	44	194	1405
1997	482	573	35	168	1266
1998	548	705	32	94	1387
1999	621	743	30	79	1493
2000	619	760	25	63	1484
2001	779	915	25	48	1786
2002	701	962	25	57	1759
2003	627	914	23	179	1759
2004	618	950	49	306	1915
2005	645	991	43	321	2002
2007	643	833	42	22	1588
2008	570	906	46	27	1596
2009	548	878	55	24	1555
2010	550	868	54	35	1561
2011	556	858	63	29	1545
2012	551	867	60	27	1559
2013	550	877	66	34	1575

Kaynak: 1990-2007 yılı verileri Turkmenistan Agricultural Sector Review, FAO, 2012,
Rome; 2008-2013 Türkmenistan'ın Yıllık İstatistik Verilerinden.

* Verilerde toplam ekim alanı 2005 yılında 2,002 milyon hektar alan olarak gösteriliyor.
2007 yılında ise ekim alanı 1,588 milyon hektar alanına iniyor.

Tablo 2: Hayvan Sayısı, bin ha

	Büyükbaş hayvan	(İnek)*	Küçükbaş hayvan	Kuşlar
1990	829	331	5 481	7390
1991	899	360	5 599	7 791
1992	1 004	416	6 265	6 965
1993	1 104	478	6 313	5 641
1994	1 181	534	6 503	5 783
1995	1 199	567	6 574	4 991
1996	1 155	557	6 138	4 237
1997	1 128	546	5 957	4 235
1998	1424	651	6 052	3 156
1999	1 572	698	7 201	4 034
2000	1 602	738	8 835	5 451
2001	1 853	794	12 001	7 150
2002	1 890	871	13 320	8 417
2003	1 970	967	13 904	12 907
2004	2 018	974	15 133	13 875
2005	2 065	994	16 598	14 939
2006	2 134	1 025	18 101	15 537
2007	2 158	1 043	18 275	15 596
2008	2158	1 043	18 275	15 596
2009	2154	1 020	16 361	15 073
2010	2175	1 050	16 706	15 888
2011	2196	1 070	17 042	16 396
2012	2216	1 065	17 158	16 875
2013	2238	1 081	17 236	16 889
2014	2243	1 076	17 246	16 945

Kaynak: 1990-2007 yılı verileri Turkmenistan Agricultural Sector Review, FAO, 2012, Rome; 2008-2013 Türkmenistan'ın Yıllık İstatistik Verilerinden.

Tablo 3: Verimlilik, ha başına ton

	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Pamuk	2,34	2,29	1,66	1,14	1,99	2,17
Buğday	0,715	1,337	2,24	3,139		
Patates, sebze, kavun-karpuz	9,38	12,68	22,8	27,83	22,5	19,69

* İnek sayısı Büyükbaş hayvan sayısına dâhildir.

EK 7: 4.Bölüm Ek Bilgileri

Kutu 1: “Türkmen oba hizmet”

1996 yılında “Türkmen oba hizmetleri” kurumu “Tarım ekonomisinin üretim ve teknik açıdan hizmet etmek hakkında” Cumhurbaşkanlığı kararı ile temelleri atıldı. 1998 yılında resmi olarak kurum çalışmaya başlandı.¹³³ Hisselerinin %50’si devlete ait olan, “Türkmen oba hizmetin” ana amacı karendeçi (kiracı) Dayhanları tarım teknolojileri ile desteklemektir. Ayrıca, var olan tarım teknolojilerini dikkatli kullanmak, bozulmakta olanlarını tamir etmek olmazsa yenileri ile değiştirmek, yeterli derecede kadro yetiştirmek, gerekirse özel kurslar açarak tarım aletleri ile çalışan mühendisler yetiştirmek diğer amaçlarıdır.

Bu organizasyonda yeni alınan makineler ve aletler devlet bütçesi tarafından finanse ediliyor.* 2002 – 2009 yılında Cumhurbaşkanlığı kararları ile 753,6 milyon ABD Doları tutarında tarım makineleri alındı. Bu organizasyon 1996-1997 yılları Türkmenistan’daki tarımsal reformların önemini gösterdi.¹³⁴ Çünkü o dönemin yeni yönetmeliğine göre köylü birlikleri kolektiflerden devlet kuruluşlarına veya Dayhan birliklerine çevrildi. Tarım işletmelerini Türkmen oba hizmet ile tamamen devlete bağımlı kıldı. Çünkü tüm tarım alet, makineleri “Türkmen oba hizmete” aktardı.

¹³³Türkmenagro 2008, Aşkabat: Türkmen Neşiryat Gullugy, 2008, s.56.

*“Amerikan Maşiner Şirket” ile çalışarak, Amerika kökenli olan tarım teknolojileri satın almaktadır. Özellikle “Keys” ve “John Deer” biçer döver makineleri ve traktörleri alıyor. Makineleri “Türkmen oba hizmetin” 5 vilayetteki “Oba hizmet” üretim derneklerine göre dağıtılıyor.

¹³⁴Lerman ve öte, *Agricultural Sector Review*, s.111.

Kutu 2: “Türkmen Malları Birliği”

1996 yılında Cumhurbaşkanı kararı ile kuruldu. Türkmenistan’da hayvancılığın devlet siyasetini yürütmekte. Şu an “Türkmen mallar” da 86 tane hayvancılık Dayhan birliği var olup, 56’sı küçükbaş hayvanlarla ilgilenmektedir. Birliğin tüm vilayetlerde Őubeleri vardır. Kiracılık iliŐkilerinde hayvancılığı da katarak, büyükbaş, küçükbaş, deve, kuŐçuluk gibi hayvancılığın türlerini geliştirmeye odaklıdır. “Türkmen malların” ana görevi kaliteli hayvanlar cinsini korumak, özellikle Türkmenistan’da yerli kültür sayılan hayvan cinsleri olan Sarıca koyun, Karakul koyunu, Arvana devesi cinslerini korumak ve sayıca artışını sağlamaktır, ayrıca veteriner hizmetlerini sağlamak, kısacası hayvanlarla ilgili tüm hizmetleri yapmaktır.

Ayrıca “Türkmen atları” birliği vardır. Günümüzde Türkmenistan dünya da tek at bakanlığına sahip ve at bayramını kutlayan ülkedir. Türkmenler için atları en kıymetli varlıklarıdır Sovyet zamanın da diğer Orta Asya ülkelerinde at etleri gereken fabrikalara teslim edilirken, sadece Türkmenistan SSC’de atları herhangi bir sebepten öldürmek veya etlerini yemek yasaktı. “Türkmen atları” atçılık sektörünü genişletmek ve geliştirmek için uğraşmaktadır.¹³⁵ At cinslerinden özellikle Ahal-teke atları meŐhurdur ve onlar ile çok yakından ilgilenilmektedir.

¹³⁵ Türkmenagro 2008, s.82

Kutu 3: Nüfus

Günümüzde Türkmenistan'ın nüfusu 5 milyon insan üzerindedir. Erkek nüfusu %49,9 iken kadın nüfusu %51,1'dir. 2014 yılında çalışma çağındaki nüfus %65 idi. 2000 yılı kırsal kesim %54,1 iken, 2013 yılında %47,7 oranına indi. 2007 yılında nüfus rakamında gerçek olmayan göstergelerden dolayı 1.344,3 bin kişi (%20) azalma yaşadı ve 5.402 bin olarak kaydedildi.

Kırsal nüfus çoğunlukla tarımda istihdam edilmektedir. Kırsal nüfusun nispeten hızlı büyümesiyle birlikte, Türkmenistan'daki tarımsal istihdam, 1985 yılında toplam işgücünün %40'ından 1992-1993'te %44'e yükselmiştir. Aynı dönemde sanayi istihdamı, toplam istihdam edilenlerin % 21'i kadardı.

2011 yılında ekonomik olarak aktif olan nüfus toplam nüfusun %48'i yani, 2,4 milyon kişi idi. Tarımda istihdam eden nüfus ise 0,7 milyon (%29) idi. Bunların %53'ü kadınlardır.¹³⁶

Son dönemlerde tarım ile uğraşan nüfus oranı azalmaktadır. Bunun sebebi köylülerin tarımdan yüksek ücretle çalışabilecekler, sektörlere aktarılmasıdır. Son dönemlerde en çok gelişen sektörler doğal gaz sektörü, inşaat sektörüne işçi kaymaları ve Türkmenistan'ın batısında olan Hazar denizi kenarında turistik işletmelerin açılması ile turizm sektörünün yavaş-yavaş gelişmesi tarımla ilgilenen insanların az sayıda bile olsa ilgisini çekmektedir.

¹³⁶FAO Reports, *Irrigation in Central Asia in figures Aquastat Survey-2012*, FAO, 2012, s.3.

Kutu 4.

1990 Ekim – Türkmen SCB'nin Toprak kodeks değişimi, Toprak kiralama kanunu ve kiralama ilişkileri.

1991 Mayıs – Toprak kodeksinde hane halk arazi büyüklüğünü düzeltme hakkında karar;

1992 Mayıs – Türkmenistan Anayasası (madde 9: toprak özel mülkiyet hakkında);

1993 Şubat – “Türkmenistan özel mülkiyet ve toprak kalkınma hakkında Cumhurbaşkanı kararı. Özel mülkiyette toprak kullanımında ve Türkmenistan vatandaşları için uzun dönemlik kiralamada ayrılan pay hakkında yönetmelik (toprakları çiftçilerin özel kullanımı ve köylü birlikleri kullanımına ayrılabilir);

1993 Ekim – Özel mülkiyet hakkında kanun;

1994 Mart – Cumhurbaşkanın Türkmenistan da kolhoz, sovhoz ve diğer tarım şirketlerin yeniden yapılandırılması hakkında kararı;

1994 Mayıs – “Türkmenistan da tarım reformlarının uygulanması hakkında” Cumhurbaşkanı kararı (yetkili makamların uygulamaya başlaması; üretici sübvansiyonlarını ayarlamak);

1994 yılında ise sovhozlardan – kolhozlardan kalma mirası Dayhan birliklerine çevirme kararı aldı.

1995 yılı Haziran ayı Cumhurbaşkanı “Köylü birlikleri oluşturmak hakkında” kararnameye imza attı.

1995 yılı Aralık ayı ise “Türkmenistan piyasa reformlarını derinleştirilmesi ve sosyoekonomik gelişimi üzerine” program başlatılmaya karar verildi;

1995 Haziran – Cumhurbaşkanın “köylü birlikleri (dayhan birliklerinin) kurulması hakkında kararı; Köylü birlikleri kanunu;

1995 Eylül – Dayhan birliklerinde standart uygulamalar;

1995 Aralık – “1996 yılı Türkmenistan da Piyasa reformları ve sosyoekonomik kalkınmanın derinleşmesi” hakkında Cumhurbaşkanı programı;

1996 Haziran – “Tarımsal ürünlerin teşvik edilmesi için ilaveten önlemler” Cumhurbaşkanı kararı.